

TARTU LINNAMUUSEUM 2011

TARTU LINNAMUUSEUM
Tartu City Museum

Aastaraamat

© 2011 Tartu Linnamuuseum ja autorid

Väljaandja: Tartu Linnamuuseum

Koostaja ja toimetaja: Marge Rennit

Keeletoimetaja: Ene Nagelmaa

Tõlge: Tiina Mällo

Kujundus: Peeter Paasmäe

ELMATAR 2011

Trükk: Greif OÜ

ISSN 1406-4480

Sisukord

<i>Marge Rennit</i>	Saateks	7
STUDIA		
<i>Arvi Haak</i>	Kuidas kajastuvad etnilised määratlused arheoloogilises aineses? <i>How are ethnic categories reflected in archaeological sources?</i>	11 20
<i>Tatjana Šor</i>	Dokumente Tartu vanausuliste kohta Eesti Ajalooarhiivi kogudes <i>Documents about Tartu Old Believers in the Estonian Historical Archives</i>	23 34
<i>Heivi Pullerits</i>	Tartu Ülejõe linnaosa 19. sajandi teisel poolel. Hoonestus ja elanikkond <i>Tartu Ülejõe district in the second half of the 19th century. Housing and population</i>	37 54
<i>Olaf Mertelsmann</i>	Tartu elanikud pärast Teist maailmasõda <i>The inhabitants of Tartu after the Second World War</i>	57 65
<i>Mare Ainsaar</i>	Eestlased ja teised rahvused Tartus aastatel 2000–2010 <i>Estonians and other national groups in Tartu in 2000–2010</i>	67 79
<i>Aivar Kriiska,</i> <i>Raido Roog</i>	Tartu Lutsu t 2 kesk- ja uusaegse ehitiste kompleksi arheoloogilise uurimistöö tulemused <i>Results of the Research on Medieval and Modern Period Buildings at 2 Lutsu Street in Tartu</i>	81 94
CALENDARIUM		99
MUSEOLOGIA		
<i>Heivi Pullerits</i>	Keisermantliga mees ehk Kes teab, mispärast see hää on <i>Man in an Emperor's Coat at the Tartu Song Festival Museum</i>	111 114

COLLECTIONES

<i>Helena Grauberg</i>	Oskar Luik – rändkaupmehest suuräri omanikuks. Mänguasjade töökoda ja kauplus Tartus	117
	<i>Oskar Luik – from a pedlar to an owner of a big business.</i> <i>Toy manufacturing and shop in Tartu</i>	126
<i>Alo Põldmäe</i>	Tartu oma klaverist <i>Tartu's own piano</i>	129 143

ANNALIS

<i>Merike Toomas</i>	Tartu Linnamuuseum aastal 2010 <i>Tartu City Museum in 2010</i>	147 170
<i>Kaie Jeesser</i>	Tartu Linnamuuseumi kogude juurdekasv 2010. aastal <i>Increase of collections at the Tartu City Museum in 2010</i>	173 180
Kasutatud lühendid		183

Saateks

Enamik 17. aastaraamatu uurimuste rubriigi *Studia* artikleid on 2010. aasta Tartu linnaajaloo päeva ettekannete publikatsioonid. Traditsiooniliselt linnamuuseumi sünnipäeval oktoobri lõpus toimunud teaduspäev «Rahvused Tartus läbi ajaloo» pälvis publiku elava huvi, samuti tunnustas kultuuriministeeriumi muuseuminõukogu teaduskomisjon seda kui 2010. aasta parimat teadusüritust.

Linnamuuseumi arheoloogiaosakonna juhataja Arvi Haak arutleb teoreetilises artiklis «Kuidas kajastuvad etnilised määratlused arheoloogilises aineses? Mõnest tõlgendusprobleemist Tartu keskaegse allikmaterjali näitel», kuidas ja millistel tingimustel on arheoloogilise allikmaterjali põhjal võimalik etniliselt määratleda elanikkonda Tartus ja üldse. Ta jõuab järeldusele, et põhimõtteliselt on arheoloogilisele leiuainesele toetudes võimalik määratleda elanikkonna etnilist kuuluvust, kuid seda saab teha vaid leiumaterjali mitmekülgse kontekstipõhise analüüsi kaudu.

Eesti Ajalooarhiivi arhivaar Tatjana Šor teeb oma artiklis ülevaate ajalooarhiivis leiduvatest materjalidest Tartu vanausuliste kohta. 17. sajandi keskel vene õigeusu kiriku reformimise järel kodumaalt põgenema sunnitud vanausuliste kogukond kujunes Tartus välja 1740. aastateks. Enamik vanausulistega seotud materjale pärineb 19. sajandist ning asub Tartu politseivalitsuse fondis. Meetrikaramatute järgi otsustades püsis Tartu kogukonna liikmete arv läbi 19. sajandi stabiilselt 200 inimese ümber. Kogukonna elupaik koondus Tartu Ülejõe linnaossa Raatuse ja Põik tänava piirkonda. Alates 1860. aastatest kuni tänapäevani on Põik tänaval asunud koguduse palvemaja.

Tartu Ülejõe linnaosa kujunemisest ja rahvastikust 19. sajandi teisel poolel teeb ülevaate linnamuuseumi teenekas uurija Heivi Pullerits. Keskendumine Kivi, Jaama ja Raatuse tänavale, nende tekkimise põhjustele ja arengule on võimaldanud autoril jälgida muutusi nii linnaosa elanikkonnas kui ka arhitektuuris.

Lähiajaloo uurija, Tartu Ülikooli dotsent Olaf Mertelsmann vaatleb muudatusi Tartu elanikkonna rahvuslikus koosseisus Teise maailmasõja järel. Oluksel kohal 1940. aastate migratsiooniliikumises oli elanike pendeldamine linna ja maa vahet majanduslikel põhjustel. Autor kaitseb seisukohta, et vene rahvusest elanike riiklikult suunatud ümberasustamine uutesse liiduvabariikidesse on pigem müüt, kuna riigil puudus kontroll märkimisväärse osa üle NSVLi migratsioonivoolust.

Tartu Ülikooli sotsioloog Mare Ainsaar teeb oma artiklis ülevaate erinevate rahvusrühmade arvukusest ja eluolust 21. sajandi Tartus. Uue aastatuhande esimesel kümnendil on linna elanikkond vähenenud, samal ajal on aga suurenenud eestlaste osakaal selles. Samuti on kasvanud rahvuste arv linnas: 2000. aastal loendati Tartus 76 rahvusest elanikke, 2010. aastal oli see arv juba 91.

Studia rubriigi lõpetab Tartu Ülikooli arheoloogide, professor Aivar Kriiska ja magistrant Raido Roogi ülevaade aastatel 2008 ja 2009 Tartus Lutsu t 2 toimunud arheoloogilise uurimistöö tulemustest. Hoone Tartu Mänguasjamuuseumi Teatri Koduks renoveerimise käigus leiti selle all säilinud kesk- ja uusaegsed ehituskonstruksioonid. Uuringud andsid rohkesti uut teavet Tartu keskaegsete kodanikumajade kohta, samuti saadi rikkalikku kesk- ja uusaegset leiuvainest, sealhulgas esinduslik kahli- ja tarbekeraamikakogu. Artikli toimetamise eest tänusõnad muuseumi arheoloogile Arvi Haagile.

Museologia rubriigis esitab Heivi Pullerits kuraatoripoolse nägemuse 2010. aastal laulupeomuuseumis avatud püsinäituse «Keisermantliga mees» saamisloost.

Rubriigis *Collectiones* on seekord sõna saanud kolleegid väljastpoolt linnamuuseumi. Tartu Mänguasjamuuseumi peavarahoidja Helena Grauberg tutvustab Tartus 20. sajandi alguses Eesti esimese mänguasjade valmistamise töökoja asutanud Oskar Luige tegevust. Eesti Rahvusliku Klaverimuuseumi rajaja helilooja Alo Põldmäe teeb oma kirjutises ülevaate Eesti seni teadaolevalt 232-aastasest klaverivalmistamise ajaloost, peatudes pikemalt Tartu klaveritootmisel.

Rubriigis *Annales* leiab lugeja muuseumi direktori Merike Toomase koostatud ülevaate linnamuuseumi ja selle harumuuseumide 2010. aasta töödest ja tegemistest ning peavarahoidja Kaie Jeeseri ülevaate kogude täiendusest.

Lõpetuseks siirad tänusõnad linnamuuseumi 17. aastaraamatu autoritele siiska kaastöö eest. Head lugemist Tartu ajaloo huvilistele!

Marge Rennit

STUDIA

Kuidas kajastuvad etnilised määratlused arheoloogilises aineses?

Mõnest tõlgendusprobleemist
Tartu keskaegse allikmaterjali näitel

Arvi Haak

*Sa suudad vahel taibata,
et kõik on see, kuid teine.
Juhan Viiding*

Arheoloogilise uurimistöö tulemused jõuavad ajakirjandusse ja sealtkaudu üldsuse vaatevälja eeskätt käimasolevate või äsjalõppenud välitööde tutvustuste kaudu. Teine, märksa harvem esinev, kuid siiski regulaarne põhjus on huvi «probleemi tekkeloo» vastu. Pean silmas olukorda, mil mõne parasjagu uudisväärtusega küsimuse käsitlemisel (uudisväärtuse on omakorda loonud mõni päevakajaline sündmus) püütakse selgitada ka selle nähtuse või küsimuse kujunemislugu. Sellise käsitlusviisi näidetest võib välja tuua linnade «juubelite» tähistamise, mispuhul vaadeldakse ka linnaliste keskuste sünniaja ja -põhjuste määratlemise küsimusi. Samuti võib nüüdisaegse sotsiaalse kihistumise kujunemisloo juurest jõuda Eesti muinasühiskonna elukorralduseni või migratsiooniteemaatikast saada põhjus, miks soovitakse arvamust siinse maalapi esmaasukate ning nende tulekusuundade kohta. Mõistagi on eespool toodud näited pigem üksikjuhtumid kui regulaarne põhjus arheoloogia andmete poole pöörduda, kuid siiski selgub siitkaudu, et seoste loomine oleviku ja mineviku vahel, olgu need siis teaduslikus mõttes rohkem või vähem põhjendatud, muudab muinasteaduse võimalused üldsusele oluliseks. Arheoloogid omakorda tunnevad teatavat kohustust sellistel teemadel sõna võtta, isegi kui puhtteaduslikult on väljapakutu ehk ülearu lihtsustatud või vähemalt reservatsioonide nõudev. Ka siinse ala eriaegsete asukate etnilise kuuluvuse problemaatika, käesoleva kirjutise põhiteema, võib samasuguste, üldist huvi tekitavate küsimuste sekka arvata.

Siinne kirjatöö, mille pealkirgi on sõnastatud küsimusena, eeldab seevastu märksa ettevaatlikumat, ehk isegi pessimistlikku eelhäälestust. Sageli on käsitlused, mis on suunatud laiemale lugejaskonnale kui erialaspetsialistide siiski suhteliselt ahas kogukond, keskendunud lahenduse **võimalikkusele**, mistõttu pakutakse ka võimalikke lahendusi välja mõnevõrra kergekäelisemalt. Käes-

olev kirjutis esitab seevastu küsimuse, kuidas ja millistel tingimustel on arheoloogilise allikmaterjali põhjal üldse mõeldav leida sedasorti probleemile rahuldavat ning teaduslikult aktsepteeritavat lahendust. Selleks vaatleme järgnevas osas nii seniseid teemakäsitusi kui ka arheoloogilise allikmaterjali kogumise ja läbitöötamise hetkeseisu, viimatinimetatut Tartu-keskselt.

I

Etnilisuse küsimused on kaua olnud üks Eesti arheoloogide lemmikteemasid. 1920. aastatest hakkas kujunema rahvuslik Eesti muinasteadus, mis varasemale baltisaksa uurimistraditsioonile vastandudes asus käsitlema ka mitmeid etniliste tõlgendustega seonduvaid probleeme.¹ Kujunenud käsitlusviis leidis väljenduse teoses «Eesti rahva etnilisest ajaloost»², mis kahtlemata kajastab ilmumisaja olusid, kuid selle rolli nii omas ajas kui ka hilisema uurimistraditsiooni ja -metoodika kujunemisel on raske üle hinnata. Siinkohal soovin rõhutada asjaolu, et sealse metodoloogia üks lähtekohti on: eristatavaid (kas kujuteldavaid või realselt eksisteerinud, pole praegu määrava tähtsusega) rühmi määratleti ruumilisel põhimõttel – asualade kaudu. Siin kohtumegi keskkaegse linnaolukorra esimese olulise erinevusega võrreldes varasema küla või üksiktalulise asustusviisiga: sellesid selgepiirilisi grupiterritooriume Liivimaa linnades eristada pole õnnestunud (ehkki Kesk-Euroopa linnade näiteid arvestades pole selline eraldi asumine sugugi välistatud³). Enamgi veel, ka katsed kinnistute tasemel andmeid võrrelda võib seni ebaõnnestunute sekka arvata – sedavõrd läbi põimunud on eri rühmade eluolu, ruumikasutus ja selle esemelised jäljed. Senised katsed, mida on krooninud arvestatav edu, on tehtud seega mitte kinnistu, vaid kitsama perioodi, kasutusjärgu⁴ tasandil. See väide kehtib nii Haapsalu kinnistute osas, kus etnilisi määratlusi oli võimalik teha vaid varasimate hoonete kohta⁵, Tartu botaanikaia kaevamiste kohta, kus venepärase materjaliga paistis silma vaid 13. sajandi-

¹ Nt Marta Schmiedehelm. Beiträge zu der sogenannten gotischen Frage im Baltikum. – Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1922. Tartu 1923, lk 102–103; Eesti ajalugu, I. Toim H. Moora. Tartu 1935, lk 23–30, 83–88; gooti teooria kohta vt ka Andres Tvauri. Balti arheoloogia maailmaajaloo pöörises ehk gooti teooria saatus. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 2003, nr 7/1, 38–71.

² Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik. Toim H. Moora. Tallinn 1956.

³ Christian Lübke. Ethnische Gemeinschaften und ihr Platz in der Topographie mittelalterlicher Städte des östlichen Europas. – Mittelalterliche Häuser und Straßen in Mitteleuropa. (Varia Archaeologica Hungarica, IX.) Budapest 2000, lk 25–41.

⁴ Kasutusjärg (ingl *phase*) on arheoloogias spetsiifiline termin, millega määratletakse uuritava objekti piires üheaegselt kasutuses olnud hoone- ja rajatiseosi ning nende kasutusajaga seonduvaid ladestusi. Harilikult eristab kasutusjärke mingi selgesti eristatav funktsioonimuutus, näiteks ulatuslikuma purustamise ja/või ümberplaneerimisega tekkinud ehitusrusu horisont.

⁵ Anton Pärn. Külaehitiste jäljed Haapsalu varases linnaehituses. – Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trumali auks. (Muinasaja teadus, 14.) Toim A. Haak, E. Russow, A. Tvauri. Tallinn–Tartu 2004, lk 272–277, 280–281.

ga seostatud ladestus⁶, kui sisuliselt ka Tallinna Sauna tänava kaevamiste puhul, kus kinnistu kasutajate etniline taust näib ajas muutuvat⁷.

Viimase aastakümne jooksul on Eesti arheoloogid etniliste või etnokultuuriliste rühmade eristamise küsimuse juurde tagasi pöördunud. Nii on Valter Lang lugenud vastuse sellele küsimusele arheoloogilise allikmaterjali põhjal kättesaamatuks.⁸ Sisuliselt samale järeldusele on jõutud ka Tamula kiviaegse kalmistu matmiskombestiku ülevaatamisel: sealsed matused ei kajasta kaht teineteisele vastanduvat ideoloogiat, vaid kaht eriaegset kasutajarühma.⁹ Teine rühm uurijaid on etnokultuuriliste rühmade kontseptsiooni arheoloogilise ainese tõlgendamisel siiski rakendanud, eeskätt Kagu-Eesti materjali puhul.¹⁰ Keskaja linnarahvastiku puhul, kus kogu elanikkonda võime lugeda sisserännanuks, on lähtepunkt teistsugune. Varasema kohapealse rahvastiku kohta teadaolevale pole võimalik tugineda ning linnaelanike päritolu määratlemiseks tuleb kasutada vaid keskaja kohta kogutud andmeid.

Kui küsime, kuidas kajastuvad etnilised rühmad arheoloogilises aineses, peame esmalt vaatama, millistest rühmadest on jutt. Baltisaksa historiograafia käsitles Liivimaa keskaegseid linnu eeskätt saksa kultuuriruumi seisukohalt, kuid sama taustaga uurijad töid kohalike linnaelanike problemaatika teaduslikul tasemel esile: Riia kohta tegi seda Leonid Arbusow vanem¹¹, Tallinna materjalide alusel Paul Johansen¹². Hiljem on sama küsimusega põhjalikumalt tegelenud Vilho Niitemaa¹³ ja Küllike Kaplinski¹⁴. Mõistetavalt on põhitähelepanu all olnud Tallinn ja Riia, Tartu puhul tuleb peajasjalikult piirduda väheste, Liivi sõja eel kirja pandud raeprotokollide andmetega.¹⁵ Kindlasti saame seega

⁶ Andres Tvaari. Vene pottsepad Viljandis ja Tartus. – Eesti Arheoloogia Ajakiri 2000, nr 4/1, lk 24–26.

⁷ Sauna tänava kaevamistulemused on publitseerimata. Siinkohal on võimalik tugineda Ain Lavi ettekandele «Kohaliku külaehituskultuuri mõjustusi Eesti 13.–14. sajandi linnade ehituspildis» Keskaja Keskuse seminaris 11. novembril 2009, vt ka lühikokkuvõtet Krista Sarv ja Vladimir Sokolovski. Sauna tänav 10 hoovi arheoloogiliste kaevamiste noatuped. – Etnos ja kultuur. Uurimusi Silvia Laulu auks. (Muinasaja teadus, 18.) Toim H. Valk. Tartu–Tallinn 2006, lk 320–321.

⁸ Valter Lang. Interpreting archaeological cultures. – Trames 2001/1, vol. 5(55/50), lk 48–58; Valter Lang. Archaeological cultures and ethnic history: some examples from the East-Baltic Early Iron Age. – Culture and Material Culture. Papers from the First Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) held at the University of Tartu, Estonia, October 17th–19th, 2003. Ed. by V. Lang. (Interarchaeologia, 1.) Tartu–Riga–Vilnius 2005, lk 11–28.

⁹ Mari Lõhmus. Ethnic identity: visible at the context of Neolithic burials? Analysis of Tamula I burial site in South-Eastern Estonia. – Archaeology and Identity. Interarchaeologia, 4. Papers from the Fourth Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) Held at the University of Helsinki, Finland, October 8–10, 2009. Ilmumas.

¹⁰ Silvia Laul ja Heiki Valk. Siksälä. A Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval. (CCC Papers, 10.) Tallinn–Tartu 2007, lk 109–122; Heiki Valk. Hilisrauaaeg (1000/1050–1225). – Setomaa koguteos, 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani. Toim M. Aun. Tartu 2009, lk 154–164; Anti Selart ja Heiki Valk. Keskaeg ja segaduste aeg (13. sajandi algus – 17. sajandi algus). – Setomaa koguteos, 2, lk 245–250.

¹¹ Leonid Arbusow. Studien zur Geschichte der lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und 16. Jahrhundert. – Latvijas augsrskolas raksti / Acta universitatis Latviensis, I. Riga 1921, lk 76–100.

¹² Paul Johansen. Eestlane Tallinna Linnaarhiivi allikate kajastuses. – Ajalooline Ajakiri 1934, nr 4, lk 180–188. Paul Johansen ja Heinz von zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. (Ostmittleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, 15.) Köln, Wien 1973.

¹³ Vilho Niitemaa. Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. Helsinki 1949.

¹⁴ Küllike Kaplinski. Tallinna käsitöölised XIV sajandil. I. Tallinn 1980, lk 80–92.

¹⁵ Etnilisi küsimusi on põgusalt välja toonud Enn Tarvel. Hansalinnana XII sajandist Liivi sõjani. – Tartu ajalugu. Tallinn 1980, lk 50–52; vt ka Küllike Kaplinski. Väljavõtteid Tartu Rae XVI saj. protokollidest. Tallinn 1980. Käsitöölised muinsuskaitseametari arhiivis.

rääkida sakslastest ja mittedakslastest *resp.* eestlastest, ka venelastest.¹⁶ Samuti pole kahtlust, et nimetatutele lisandub mitu vähem arvukat rühma, kuid esialgu võib piirduda nimetatutega. Kui Tartu juurde jääda, siis keskaegsed kirjallikud allikad oluliselt enam ei võimalda.

II

Nagu varem rõhutasin, keskendun käesolevas kirjutises tõlgendustele, mis tuginevad arheoloogilisele allikmaterjalile. Kui jätta kõrvale teatava piirkonna määratlemine ühe etnilise rühma (põhilise) elupiirkonnana (Tartu puhul näiteks «Vene ots»¹⁷), saame rääkida kolme liiki allikmaterjalist. Esimesena tuleb nimetada enimkasutatud lähenemist, mida võib kokku võtta teadustermiiniga *etnilised markerid*. Nii nimetatakse esemeid, mida loetakse ühele rühmale tunnuslikuks ja mille olemasolu põhjal otsustatakse nende kasutajate rühmaksuuluvuse üle. Teisena tulevad kõne alla antropoloogilised määrangud ehk siis järeldused tuginevad füüsilise antropoloogia andmetele, näiteks mitmesugustele koljutunustele.¹⁸ Kolmandaks on identiteedi kajastusi nähtud mõnes iseloomulikus tegevuses (praktikas), Eesti keskaegsete linnade puhul on sel eesmärgil rakendatud ehitustraditsiooni kohta olemasolevaid andmeid. Põhimõtteliselt ei piirdu arheoloogiaandmete võimalused nimetatud valdkondadega (näiteks on kasutatud inimeste rände uurimiseks stabiilsete isotoopide andmeid), kuid Eesti materjali põhjal tuginevad senised tõlgendused eelmainitud võimalustele.

Mis aga on see, mida püütakse määratleda? Teisisõnu, kuidas määratletakse need etnilised rühmad, mis siis peaksid arheoloogilises aineses kajastuma? Seisukoht, et etniline kuulus pole objektiivne ja paratamatu, vaid teadlike valikute tulemus, on 1960. aastatest üha enam levinud. Seega ei saa ka uurimistöö piirduda tunnuste määratlemisega, vaid tuleb keskenduda sellele, kuidas need otsused sünnivad. Etnilisuse arheoloogilisele uurimisele pühendatud eriuurimises kasutab Siân Jones järgmist määratlust: etnilised rühmad on «teadvustatud identiteedil põhinevad rühmad, mis kujundatakse teiste rühmadega sotsiaalse ja kultuurilise võrdluse tulemusel».¹⁹ See määratlus sisaldab kolme olulist tegurit.

Esmalt – et rühma eristada, on oluline, et too rühm ka ise teadvustaks end

¹⁶ Venelaste kohta Eesti keskaegsetes linnades vt Anti Selart. Russians in the Livonian towns in the thirteenth and fourteenth centuries. – Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe. Ed. by D. Keene & B. Nagy, K. Szende. Burlington 2009, lk 33–50.

¹⁷ «Vene otsa» kohta vt Kaur Altoa. «Vene ots» keskaegses Tartus. – Tartu. Minevik, tänapäev. Tallinn 1985, lk 87–96.

¹⁸ Tartu osas vt Ken Kalling. Paleoantropoloogilisi andmeid Tartu Jaani kiriku kalmistu 13.–14. sajandi matuste kohta. – Tartu arheoloogiast ja vanemast ehitusloost. TÜ arheoloogia kabineti toimetised, 8. Tartu 1995, lk 53–56; Ken Kalling. Uusi paleoantropoloogilisi andmeid Tartu Jaani kiriku kalmistu kohta. – Arheoloogilisi uurimusi, I. TÜ arheoloogia kabineti toimetised, 9. Tartu 1997, lk 55–57.

¹⁹ Siân Jones. The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present. London, New York 1997, lk 115 (autori tõlge).

etnilise rühmana. Nimetatud määratlus ei keskendu seega rühmavälise (eeldatavalt neutraalse) vaatleja jaoks objektiivsetele kriteeriumidele, vaid sellele, kas ja kuidas rühma liikmed ise määratlevad oma rühmakuuluvust. Kui inimene kuulub paljudesse rühmadesse, siis millistesse kuulumine on tähtis talle endale ning, kõnealuse teema seisukohast veelgi olulisem küsimus, kuidas see kajastub materiaalses kultuuris? Keskaegsete etnilise taustaga rühmade puhul sisaldab *saksa* identiteet mitmeid tunnuseid, mida klassikaliselt seostatakse etniliste rühmadega: tugev side traditsioonilise päritolukohaga, keeletaust, rühmakuuluvuse reeglite piiritlemine. Nn mittedaksa identiteediga on asi keerulisem: pigem võiks siin näha «teise», väljapoole kuuluva kuvandit. Siiski, kui vaadata Tallinna kiprite skraad, kuhu püüti sisse kirjutada, et sakslasi liikmeks ei võeta,²⁰ võib väita, et ka vastaspoolel olid sarnased teadvustused olemas ning sotsiaalne konkurents oli üks tõenäolisemaid põhjuseid, miks etnilistel alustel kujunenud vastandumine teravnes just 14. sajandi keskpaigast alates²¹.

Teiseks – «teiste» probleem. Kes on need «teised», kellele vastandutakse, kellega võrdluses asutakse kujundama oma rühma identiteeti? Taas pakuvad terminid «sakslane» ja «mitedakslane» ahvatleva vastanditepaari, kuid siinkirjutajale tundub, et see toimib vaid ühelt, nimelt «saksalikult» vaatekohalt. Ehkki ülaltoodud näite põhjal võiks ju järelduda, et ka mittedakslaste jaoks oli põhiline vastanduda sakslastele, moodustas «saksa rühm» vaid ühe mitmetest «teistest», kellega tuli kokku puutuda – linnakogukond oli mitmekultuuriline ning ka kujunev kohalik kogukond moodustus inimestest, kelle sünnikoht ei pruukinud sugugi olla eeslinnas või mõnes linnapiiri taga algavas külas. Linnakogukonna kujunemine on aga teema, mis kindlasti väärib omaette käsitlusi.

Ja kolmandaks – millistel alustel kujunes rühmaidentiteedi loomine ja edasiandmine? Milliseid materiaalse kultuuri elemente selles kasutati ning millised neist võiksid olla meie päevini säilinud? Mitmed uurijad, keda huvitavad identiteetide kajastused materiaalses kultuuris, on toonud välja, et uurijatele arusaadavad erinevused võivad olla aktiivsed, seega siis osalejatele arusaadavad ja teadlikult pruugitavad, või passiivsed, kunagi õpitud ja harjumuslikult edasi pruugitavad.²² Mõlemad võivad kanda infot etnilise kuuluvuse kohta, kuid ülaltoodud, teadvustatud rühmakuuluvuse määratlemiseks on kohased ainult esimesed – need, millele juba nende kasutajad omistasid nimetatud tähenduse. Esimese, *aktiivse* tunnuse vahest sobivaimaks näiteks võib olla rõivastus, mille käsitusvõimalustest arheoloogilise ainese põhjal on pikemalt jut-

²⁰ P. Johansen. Eestlane Tallinna Linnaarhiivi allikate kajastuses, lk 182.

²¹ P. Johansen ja H. von zur Mühlen. Deutsch und Undeutsch, lk 22; Inna Põltsam. 14. sajandi teine pool Liivimaa linnade ajaloos linnapäevade materjalide põhjal. – Acta Historica Tallinnensia, 1. Toim P. Raudkivi. Tallinn 1997, lk 33–35; A. Pärn. Külaehitiste jäljed, lk 282.

²² James R. Sackett. Style and ethnicity in archaeology: the case for isochrestism. – The Uses of Style in Archaeology. Ed. by Margaret W. Conkey & Christine A. Hastorf. New Directions in Archaeology. Cambridge 1990, lk 32–43.

tu edaspidi. Ka hoonestus võis olla etnilise kuuluvuse väljenduseks ja linnade kujunemisajal tundub tõenäoline, et selline väljendusviis valiti teadlikult. Ilmselt kajastasid teadlikult alalhoitavaid etnilisi traditsioone ka toitumisharjumused, mille uurimisse on samuti kaasatud arheoloogiline allikmaterjal.²³

III

Kui nüüd Eesti keskaja linnade materjali juurde tagasi tulla, on kohaliku elanikkonna otsingud lähtunud peamiselt kahest eeldusest. Esiteks, kuna meil on piisavalt andmeid muinasaegse (Saksa vallutuse eelse) elanikkonna kohta, saame rääkida traditsioonide jätkumisest ehk siis kõrvutada vana traditsiooni ja uusi ilminguid. Sellise lähenemise viljakust on näidanud eeskätt 13. sajandi ja 14. sajandi alguse linnaruumile keskendunud uuringud, kus saksapärase sõrestikehitiste kõrval on leitud rõhtpalkhooneid ning seda ehitustraditsiooni on seostatud etnilise kuuluvusega (Anton Pärn Haapsalu näitel²⁴, Vladimir Sokolovski ja tema andmete põhjal Ain Lavi Tallinna Sauna tänava näitel²⁵).

Siinkohal ei saa mööda minna ühest Tartule iseloomulikust leiukontekstist – jäätmekastidest. Sisaldab ju just jäätmekastide leiuaines tänava- või hooviladestustega võrreldes märkimisväärselt enam igapäevaeluga seostatavat teavet. Samuti on küllaltki suurt tähelepanu pööratud jäätmekastidest kogutud leiuainese dateerimisele.²⁶ Kuivõrd siis kajastub selles leiuaineses sotsiaalne kuuluvus?

Paraku peame tõdema, et suhteliselt hästi piiritletavale kasutusajale vaatamata on ühes jäätmekastis küllaltki sageli erinevatele sotsiaalsetele rühmadele viitavat leiuainest. Ehkki vahel on leiuainese erinevusi sama piirkonna jäätmekastides püütud tõlgendada asjaoluga, et igal kastil olid erinevad kasutajad,²⁷ on sagedasemad juhtumid, kus ühes jäätmekastis on erineva jõukusastmega kasutajatele viitavaid leide ning mõnd konkreetset kasti pole võimalik seostada kindla staatusega elanikega. Sellisel juhul ei piisa ainuüksi lühikese ajavahe miku jooksul moodustunud leiukontekstist, et teha järeldusi elanike sotsiaalse kuuluvuse kohta. Asjaolu, et jäätmekastid paiknesid sageli krundisügavuses, kinnistute piirialal, raskendab ka nende seostamist konkreetse hoone ja kin-

²³ Ülle Sillasoo. Taimed hiliskeskaegse Liivimaa linnaelanike toidus ja arheobioloogilises materjalis. – Tartu Linna muuseumi aastaraamat, 13. Tartu 2007, lk 18–19; Ülle Sillasoo. Ecology and food consumption of late medieval Tartu, Estonia (14th–15th centuries). – *Medium Aevum Quotidianum*, 44. Ed. by G. Jaritz. Krems 2001, lk 6–40.

²⁴ A. Pärn. Külaehitiste jäljed, lk 281–282.

²⁵ Ain Lavi. Kohaliku külaehituskultuuri mõjustusi Eesti 13.–14. sajandi linnade ehituspildis. Ettekanne Keskaja Keskuse seminaris 11. novembril 2009.

²⁶ Rünno Vissak. Der Fundstoff aus den Holzkästen des VII. Quartals in Tartu. – *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja sotsiaalteadused*, 43. kd, nr 1 (1994), lk 71–77.

²⁷ Andres Tvauri. Archaeological investigation in Tartu, Ülikooli Street. – *Arheoloogilised välitööd Eestis*. Toim Ü. Tamla. Tallinn 2008, lk 146–147.

nistuga. Võimalus, et paljudes kastides kajastuvad mitme sotsiaalse rühma «materiaalsed jäljed», viib tõdemuseni, et põhiline tunnus, mida saame võrdluses kasutada, on keskmisest jõukamale elanikkonnale viitavad esemed. Nende kaudu võiks õnnestuda eristada keskmisest jõukamate kodanike majapidamised. Üks sellekohase võrdluse katse²⁸ lubas väita, et selgemalt tulevad esile «jõukamad» kastid, kus leiuaines on keskmisest mitmekesisem, kuid vähestele kättesaadavaid luksusesemeid jäätmekastidesse sama hästi kui ei sattunud. Seega – ka see allikaliik üksi ei ole piisav sotsiaalse staatuse määramiseks praeguste uurimismeetodite abil.

Teise olulise argumendina on tähelepanu pööratud esemeliikidele, mida esineb arvukamalt maa-asulate ja külakalmistute leiumaterjalis või mis on saksapärasele kultuuriruumile võõrad. Rõivastusega seonduvate mittesaksa ehete kõrval võib selles seoses esile tuua näiteks pastlaleidude väljatoomise etnilise indikaatorina.²⁹ Siinkohal tuleb veel kord mainida, et esemete tähendus on ajas siiski sedavõrd muutunud, et tõlgenduste rajamine kaudsetele andmetele, täpset kasutuskonteksti teadmata, on metodoloogiliselt enam kui küsitav.

IV

Kas arheoloogiline leiuaines ongi osutunud etnilise kuuluvuse määramisel kasutuks? Loomulikult ei ole sellisele intrigeerivale küsimusele võimalik üheselt vastata. Mitmed küsimusega süvitsi tegelejad uurijad on jõudnud järeldusele, et praegu puudub teoreetiliselt aktsepteeritav ja probleemivaba lahendus, kuidas arheoloogilist leiuainest sel eesmärgil kasutada.³⁰ On ka teine vaatenurk: selle kohaselt on vaja piiritleda hulk ühele etnilisele rühmale iseloomulikke tunnuseid, mille esinemise või mitteesinemise põhjal saab antud ajalistes raamides mikrotasandil järeldusi teha.³¹ Pole põhjust kahelda, et etnilised rühmad kajastusid ka materiaalses kultuuris, kuid senised katsed ühe (või paari) *markeri* põhjal nendeni jõuda pole osutunud kuigi viljakaks.

Usun, et kõnealuses küsimuses võib selgusele jõuda vaid kontekstipõhise analüüsi kaudu. Esmalt peame määratlema kinnistud ja nende piires kasutusjärgud, et siis üheskoos käsitleda leiuainest, ehitustraditsioone, ruumikasutust jne. Lisaks oleks hädavajalik kaasata matmiskombestiku andmed, arvestades füüsili-

²⁸ Arvi Haak, Erki Russow. Possibilities of interpreting find complexes from the cesspits of Tartu, Estonia (13/14th–16th century) in understanding the context of textile finds. – *Archaeological Textiles in Northern Europe*. Tartu. Ilmu-mas.

²⁹ Selle seisukoha kriitikat vt Krista Sarv. Arheoloogiline nahk kui infoallikas. – Linnusest ja linnast. Uurimusi Vilma Trummali auks. Toim A. Haak, E. Russow, A. Tvauri. (Muinasaja teadus, 14.) Tallinn–Tartu 2004, lk 339.

³⁰ Nt Charlotta Hillerdal. *People in Between. Ethnicity and Material Identity – a New Approach to Deconstructed Concepts*. (OPIA, 50.) Uppsala 2009, lk 73–83, 282 jj.

³¹ S. Jones. *The Archaeology of Ethnicity*, lk 124–127.

se antropoloogia ja arheogeneetika uurimistulemustega. Loomulikult ei saa ette kindel olla, et selline üsnagi töömahukas analüüs viib soovitud tulemusteni, kuid praegu tundub, et vaid mitme tunnuse koosinemise kaudu võime jõuda etnosta seonduvate küsimuste *dünaamika* juurde. Lisaks tuleb arvesse võtta ja uurida ka esemelises kultuuris toimuvaid muutusi ja nende seoseid rühmakäsitlustega.

Selleks, et mingeid tunnuseid ka kitsamates ajalistes raamides ühe etnosega seostada, vajame kindlamalt piiritletud leiukomplekse. Võimalik, et siinkohal on võimalik kasutada eeslinna- ja linnakinnistu võrdlust, vaadata veel kord üle «Vene otsaga» seonduvate kaevandite leiuaines ning võrrelda mõne Tartu kinnistu uurimistulemusi mõne teise Liivimaa linna samaaegse kinnistu kohta teadaolevaga. Loomulikult ei tohi mööda vaadata asjaolust, et etniline enesemääratlus on ajas pidevalt muutuv (ning see kehtib ka teistel alustel moodustatud sotsiaalsete rühmade kohta). Siiski võib võrdlev analüüs tuua esile need lähtekohad, mille puhul saame hakata diskuteerima nähtuste, protsesside ja nende põhjuste üle, ning etnilise enesemääratlusega seonduvat tuleb siinkohal arvestada ühe võimalusena.

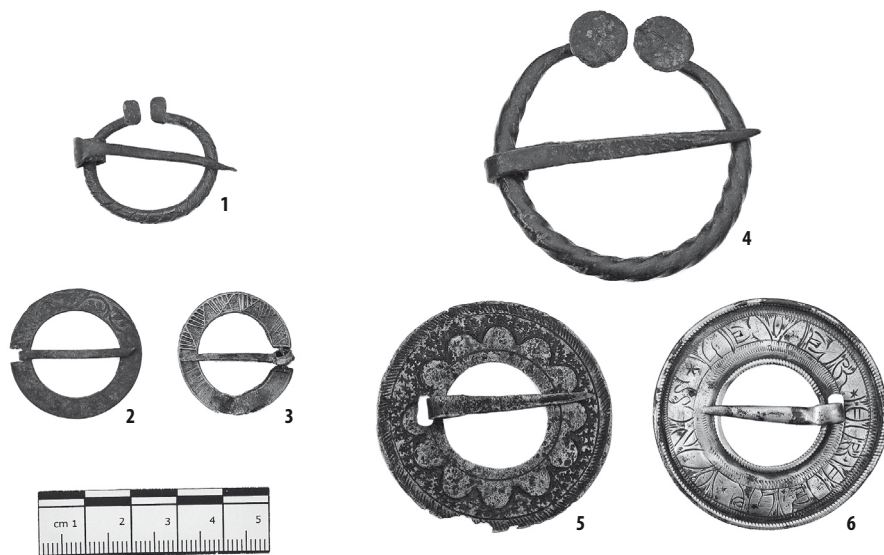
Teine valdkond, millega tegelemine võiks pakkuda uusi andmeid etnilise kuuluvuse ja selle väljenduste kohta, on rõivastuse ja sellega seonduvate ehete uurimine (vt joonis 1).³² Loomulikult ei paku Tartu jäätmekastide fragmentaarne leiuaines siinkohal lihtsaid lahendusi, kuid selle allikaliigi kasutamine võimaldab eeskätt jälgida ühiskonna kõrgema staatusega liikmete eneseväljendust.³³ Samuti on esemelisel materjalil oluline osa matusekomplekside etniliste tõlgenduste loomisel – kuid loomulikult ei ole seegi ülesanne mõeldav arvestamata üldist tausta ja asjakohast allikakriitikat. Ning kolmandaks usun suurt potentsiaali juba eelnevalt rõhutatud kinnistute kompleksanalüüsil kasutusjärkude tasandil.

V

On aeg kokkuvõtteks. Kahtlemata on keskaja linnades tegutsenud erinevad etnilised rühmad – rahvusteks tänapäeva mõistes ei saa neid siiski nimetada – ning need suhtlesid omavahel, olid omavahelistest erinevustest teadlikud ning mõningaid neist erinevusist tõsteti esile just esemelise kultuuri, näiteks rõi-

³² Heiki Valk. Artefacts in Estonian urban churchyards: reflections on different traditions and ideologies. – Der Ostseeraum und Kontinentaleuropa 1100–1600. Einflußnahme – Rezeption – Wandel. (Culture Clash or Compromise, VIII.) Ed. by D. Kattinger, J. Olesen & H. Wernicke. Schwerin 2004, lk 109; Susanne E. Hakenbeck. New approaches to early medieval ethnicity. – Centre · Region · Periphery. Medieval Europe–Basel 2002. Ed. by G. Helmig, B. Scholkmann & M. Untermann. Vol. 3. Basel 2002, lk 307.

³³ Riina Rammo. Fashion in medieval Tartu (Estonia). Archaeological sources. – Archaeological Textiles in Northern Europe. Tartu, ilmumas.

JONNIS 1. Hoburaudsõled ja rõngassõled Tartust. Vasakpoolne rühm oli kasutusel 13. sajandi lõpust 15. sajandi esimese pooleni, parempoolne 16. sajandi teisest poolest 17. sajandi alguseni. Sarnastest eeskujudest lähtuvad sõlevormid olid seega kasutusel pikka aega. Juba muinasajal populaarseid hoburaudsõlgi on eelkõige seostatud kohaliku elanikkonnaga, kuid keskajal hakkasid siinsed põliselanikud kasutama ka «euroopalikke» rõngassõlgi. Sõlgi on vastavalt võimalustele valmistatud pronksist (1, 2, 4, 5), harvem ka hõbedast (6) või tinast (3). TM A-40: 1030, 2505, TM alanumbrita, TM A-39: 136, A-123: 163, TM 21 Aj 28: 2.

vastuse kaudu. Sellised esemelised väljendused polnud aga kuidagi reguleeritud (tõsi, keskaja lõpu ja varauusaja rõivamäärustel võib näha ka seda eesmärki), seega pole neid lihtne jälgida, ammugi polnud need pikema perioodi vältel ühesugused. Võib arvata, et mõnede elementide olulisuses oldi rohkem veendunud, teistes valdkondades järgiti suuresti üldisi moesuundi ning iga toonane rühm oli valmis oma materiaalset «rühmatunnistust» pidevalt ümber kujundama. Seetõttu tuleb kunagiste etnoste ja nende materiaalsete väljenduste uurimisel senisest palju enam arvestada rühmadevahelise vastasmõju ning etnilistes tõlgendustes kasutatud esemete kasutusajaga. Samadel põhjustel ei saa tõlgenduste loomisel keskenduda ainult ühele või paarile esemetüübile, vaid tuleb arvestada nende lei- ja sealtkaudu ka kasutuskonteksti. Vaid sellise allikakasutuse korral võime loota, et saadavad tulemused tunduvad vähemalt hetkeseisuga usaldusväärsed.

How are ethnic categories reflected in archaeological sources?

Some problems of interpretation
by the example of medieval Tartu

Arvi Haak

Summary

Archaeologists are often asked to give an opinion on the ethnic belonging of the inhabitants of a certain area of interest, and medieval towns are not an exception in this. Several groups of ethnic backgrounds have been reflected upon in written sources, so the contribution of historians has often greatly affected the archaeological approach to the topic, and the same can be said in case of Estonian towns, and Tartu in particular.

The scientific treatment of the concept of ethnicity has undergone considerable changes. These have also influenced the ways in which archaeologists tackle the topic, including those dealing with the medieval period, where several types of sources can be used. The main aim of the current treatment is to ask in which way and under what conditions it would be possible to include information available from archaeological sources for the study of ethnic groups in medieval Tartu.

In many towns of Eastern Europe, we can speak of living quarters associated with certain ethnic groups. However, in Estonian towns these territories seem not to have been group-specific, i.e., the population might have consisted of people from several ethnic and social groups. Plots within these districts seem to have changed ownership in time and therefore it is important that conclusions should be drawn on the basis of an archaeological phase, rather than on information from a certain territory extrapolated over prolonged periods. Also the use of the concept of “Germans” and “Non-Germans” (the latter usually understood as ethnic Estonians) derived from written sources remains problematic, as, besides an ethnic dimension, these groups also seem to have had a social one. The definition of Siân Jones (see footnote 19) is used, which underlines that the understanding of one-time inhabitants of the ethnic be-

longing, both of themselves and the “others”, should be sought for. In this sense the uniformity of the non-German group remains problematic.

The article evaluates earlier attempts to detect the ethnic belonging of the inhabitants of medieval Tartu on the basis of archaeological sources, and points out that the ethnic background is not so readily accessible as it may have been understood. As a way forward, the article proposes an explicit analysis of certain details, which seem likely to have been utilized by the one-time inhabitants for ethnic declarations, such as clothing, including dress accessories, food traditions, and house construction. This should be done on the basis of clearly and reliably dated contexts, and ethnic interpretations should be used as one of the possible interpretations, rather than presupposed and preferred to others. The context of the finds should be included, as the use of a limited number of “ethnic markers” has led to misleading and unreliable results.

Dokumente Tartu vanausuliste kohta Eesti Ajalooarhiivi kogudes

Tatjana Šor

Vene vanausulised on Eestis arvatavalt elanud juba üle 350 aasta.¹ Vanausuliste traditsioon pärineb patriarh Nikoni vene õigeusu kiriku reformidest (1653–1656), mille käigus parandati vanu liturgilisi tekste ja uuendati kiriku teenistuse rituaale (jäeti ära maani kummardused, ristimärki tehti nüüd mitte kahe, vaid kolme sõrmega jne).² Valitsuse toel hävitati vana vaimulikkond, kes keeldus reforme tunnistamast, ning vene õigeusu kristlased jaotati ortodoksideks ja raskolnikuteks (lahk- või vanausulised, ka staroveeretsid). Venemaa kirikulõhe tõttu kiusati vanausulisi kodumaal julmalt taga, küüditati, piinati ja hukati. Nad põgenesid massiliselt metsa ja Venemaa piiride taha. Esimestest, 17. sajandi lõpul Eestisse põgenenud vanausulistest on vähe teada. Siin leidsid varjupaiga fedossejvlased (usulise juhi Feodossi Vassiljevi pooldajad) ja pomoorid.³ Nad asusid Tartumaal Räpina kloostris ja Peipsi läänerannikul. 1719. aastal hävitasid vene väed vanausuliste kloostris Räpinas. Osa vennaskonnast hukati, mõned põgenesid ning mõni toodi Tartusse ja lasti hiljem vabaks.⁴

Tartu vanausuliste kogukond kujunes välja 1740. aastaks. Tartu linna vene soost kodanikud on linna kodanikeraamatusse⁵ sisse kantud alles siis, kui hakkas kehtima Katariina II antud linnaseadus.⁶ Selle kohta kirjutab baltilalgustaja August Wilhelm Hupel nii: «Nüüd võib igaüks linnakodanikuks saada rahvusele, seisusele, usule jne vaatamata; [märkus: algul tuli bürgeritel oma sissejuurdunud kodanikuuhkusest üle saada, et taluda pärisorjusest va-

¹ Gustav Ränk. Peipsi kalastusest. (Õpetatud Eesti Seltsi kirjad, 2.) Tartu 1934, lk 24–25.

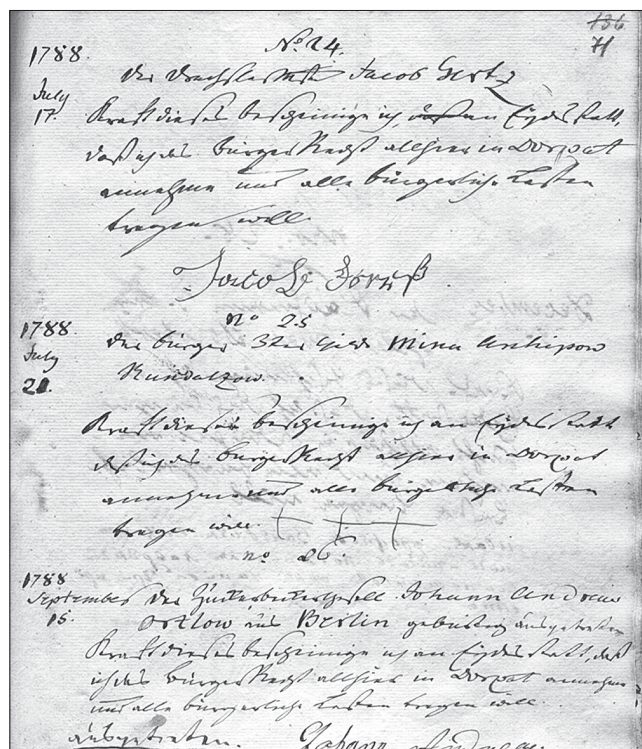
² Nikolai Nikolski. Vene kiriku ajalugu. Tallinn 1988, lk 102–105.

³ Fedossejvlased ja pomoorid on preestritud vanausulised bespopoovetsid, kes loobusid kõigist sakramentidest, v.a ristimine ja piht. Pomoorid tunnistasid abielu, nad kasutasid vanu traditsioonilisi noorpaari kodus õnnistamise rituaale. Vt N. Nikolski. Vene kiriku ajalugu, lk 199, 205.

⁴ Макарий, митрополит Московский и Коломенский. История русского раскола, известного под именем старообрядства. Санктпетербургр 1858, lk 294.

⁵ Kodanikeraamatuid (Bürgerbuch) koostati linnamagistraadi juures juriidilistel eesmärkidel, neis fikseeriti kodanikuks saamise aeg, kodaniku nimi ja amet ning alates 17. saj keskpaigast märgiti üles ka kodanike sünnikoht. Arhiivis on säilinud Tartu kodanikeraamatud alates 1719. aastast. Vt EAA 995-1-415. Bürgerbuch 1719–1803; EAA 995-1-416. Bürgerbuch 1725–1834; EAA 995-1-4132a; Jaago, Kalev. Haapsalu kodanikeraamat 1496–1797. Tartu 1999, lk 5–7.

⁶ Полное Собрание Законов. I. Т. XXII. 1785. Nr 16187. 1785. a linnaseaduse järgi tuli kodanikeraamatud jagada kuude ossa: I linnas kinnisvarasid omavad isikud, sh ka aadlikud ja vabadikud, II kolme gildi jagunenud kaupmehed, III tsunftikäsitöölised, IV võõrad, V aukodanikud, VI teised linnaelanikud. 1763. a palusid Tartu kodanikuõigusi vene kaupmehed Ivan Matuškin ja Mihhail Kitšigin, kuid tulemusteta. Nad kanti kodanikeraamatusse alles 1787. a. EAA 995-1-417. Bürgerbuch 1786; EAA 995-1-418. Bürgerbuch 1786.

JOOIS 1. Tartu kodanikeraamatu sissekanne Rundaltsovi vastuvõtmisest linna kodanikkonda 1788. aastal. EAA 995-1-418, l. 71.

bakslastud talupoe-gade kodanikeraamatusse kandmist].»⁷

Katariina II ajal lubati vanausulistest põgenikel tagasi tulla oma vanadesse elukohtadesse ja elada seal maksuvabalt kuus aastat. 1783. aastal keelati vanaulisi nimetada raskolnikuteks, samuti keelati palvemajade ning vanurite ja laste varjupaikade (vn богадельни) avamine. Katariina II poeg keiser Paul I pidas hea meelega oma lossis vanausu kombetalitusi ning oma lühikesel valitsemis-

ajal lubas vanausuliste palvemaju ehitada Moskvast ja Peterburis.⁸ Aleksander I valitsemisaja alguses 1804. aastal lubas Tartu magistraat vanausulistel ehitada väikese puust palvemaja ja varjupaiga, kus elas kuni kümme inimest.⁹

1787. aastal said Tartu linna kodanikeks koos eestlase Peeter Tõnissoniga Tartu venelane Gregor Kitschigin, endised Peterburi kodanikud Lawrenti ja Nikita Šaposchnikov, Jakov Krivtsov, Maksim Kitšigin, Affanasi Bokanov (või Bokovnev), Aleksei Sahharov, Ivan Plešanov, Peter Fadejev, Stepan Mussejev ning Dimitri Nikanov. Järgmisel aastal sai Tartu linna kodanikuks ka raskolnik Mina Arhhipi p Rundaltsov (joonis 1). Arhiividokumentidest on näha, et ta oli kirjaoskamatu, sest ta tegi oma allkirja asemel raamatusse kolm ristikest. Ajalooarhiivi Tartu magistraadi fondis asuva Tartu kodanikeraamatu andmeil

⁷ A. W. Hupel. Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und der Revalschen Statthalterschaft: zur Ergänzung der topographischen Nachrichten von Lief- und Ehstland. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1789, lk 122. Lea Teedema tõlge.

⁸ Макарий, митрополит Московский и Коломенский. История русского раскола, lk 386; И. Нильский. Семейная жизнь в русском расколе: исторический очерк раскольнического учения о браке. Выпуск I-II. Санктпетербург 1869, lk 201.

⁹ On andmed, et palvemaja ehitati M. Rundaltsovi krundile u 1815. aastal, säilikus esitatud palvemaja plaan. EAA 291-8-1651, l. 2, 57r-58. Переписка с Рижской духовной консисторией, Дерптским ордунгсгерихтом о ремонте Дерптской раскольнической молельни, 1851-1854.

oli 18. sajandi lõpus kohalike vanausuliste seas rikkaid ja austatud inimesi ning koguni gildikaupmehi. Vanausulistest linnakodanike seas oli väikepoodnikke ja majaomanikke.¹⁰

Venelased kauplesid peamiselt oma käsitööga ning vene kaupade ja toorainega. 1803. aastal sai kaupmehe lesk Nastassia Ikonnikov Tartu magistraadilt loa teha sõõrikuid (vn *калач*).¹¹ 1821. aastani müüdi igal aastalaadal venepärast alkohoolset meejooki (vn *сбитень*).¹² 1829. aastal avas 3. gildi kaupmees Jefim Rundaltsov Tartus lihapoe.¹³

Suurem osa vanausulistest olid ehitusmeistrid ja -töölised. Tartu ülikooli hooneid ehtasid vene ehitajate artellid eesotsas vanausulisest ehitusmeistri (vn *подрядчик*) Mina Rundaltsoviga.¹⁴

Tartu vanausulisi puudutavate ajalooarhiivi dokumentide põhiosa pärineb peamiselt 19. sajandist, mille kestel on jälgitavad keelustamise ja koguni karistamise tendentsid vanausuliste suhtes. Magistraadi fondis pole vanausuliste kohta eraldi asjaajamistoimikuid, küll aga leidub niisugust materjali 13. juuni 1805. aasta ukaasiga asutatud Tartu politseivalitsuse arhiivis (sks *Polizeiverwaltung*, vn *управа благочиния*). Valitsus koosnes seitsmest ametnikust eesotsas politseimeistriga. Valitsuse koosseisus olid ka kvartalijärelevaatjad ja nende abilised – linnavahid. Politseivalitsus, mis kutsuti ellu politseilise järelevalve teostamiseks linna- ja ümbruskonna elanike üle, allus vahetult Liivimaa sõja- ja tsiviilkuberneri. Politseivalitsuse kirjavahetus kohalike, kubermangu ja pealinna asutustega peegeldab väikelinna värvikat elu, kuid eeskätt fikseeriti seal kõik kõrvalekalded tavapärasest «rahust ja korrast» (sks *die Ruhe und Ordnung*), mille politseivalitsuse ametnikud pidid omal jõul tagama. Baltimaade 1888. aasta haldusreformiga kaotati linnade vanad politseivalitsused ja nende asemele asutati uued politseivalitsused (vn *полицейская управа*), mis töötasid 1917. aasta revolutsioonini.

Tartu politseivalitsuse fondis leidub ligi kolm tuhat säilikut ajavahemikust 1802–1888, sh dokumendid ja kirjavahetus järelevalve kohta vanausuliste üle (tolleaegses sõnakasutuses raskolnikud ehk lahknejad¹⁵). Siin leiduvad Tartu

¹⁰ EAA 995-1-1415, l. 71. Bürgerbuch 1719–1803. Vanima osa sellest raamatust publitseeris A. C. G. Rosenberg, vt Bürgerbuch der Stadt Dorpat 1719–1797. Bearb. von A. C. G. Rosenberg, Tartu 1938, lk 29–30.

¹¹ EAA 995-1-4884. Akte betreffend die Erteilung einer Konzession zur Kalatschenbäckerei der Kaufmannswitwe Nastasja Dmitriewna Ikonnikowa, 1803.

¹² EAA 995-1-4928. Akte betreffend den unbefugten Verkauf eines russischen Getränkes «Sbiten» auf dem Jahrmarkte, 1821.

¹³ EAA 995-1-4960. Akte betreffend den Bau und die Eröffnung eines vom Kaufmann Jefim Minin Rundaltsov errichteten Fleischscharrens, 1829. Selle eest pidi Rundaltsov ehitama omal kulul Räpina õigeusu kiriku ikonostaasi. Arvatavasti oli talle teada, et 18. saj algul asus Räpina mõisas esimene fedossejevlaste klooster Liivimaal. EAA 995-1-5487, l. 1–21.

¹⁴ EAA 402-8-1231. Akte in Klagesachen des Baukomitees wider den Podrättschik Mina Archip Rundaltsov und die russischen Bauarbeiter wegen Arbeitseinstellung und Widersetzlichkeit, 1805.

¹⁵ 1905. aastani nimetati vanausulisteks (*старобрядцами*) ühisusulisi (*единоверцев*), kellel oli pühitsetud preester, aga teenistust peeti vana kirikuraamatu järgi. Baltikumis avati ühisusuliste kirikud Riias (1836) ja Mustvees (1848).

vanausuliste arvestuse dokumentid, sh vanausuliste abielu-, sünni- ja surma- raamatud¹⁶ ning täielik Tartu vanausuliste perekondade loetelu 1839. aastast ühes andmetega perepeade tegevusalade kohta¹⁷ (joonis 2). Need dokumendid avavad Tartu linna vanausuliste ajaloo vähetuntud küljed. Väärrib märkimist, et 1830. aastast alates liigitati vanausuliste toimikud politseivalitsuse salajase asjaajamise hulka. Varem peeti neid üldiste tsiviilasjade hulgas, nagu seda tehti teistes kohaliku omavalitsuse asutustes – magistraadis ja sillakohtus.

Järjepidevad statistilised andmed vanausuliste kohta saavad alguse keiser Nikolai I valitsemise ajal. 1826. aastal elas Tartus 145 vanausulist (70 meest ja 75 naist), 1833. aastal 157 (vastavalt 67 ja 90) ja 1839. aastal 176. Vanausuliste arvu kasv oli minimaalne, kuid erinevalt Tallinnast pole Tartu koguduse suurus isegi kõige raskematel aastatel kahanenud.¹⁸ Seda tänu Peipsi-äärsete vanausuliste juurdevoolele.

Selle tõestuseks toome statistilised andmed vanausuliste kohta Tartus aastatel 1843–1851.

TABEL 1. Tartu linna vanausuliste statistilised andmed 1843–1851¹⁹

Aasta	Vanausuliste üldarv		Sündinud laste arv		Sõlmitud abielude arv	Surnud vanausuliste arv	
	Kokku	Mehi/naisi	Poisid	Tüdrukud		Mehi	Naisi
1843	186	82/104	Andmed puuduvad ¹	3	1	-	6
1844	202	89/113	Andmed puuduvad	Andmed puuduvad	Andmed puuduvad	-	-
1845	196	89/107	Andmed puuduvad	Andmed puuduvad	Andmed puuduvad	-	-
1846	195	89/106	Andmed puuduvad	Andmed puuduvad	Andmed puuduvad	-	-
1848	188	89/99	3	2	Andmed puuduvad	3	3
1849	188	Andmed puuduvad	1	1	Andmed puuduvad	1	3
1850	186	Andmed puuduvad	1	3	Andmed puuduvad	4	4
1851	225	98/127	2	3	Andmed puuduvad	3	4

Nagu tabelist nähtub, kõikus vanausuliste arv kuni 1850. aasta revisjonini 186 (1843) ja 200 vahel (suurim arv, 202, oli 1844. aastal), kusjuures meessoost vanausuliste arv oli stabiilsem (nelja aasta vältel 89). Seda saab seletada asjaoluga, et politseivalitsuse aruannetes kajastati vaid Tartu püsielanikke ega arvestatud neid isikuid, kes olid registreeritud Vene impeeriumi teistes haldusüksustes, nagu see oli vanausulistel sageli kombeks. Pärast IX hingerevisjoni 1850. aastal, kui vanausuliste kohta tehti põhjalik ümberkirjutus, kasvas vanausuliste arv Tartus märkimisväärselt (225 inimest, sh 98 meest), mille kohta pidi Tar-

¹⁶ EAA 1880-2-1460. Buch zum Eintragen der Eheschliessungen, Geburten, Taufen und Sterbefälle von Altgläubigen, 1830–1839.

¹⁷ EAA 1880-2-1454, l. 1–5.

¹⁸ Г. Пономарева, Т. Шор. Старообрядцы Эстляндской губернии в XIX веке. – Труды русского исследовательского центра. Вып. 3. Ред. В. А. Бойков. Таллинн 2004, lk 74–77.

¹⁹ Tabeli aluseks on Tartu politseivalitsuse aruanded aastatest 1843–1851. EAA 1880-2-1451, l. 243, 259, 286, 314, 319. Puuduvad andmed 1847. aasta kohta.

tu politseivalitsuse juhtkond andma aru Riia kindralkubernerile. Vanausuliste toimikus olevast kirjavahetusest ilmneb veel üks seik 1850. aasta algusest: Baltimaade kindralkuberner vürst Suvorov-Rõmnikski²⁰ karistas Tartu politsei-ülemat range noomitusega administratiivse hooletuse eest, mis seisnes palvemajal saksakeelse sildi «Altgl[äubiges] Bethaus» lubamises.²¹

Nikolai I valitsemise ajal muutusid konfessionaalse lõhestumise vastasele võitlusele suunatud valitsuspoliitika tuules politseijärelevalve ja repressioonid vanausuliste suhtes eriti karmiks. Valitsuse käsul suleti 1835. aastal vanausuliste laste kool. Järgneval aastal saadeti Tartust välja 79 aastat vana õpetaja Abram Danilov ja Makar Vassiljev, kuna nad ristsid õigeusklikke vanausulisteks.

Siiski on alust arvata, et kohalikud võimud, seda just Tartus, suhtusid tegelikult üsna sallivalt vene vanausulistesse, kellega nad elasid külg külje kõrval aastaid. Juhul, kui keegi ülevalt otsest käsku ei andnud, ei võtnud nad ette iseisvaid samme selle konfessionaalse grupi ahistamiseks. Säilinud on Tartu politseimeistri ja Liivimaa tsiviilkubeneri kirjavahetus aastatest 1836–1839 õpetaja Abram Danilovi väljasaatmise ja tagasituleku kohta. Danilov saadeti 1836. aastal mitme seadusevastase teo eest meelt parandama Laadoga järve saarel asunud Konjovi õigeusu kloostri.²² Tema kloostriisse toimetamiseks eraldati Tartu renteile sõidurahaks tolle aja kohta üsna suur summa – 158 rubla ja 22 kopikat, mille õpetajat saatnud sandarm Gavril Ivanov ka jäagitult ära kulutas. Salajase juhendi kohaselt pidi viimane pidama täpset arvestust, kandes kulud erilisse köidetud raamatusse. Selle juhendi neljas punkt sätestas: «Sa pead jälgima vahialust väga hoolikalt, kuid arvestades tema vanust, pead sa temaga käituma viisakalt. Juhul, kui ta peaks haigeks jääma ja see peaks takistama ilma peatusteta liikumist, võid seisma jääda ja lasta tal veidi puhata. Kuid juhul, kui see kestab rohkem kui üks päev, pead sa küsima kohalikult tohtrilt abi ja kindlasti küsima arstilt ja kohalikult juhtkonnalt tõendi, kui see peatus kestab ühest ööpäevast kauem.»²³ Nagu hiljem näeme, oli selline juhend väga ettenägelik. Kuna saadud rahasumma oli suur, siis esitati 1836. aasta juunis Liivimaa tsiviilkubernerile anonüümne kaebus, milles väideti, et õpetaja viidud kloostri asemel hoopis Vladimiri linna. Sandarmil oli enda õigustuseks Novoladoga maakonna ispravniku tõend talle sandarmi poolt üleantud ümbriku kohta, milles oli 137 rubla paberahas õpetaja ülalpidamiseks. Uurimise käigus selgus, et Danilov kirjutati 1836. aastal Novoladogas asuvast Konjovi (Konevetši) kloostrist välja kohe pärast õigeusu vastuvõtmist ning lubati Tartusse elama tingimusel, et tema üle kehtestataks

²⁰ Aleksander Arkadijevitš Suvorov-Rõmnikski (1804–1882), kindralleitnant, tuntud Vene väejuhi A. V. Suvorovi lapselaps, 1848–1861 Baltimaade kindralkuberner.

²¹ EAA 1880-2-1451, l. 430.

²² EAA 1880-2-1453, l. 6.

²³ EAA 1880-2-1453, l. 24p–25.

politseijärelevalve. Kolme aasta möödudes meenus siseministeeriumile õpetaja Abram Danilov ja uuele Tartu politseimeistrile L. A. von Reutzile esitati tema kohta järelepärimine, «kas võib olla, et see talupoeg hulgub või elab kusagil Tartu maakonnas raskolnikute hulgas».²⁴ Vastuseks kirjutab Reutz, et Danilovit pole Tartus nähtud. Alles pärast pikki otsinguid ja kirjavahetust selgus, et ta suri 1837. aastal Tartusse saabumise järel.²⁵

Liivimaa tsiviilkubeneri Joseph Duhameli²⁶ 3. novembri 1822. aasta salajase käskkirjaga nr 485 kohustati vanausuliste õpetajaid pidama erilisi nõõritud meetrikaraamatuid ning andma igal aastal politseile teavet Tartu vanausuliste abielu-, surma- ja sünnikannete kohta. Nõõrraamatut hakati Tartu politseimeistri C. A. von Gessinski²⁷ juhendi järgi regulaarselt pidama alles 1830. aasta jaanuarist. 1834. aastal saadeti kõikidele maakonna politseiülematele Liivimaa kubeneri ringkiri, milles kirjutati ette, et neid raamatuid ei tohi anda vanausulistele ning arvepidamiseks sündinute ja surnute üle tuleb pidada politsei-valitsuses eraldi raamatut.²⁸ Vanausulised olid kohustatud esitama oma meetrikad politsei-valitsusse ning seal kanti andmed nõõrraamatusse. Originaal asus õpetaja käes, kuid ametlikult tunnustati vaid politsei väljaantud meetrikadokumente. Kuna õpetaja saadeti Tartust välja, asusid vanausuliste meetrikad õpetaja kohusetäitja kaupmees Lavrentjevi käes.

Aastatel 1830–1833 tehti politsei meetrikasse neli abielukannet, kuid me teame, et Tartus elasid bespopoovetsid (vn *беспоповцы*) ehk preestritud vanausulised²⁹ ja pomoori vanausulised, kes abielu ei tunnistanud. Nende hulgas oli kolm paari Tartu elanikke ja Petseri kaupmehe tütre Natalja Pavlova-ga abielus olev Riia 3. gildi kaupmees Nikifor Mahhaili p Vorontsov. Laulatas Grigori Ivani p Tšernõšov. Nendest vanausuliste abielu registreerimise juhtumitest sai kubermangu juhtkond teada suure hiline misega. 1835. aasta detsembris käskis Liivimaa tsiviilkuberner George Friedrich von Foelkersahm³⁰ Tartu politseimeistril Reutzil kontrollida kuuldust, et Tartus saavad raskolnikud jätkuvalt lasta end raskolnikute õpetajatel laulatada ja ka paljud Riia raskolnikud sõidavad selleks sinna. Üht neist õpetajatest, Georgi Tšernõševi, tituleeris Tartu politseiamet oma nimekirjades härra vaimsete talituste juhatajaks (vn *Господином Управляющим Духовными Требами*).³¹ Reutzi vastuse koo-

²⁴ EAA 1880-2-1453, l. 6 p.

²⁵ ERA 1880-2-1453, l. 3, 6, 11–12.

²⁶ Joseph Duhamel (du Hamel, 1768–1840), Liivimaa kubeneri asetäitja (1806–1811) ja kuberner (1811–1827).

²⁷ Christoph August von Gessinsky (Gessinski, 1755–1831), vene dokumentides on ka Jesinski või Gesinski allkirju. Teenis Tartu politsei-valitsuses 1810. a algusest ja lahkus teenistusest polkovnikuna 1831. aastal. Pärast tema surma jäi väike kapital, mida Tartu linnavalitsus kasutas 1940. aastani. EAA 1674–2–369, 370; EAA 1865–2–99/4; ERA 2966–2–765.

²⁸ LVVA 3-1-1524, l. 16.

²⁹ Bespopoovetsid keeldusid uues kirikus pühitsetud vaimulikke vastu võtmast ning eelistasid jääda ilma kirikliku hierarhiata.

³⁰ George Friedrich von Foelkersahm (Foelckersahm, 1766–1848), Liivimaa tsiviilkuberner 1829–1847.

³¹ EAA 1880-2-1451, l. 22.

piast nähtus, et nõorraamatusse kanti nii sündinud kui ka surnud. Raskolnikute laulamine õpetaja poolt polnud keelatud ning see jätkus. «[---] annan auga teada, et Tartus elavate raskolnikute puhul pole märgatud rikkumisi, kuna vastasel juhul politseivalitsus kindlasti vastavalt seadusele talitab.»³²

1830. aastast 1839. aasta märtsini registreeriti Tartu politseivalitsuse nõorraamatus 28 vanausulise lapse sünd, kõige enam (kuus last) sündis 1832. aastal. Surnud vanausuliste nimekirjas oli 46 inimest, st surnuid oli 1,5 korda rohkem kui vastsündinuid. Tõenäoliselt kõiki sünde ei fikseeritud, osa neist registreeriti ilmselt väljaspool Tartut valdades ning enne 1. eluaastat surnud lapsi ei registreeritud üldse.

Kuna täiskasvanute matmiseks linnakalmistule oli vaja politsei luba, siis on vanausuliste surmad fikseeritud täpsemalt ja kanded üksikasjalikud. Näiteks 1831. aasta kande nr 5 all on märgitud: «Praskovija Aleksei t Rundaltseva, Tartu kaupmehe naine, 87 aasta vana, suri 29. novembril 1831. aastal, maeti 3. detsembril Tartus, mulda sängitasid M. V.,³³ I. Nik.³⁴, G. I. Ts.³⁵ Peres jäi tema poeg Jefim Mina p, I. M. I. Mina p.»³⁶

Kuna õpetaja Danilov oli välja saadetud, siis puuduvad 1836. aasta kanded ka politseivalitsusest, samuti pole Danilovi enda surma kannet. Võib oletada, et Tartu vanausuliste usulisi toiminguid tegid Riia või Peipsi ääre õpetajad.

1837. aastast pidas vanausuliste meetrikaid õpetaja Ivan Ptitskin, samuti on fikseeritud Nikolai Timofei p Mošarovi nimi. 1849. aastal saadeti Mošarov erikorraldusel Rakverre, kust tal lubati naasta alles 1857. aastal.³⁷ Veel 1879. aastal võib kohata tema allkirja politseivalitsuse meetrikaraamatus.³⁸

1860. aastast märgiti nõorraamatusse ka lapsed, kes ei elanud aastaseks. Näiteks 1868. aastal suri 12 vastsündinust kaheksa.³⁹

Tartu vanausuliste hulgas oli ka pikaealisi. Nii on 1879. aastal surnute hulgas 105-aastane Tartu elanik Matrjona Jelissei t Bainštšikova.⁴⁰

Alguses märgiti raamatusse nimi, isanimi, vahel ka perekonnanimi, samuti surnu vanus, surmapäev, matmispäev ning järelejäänud perekonnaliikmete nimed. Hilisemates kannetes need andmed nii täpsed pole.

Kubermangukantselei 1838. aasta järelepärimisele vanausuliste ristimise ja matmise korra kohta Tartu linnas vastas kohalik politseimeister, et maetak-

³² EAA 1880-2-1451, l. 23p.

³³ Õpetaja Mihhail Vassiljev.

³⁴ Õpetaja Ivan Nikitin.

³⁵ Õpetaja Grigori Ivani p Tshernõshev.

³⁶ Siin on jutt kolmest vennast Rundaltsevist: Ivan I (suri 68-aastasena 12.03.1858), Mina ja Ivan II, aluseks on 1816. a hingerevisjon ja 1858. a vanausuliste surmanimekirj. EAA 1865-2-99/1, l. 2; EAA 1880-2-1460, l. 252p.

³⁷ EAA 29-7-404. Дело о запрещении перечисления везенбургского мещанина-раскольника Н. Мошарова в мещанское общество г. Дерпта. 1850–1857.

³⁸ EAA 1880-1-157, l. 13.

³⁹ EAA 1880-1-157, l. 31.

⁴⁰ EAA 1880-1-157, l. 51.

se ilma tseremooniata ja vaikuses ning ristimine toimub vanausuliste feodossi haru kombe kohaselt.⁴¹

Aastatest 1840–1848 vanausuliste nõorraamatuid (on mõned registrid, kuid mitte meetrikad) politseivalitsuse fondis pole. Kannete järgi otsustades täitis aastatel 1849–1857 õpetaja kohuseid ülalmainitud kaupmees Trofim Lavrentjev, hiljem Nikolai Mošarov ja Prokofi Ivani p Kondratjev.

Politseivalitsuse fondis on säilinud vanausuliste sünni- ja surmakannete raamat aastatest 1849–1880. Siin fikseeriti vanausuliste perekonnanimed, lõplikult on need kinnitatud 1850. ja 1857. aasta hingerevisjoni järel. Sellesse raamatusse on kaks korda kantud Tartu Aleksandri gümnaasiumi tulevase direktori ja esimese Tartu ülikoolis õppinud vanausulise tartlase Grigori Vassili p Barhovi sünd. Algul kanti ta 1859. aastal sündinud laste üldisesse nimekirja ning hiljem Trofim Lavrenti p Barhovi ja Nikolai Timofei p Mošarovi tunnistusel «kanti täiendavalt tema isa palvel 7.01.1871».⁴² Tunnistus Tartu gümnaasiumisse astumiseks anti G. V. Barhovile 1871. aastal, 1879. aastal saadeti see koos õppimisloaga Tartu ülikooli kantseleisse. Üliõpilasregistri Album Academicum lahtrisse «konfessioon» kirjutati esimest korda «raskolnik».⁴³

Sünni, surma ja abielu registreerimise raamatud Tartu politseivalitsuse fondis on unikaalsed allikad taastamiseks Tartu vanausuliste genealoogiat aastatel 1830–1880. Neis sisaldub teave järgmiste perekondade kohta: Abramov, Avsejev, Anuškin, Bainštšikov, Baranin, Barhov, Barhatov, Belobrov, Budarin, Budarov, Galafejev, Gamzin, Gorjunov, Dobrõnkin, Dolgov, Zamostovski, Kozlov, Kamenštšikov, Kolossov, Kondratjev, Kapajev, Kostinski, Krendin, Kuznetsov, Lesnikov, Madison, Maksimov, Manuilov, Orlov, Plesankov, Pustoshka, Remets, Repkin, Ru(o)ndaltsov, Savostkin, Skalkov, Sokolov, Soletski, Spirkov, Ho(a)vanov, Fjodorov, Feklistov, Fomin, Fomitšov, Šle(ja)nduhov jt.

Kuna Tartu vanausuliste kogukond oli peamiselt abielutu (nad elasid vabaabielus nagu tänapäevalgi paljud noored), siis pärast eespool nimetatud nelja abielu registreerimist 1830. aastal palvemajas abielusid ei fikseeritud. Alles 1880. aastal tehti politseivalitsuses aasta varem sisse seatud abielumeetrikasse kuus vanausuliste abielu kannet.⁴⁴ Raamatut peeti 1888. aastani⁴⁵ ja selles on sissekanded 15 vanausuliste paari kohta, kes soovisid oma abielu seaduslikult registreerida. Peigmeeste vanus kõikus 20 ja 40 aasta ning pruutide vanus 17 ja 39 aasta vahel.

⁴¹ ЕАА 1880-2-1451, l. 29–29р.

⁴² Татьяна Шор. Педагог Григорий Васильевич Бархов. – Биографика I. Русские деятели в Эстонии XX века. Отв. ред. С. Г. Исаков. Тарту 2005, lk 104–148.

⁴³ ЕАА 402-2-891, l. 12р; ЕАА 402-7-177 (nr 10526).

⁴⁴ ЕАА 1880-2-158, l. 1–8.

⁴⁵ Aastatel 1888–1906 registreerisid vanausulisi maakonnaülemad ja linnaosade politseipristavid. Vt Правила о метрической записи рождений, браков и смертей раскольников 19.04.1874; Закон о преобразовании уездной полиции (1888). ЕАА 297-1-2191, l. 47–47р. Дело о ревизии метрических книг раскольников.

Üks olulisi Tartu vanausuliste ajalo allikaid on Tartu politseivalitsuse fondis säilinud toimik sisserrännanud vanausuliste kohta, kes elasid püsivalt Tartus aastatel 1850–1857.⁴⁶ Alates 1850. aastal korraldatud IX hingerevisjonist võib rääkida tõestest andmetest Tartu vanausuliste arvu, päritolu ja perekondade koosseisu kohta. Üksikud Tartu linna vanausuliste perede nimekirjad koostati ka varem, näiteks 1839. aastal (joonis 2)⁴⁷, kuid nendes loetleti vaid linnas registreeritud pered ning sisserrännanud on raske kindlaks teha. Eesti vanausuliste ajalo uurija Jelena Agejeva on publitseerinud 1850. aasta Peipsi-äärsete vanausuliste revisjonilehed.⁴⁸ Lõuna-Eesti linnade vanausulised jäid autori vaateväljast kõrvale, kuigi nende hulk oli üsna arvestatav. Eelmise, VIII revisjoni ajal (1836) pandi Tartu vanausulised kirja üldistesse seisuste nimekirjadesse ning loenduse vorme täideti vanade kirjete alusel ja loendatavate sõnade järgi. 1850. aastast hakati nõudma erilist, Tartu politseivalitsuses kinnitatud vanausulise tõendit. Seetõttu pidid mitte ainult linlased, vaid ka kõik linna saabuvad isikud end registreerima politseivalitsuses. Neile anti tunnistus perekonna koosseisu kohta ning edaspidi kanti revisjonidesse andmed vanausuliste ja nende vabaabielust sündinud laste kohta. Võrreldes revisjonilehtedega sisaldavad politsei tõendid iga perekonnaliikme konfessionaalse kuuluvuse kohta olulisi andmeid, millest

Tartu		Ludwig	
1. Michael Schuster 70	10		
2. Joh. H. Feinje Kondrat 64	10		
3. M. Hoff. Griepert 60	10		
4. Joh. Lohdend 90	10	} Ludwig	} Ludwig
5. Joh. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
6. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
7. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
8. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
9. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
10. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
11. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
12. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
13. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
14. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
15. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
16. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
17. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
18. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
19. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		
20. Hoff. Hoff. Hoff. Hoff.	10		

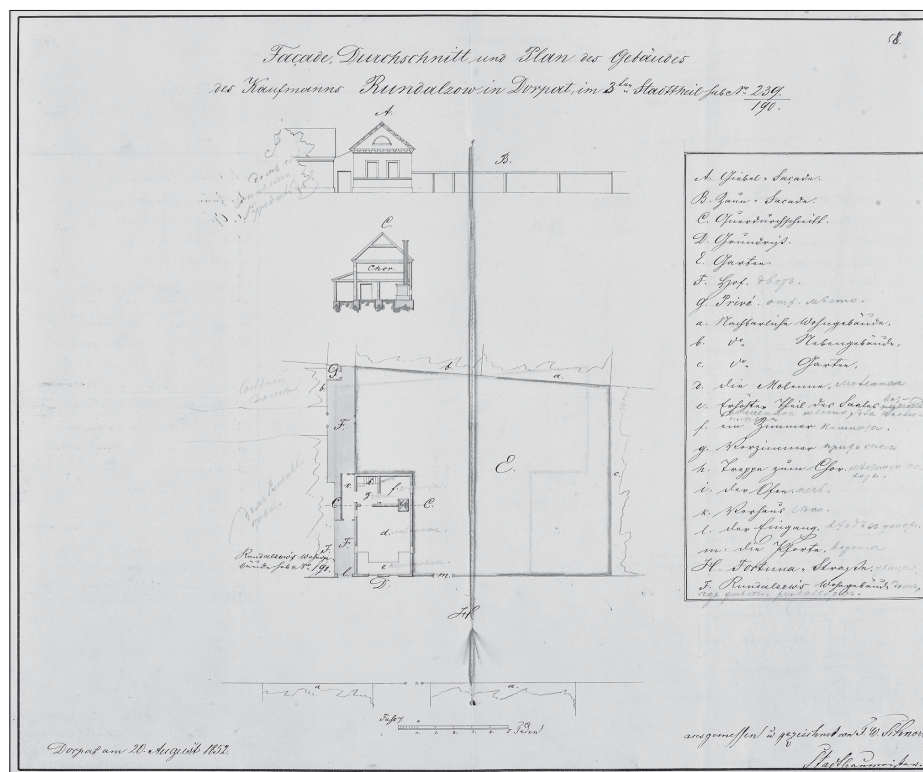
JOOINIS 2. Tartu vanausuliste perekondade loetelu 1839. aastast.

EAA 1880-2-1454, I. 1.

⁴⁶ EAA 1880-2-1459, I. 1–103.

⁴⁷ EAA 1880-2-1454. Verzeichnis der in Dorpat befindlichen Altgläubigen, 1839.

⁴⁸ О переписи староверов Причудья. – Очерки по истории и культуре староверов Эстонии. I. Tartu 2004, lk 26.

JONIS 3. Tartu vanausuliste vana palvemaja Fortuuna tänaval, 1852. aasta plaan.

EAA 291-8-1651, l. 18.

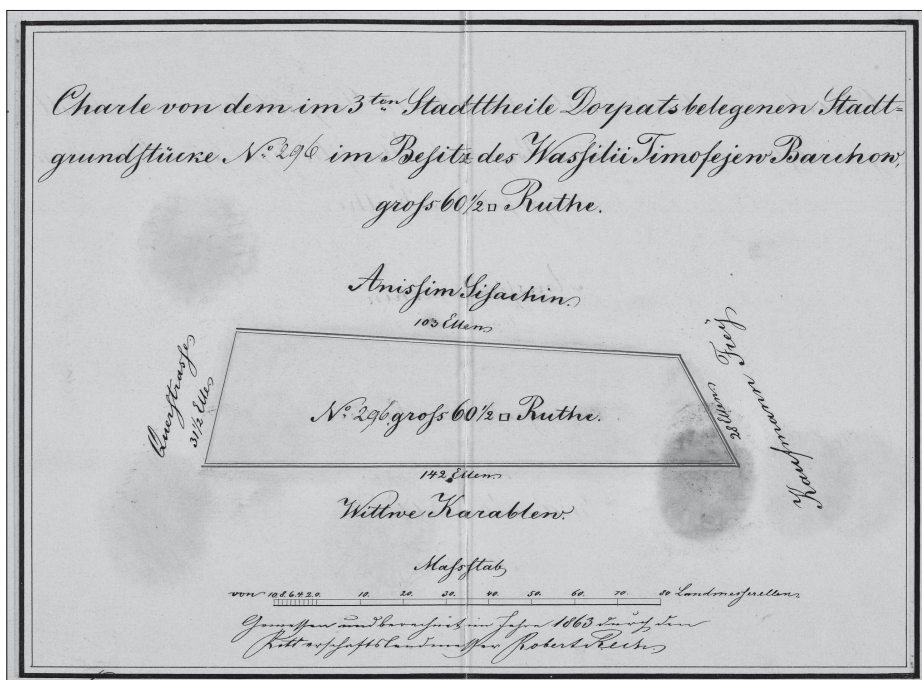
on näha, et vanausulise peres võis olla ka teise konfessiooni liige. Selliseid Tartu vanausuliste perede tunnistusi on üle 80. Samas toimikus on Tartu vanausuliste 1850. aasta abielumeetrika ja revisjoni nimekirja mustand. Arhiivifondis «Liivimaa hingerevisjonide kollektsoon» on Tartu linna vanausuliste perede 1850. ja 1858. aasta revisjoni materjalid, mille alusel registreeriti hiljem poliit- seis vanausuliste abielud ja laste sündid.⁴⁹

1850. aasta algusest ühendati Tartu politseivalitsuses salajane kirjavahetus vanausuliste üle teiste salastatud dokumentidega ning poolakate, vanausuliste ja juutide asju käsitleti koos kriminaalasadega.⁵⁰

1860. aastate algul oli valitsus ametis Vene riigi reformimisega ja jättis vanausulised rahule. 1862. aastal alustati kogukonna rahaga Tartus Põik tänaval puust, kellatornita ja erimärgistusega vanausuliste palvemaja ehitust. Lesk Anastassia Korabljova annetas palvemaja ehituseks linnas krundi kinnistus- numbriga 296 (joonis 4). 1863. aastal ostis selle krundi ärimees ja majaomanik Vassili Timofei p Barhov. 11. detsembril 1865. aastal oli maatükk «tugeva puu-

⁴⁹ EAA 1865-2-IX-109: 4, 5 (1850–1852); EAA 1865-2-X-114: 3 (1858).

⁵⁰ EAA 1880-1-14.

JOOINIS 4. Tartu vanausuliste uue palvemaja krunn Põik tänaval, 1863. aasta plaan.

EAA 2381-2-2150, l. 1-1p.

majaga Põik tänaval» kinnistatud kaupmees Semjon Petri p Rundaltsovi nimele, kes osales aktiivselt palvemaja ehituses.⁵¹

1. aprillist 1882 oli Tartu linnaduuma koosseisus vanausuline kaupmees Nikifor Semjoni p Goruškin.⁵² Sellest ajast algas Tartu vanausuliste elus uus etapp. Nad pidasid palvemajas teenistusi ilma politsei eriliste kitsendusteta, kuid politseivalitsus pidas ja kontrollis vanausuliste registreerimisraamatuid 1916. aastani.

⁵¹ EAA 2381-2-2150. Tartu Kinnistusameti Põik t kinnistustoimik 296, 1863–1910; Galina Ponomarjova, Tatjana Šor. Eesti vanausulised. Väike kirikuloo teatmik. Tartu 2006, lk 56–58.

⁵² EAA 296-8-316.

Documents about Tartu Old Believers in the Estonian Historical Archives

Tatiana Shor

Summary

The Tartu Old Believers founded their community in 1740. Already in the late 18th century there were rich and respectable people among them. In the 19th century the parish had a small wooden worship house and a sanctuary, where up to ten elders lived.

Under the reign of Nicholas I, the Tartu Old Believers were subjected to strict police control and repressions. In the collection “Police Administration of Dorpat” (Russian: Дерптская Управа Благочиния, Estonian: Tartu politseivalitsus, German: Dorpater Polizeiverwaltung) of the Estonian Historical Archives we can find documents about local Old Believers from 1826 to 1888. They contain statistical data about the number of Old Believers and also information about their professional occupations, data from family registers and about repressions against clergymen in the epoch of Nicholas I.

According to the data of the police chief of the town, the number of Old Believers in Tartu amounted to 145 in 1826 and to 225 in 1851; in 1846 there were 296 registered Old Believers in Tartu and 10 coreligionists. Especially valuable for the history of the Tartu community are special books from the police department with marriage, birth and death registrations of Old Believers in 1830–1839 and 1848–1880.

Tartu Ülejõe linnaosa 19. sajandi teisel poolel. Hoonestus ja elanikkond

Heivi Pullerits

Sissejuhatus

Tartu vallutamise järel 1224. aastal kavandati linn tulevase piiskopkonna keskuseks. Nii hakkas Toomemäe jalamile kujunema keskaegne linn. 1262. aasta sõjakäigu järel asendati varasemad puitkindlustused 2,1 kilomeetri pikkuse kivimüüriaga.

Linna ümbritsevate müüride vahele jäi 20,7 hektari suurune ala, mis pakus turvalist elupaika käsitöölisele ja kaupmeestele. 1363. aastal kutsuti Tartu esindajad esimest korda Lübecki hansapäevadele. Tartust sai rahvusvaheliselt tähtis hansalinn.

Tartu kui kaubanduskeskuse territoriaalset arengut piirasid looduslikud tingimused. Linn oli rajatud soisele pinnale, mis küll võimaldas kontrollida soodsaimat sillakohta, kuid ei võimaldanud linnal areneda müüridetagusele alale.

Kindlustusest hoolimata rüüstati 16. sajandi teisel poolel Liivi sõjas Tartut tugevasti. Uuesti kindlustasid linna, seekord muldkindlustustega, 17. sajandil Rootsi võimud.

Põhjasõjas aastatel 1704–1708 kesklinn hävitati, eeslinnad põletati ja linnakodanikud küüditati Venemaale. Kui küüditatud kodanikud 1714. aastal kodulinna tagasi pöördusid, suutsid nad ehitada kehvi õlg- ja laudkatusega puumaju. Selliselt ehitatud linnas tekkisid ja levisid tulekahjud kergesti. Pärast 18. sajandi teise poole suuri tulekahjusid (aastatel 1755, 1763 ja 1775) kehtestati ettekirjutused ehitustegevuseks kesklinnas ja eeslinnades.

1802. aastal taasavatud ülikooli tarbeks ehitati kesklinna klassitsistlikke kivimaju. Kivimajade ehitus laienes õige pea ka II linnaossa. Siin leidsid elupaiga ülikooli õppejõud, aga ka paljud saksa käsitöölised ja kaupmehed pidasid vajalikuks kolida oma teenuste kasutajate lähedusse. Tekkis avatud planeeringuga ülikoolikeskne linn.

JONIS 1. Kivi tänav 1914. aastal. Foto: Johannes Pääsuke. TMF 50: 136.

Linnaosade teke

Esimesed teated Tartu eeslinnade tekkimisest kuuluvad 15. sajandisse. Eeslinnad kujunesid linna läbivate kaubateede äärde. Üks neist asus Riia maantee ääres, teine Ülejõel Narva ja Tallinna suunas hargneva maantee ääres.

18. sajandi lõpust hakkas kehtima linna jaotus kolmeks linnaosaks. I linnaosa moodustas algselt müüriaga piiratud all-linn, II linnaosa kujunes Riia maantee suunal ja III linnaosa Ülejõel. Neist pakub autorile huvi Ülejõe linnaosa. Lähema vaatluse alla võetakse selle linnaosa kolm tänavat – Kivi, Jaama ja Raatuse. Keskendumine kolmele tänavale, nende tekkimise põhjustele ja arengule võimaldab jälgida muutusi nii elanikkonnas kui ka linnaosa arhitektuuris.

Kivi tänav, mis on Ülejõe vanim, suundus Saksa värava vastas olevalt Holmilt üle Emajõe luha ning kandis esialgu Kivitammi tee nime. 1786. aasta Tartu elanikeraamatus on nimetatud juba Kivi tänavat.¹ Tänavaja kujunemislugu aastatel 1582–1658 on võimalik jälgida raesekretär Wybersi revisjoniraamatu põhjal. Sellest selgub, et 16. sajandi lõpul asusid Kivitammi tee ääres linnaelanike viljapuuaedadega aiakrundid. 17. sajandil oli Kivitammi kõige laiem tänav

¹ Niina Raid. Tartu tänavad aastani 1940. Tartu 1999, lk 47.

Ülejõel (laius 4,1 meetrit).² 1758. aastal fikseeriti Kivitammi tee ulatus: see sai alguse Narva maanteelt ning lõppes Jaamamõisa teel. Pärast 1775. aasta hiid-tulekahju kaotas Kivi tänav oma keskse rolli Ülejõe linnaosas. Tulekahjus hävis nii äsja valminud puusild kui ka Koolujõe ületanud sillake, mis viis otse Kivi tänavale. Uus kivisild, mille ehitamiseks annetas Katariina II linnale 6000 rubla, valmis aastal 1784 ja juhtis liikluse Kivi tänavalt Raatuse tänavale.

Otse sillalt alguse saanud Raatuse tänav sai linnaosa keskteljeks. 19. sajandil kujunes Raatuse tänavast Ülejõe kaubanduskeskus. Raudtee valmimise järel (1876 Tartu–Tapa, 1889 Tartu–Valga) sai linna uueks äripiirkonnaks Riia tänav, kuhu kolisid ka mitmed Ülejõe ettevõtjad. Nii kolis Riia tänavale oma petrooleumilao Nikolai Pavlovitš Besnosow.

Jaama tänavat on esmakordselt nimetatud 1734.–1742. aasta revisjoniramatuse.³ Tänav sai alguse Narva maanteelt ning suundus piki linna piiri Jaama mõisa poole. Tänav oli hoonestatud väikeste puitelamutega, kus elasid peamiselt maalt linna siirdunud uusasukad, ning seepärast iseloomustas tänavat külamiljö. 19. sajandi teisel poolel sai Jaama tänavast eesti rahvuslike kultuuriseltside asupaik.

A. W. Hupeli andmeil oli 1774. aastal Ülejõel 152 üksteisest eemal aedade keskel olevat maja. Nende juurde kuulusid kõrvalhooned.⁴

18. sajandi lõpust hakati krunte linnaosade kaupa nummerdama. Krundinumbrite süsteem kehtis aastatel 1788–1941. Krundinumbrid algasid igas linnaosas number ühest, juurde tuli märkida linnaossa kuuluvus. 1786. aastal paigutati majadele plekist numbrisildid: Ülejõe linnaosas olid valgel taustal punased numbrid. 1790. aastast hakati tänavanurkadele panema nimesilte, 1801. aastal olid need olemas kõikjal linnas (joonis 2). Erinevalt teistest Eesti linnadest on Tartus paremal paaritud, vasakul paarisnumbrid.⁵

Ülejõel fikseeriti 1803. aastal 12, 1855. aastal 26 ning 1922. aastal 32 tänavat.⁶

1776., 1883. ja 1885. aasta ehitusmäärustik

Pärast 1775. aasta tulekahju sai linn uue sirgete tänavatega põhiplaani. 1776. aastal hakkas Venemaal kehtima uus ehitusmäärustik, mis eelistas kivimajade ehitamist Peterburis. Tartus lubati kivimaju ehitada ainult I linnaosas. Ülejõe linnaosa tuli selle dokumendi alusel hoonestada puitehitistega. Keelust hooli-

² Romeo Metsallik, Andres Tvaari. Archaeological investigations in Tartu, in the surroundings of Kivi, Pikk and Raatuse Streets. – Arheoloogilised välitööd Eestis 2002. Tallinn 2003, lk 167.

³ N. Raid. Tartu tänavad, lk 45

⁴ August Wilhelm Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Bd. 1. Riga 1774, lk 249.

⁵ N. Raid. Tartu tänavad, lk 25.

⁶ Samas, lk 47–49.

JOONIS 2. Nimesilt vene, saksa ja eesti keeles Suurturu (praegune Raekoja plats) ja Jaani (praegune Ülikooli t) tänava nurgahooneel, 1890. aastad. ERMi fotokogu 738: 15.

mata asus Woldemar Conrad von Pistohlkors 1785. aastal Kivi tänavale ehitama palee tüüpi kivist elumaja. Hoone valmis 1790. aastal. Üldiselt järgiti määrustiku nõudeid, sest 1792. aastal loendati Ülejõe linnaosas 172 maja, millest vaid kaks olid kivist.

Katariina II kinnitatud ehitismäärustik pidurdas linna ehituslikku arengut. 1880. aastal valmis Tartu uue ehitismäärustiku projekt ja see kinnitati kubermanguvalitsuses 1882. aastal. Aastail 1883–1884 võeti vastu täiendavaid erimäärusi. Tartu linna uus ehitismäärustik (*Bau-Ordnung*) ilmus 1885. aastal.⁷

1883. aastal vastu võetud erimäärus nihutas kivihoonete ehitamise piiri Ülejõe linnaosas Jaama tänavani.⁸

Sajandi keskel loobuti kohustusest kasutada tüüpfassaade.

⁷ Mart Siilivask. Ehitismääruste mõjust Tartu linnaruumi kujunemisele 19. sajandi keskpaigast 20. sajandi alguseni. – Tartu Linnamuseumi aastaraamat 2010. Tartu 2010, lk 56.

⁸ Mart Siilivask. Tartu arhitektuur 1830–1918. Historitsism ja juugend: arhitektuuriideed ja stiilieeskujud kohalike arhitektide loominguks 19. sajandil ja 20. sajandi algul. Tartu 2006, lk 96.

8. 11. Mai 1879

103

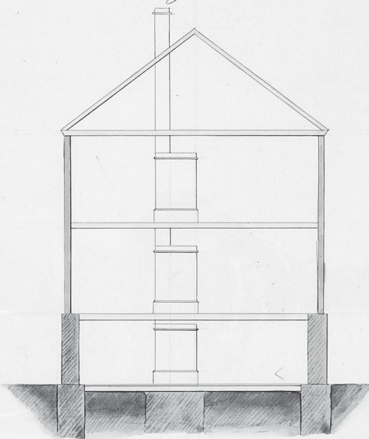
Fol. 97

Plan zum Aufbau eines Wohnhauses, Dorpat
im III. Stadttheil auf Erdplatz sub N127 an der Stein-
straße gelegen, dem Carl Pirn gehörig.

Gübel nach der Straße

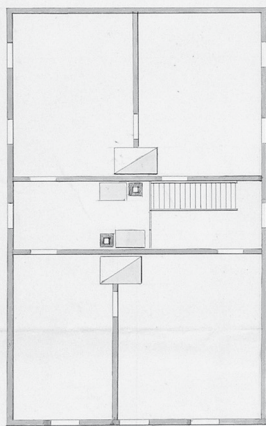

Querschnitt

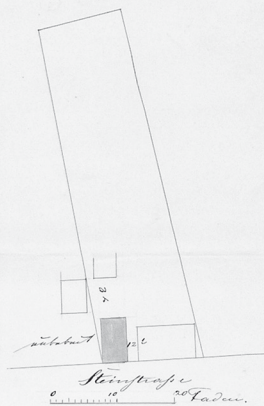
Haus zum Dorpat Bau N127, Mai 1879.
 Arch. M. Röscher, St. Petersburg.

Grundriß

0 1 2 3 4 Faden

Situation

Steinstraße 0 10 20 Faden

Die Zeichnung übernimmt die Verantwortlichkeit
 der Stadt.

J00NIS 3. C. Pirni üürimaja Kivi tänav 34 plaan (praegu Kivi t 58, ehitusmeister M. Röscher, 1879). EAA 2623-1-117, I. 103.

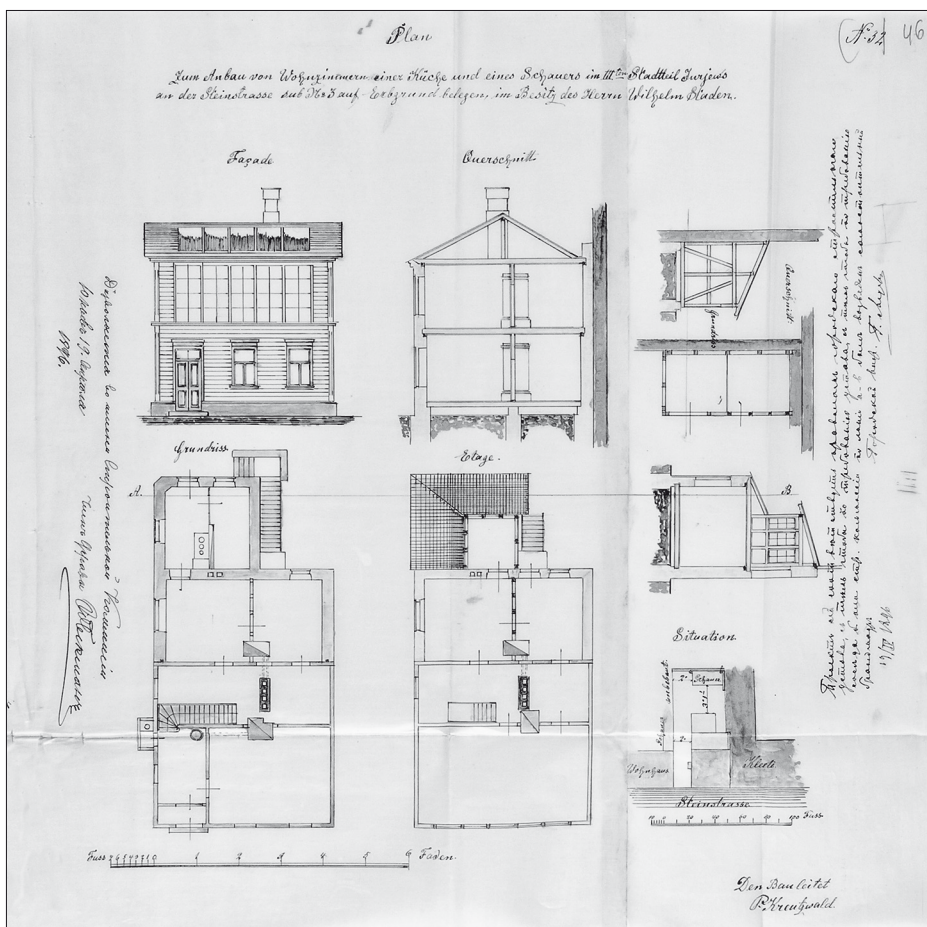
JOONIS 4. Kivi tänav 2009. aastal, vasakul maja nr 58. Foto: Joonas Õunapuu.

Ülejõe linnaosa ehituslik areng

Põhiliselt ühekorruseliste puumajadega hoonestatud linnaosa arhitektuuriline ilme muutus pärast 1885. aasta ehitismäärustiku kehtima hakkamist. 1890. aastail tehti Ülejõel palju ümber- ja juurdeehitisi, Raatuse tänavale kerkisid uued kivimajad.

Projekteerijate hulgas olid peaaegu kõik neil aastail Tartus tegutsenud ehitusmeistrid, nagu Otto Schröder (Schroeder), kes sai ehitusmeistriks 1880. aastal, Wilhelm Schilling (ehitusmeister 1891–1908) ja Maximilian Wolfgang Amadeus Röttscher (Roetscher, ehitusmeister 1864–1880). Röttscheri abilisena alustas 1869. aastal Friedrich Ludwig Joachim Hübbe, kellest sai ehitusmeister 1873. aastal. Aastail 1881–1902 oli ehitusmeistriks Peeter Kreutzwald. Linnainsener Peter Wilde tegutses aastatel 1880–1890 ka ehitusmeistrina. Aastail 1887–1902 Hübbe abilisena ja hiljem iseseisva ehitusmeistrina töötanud Carl Bescht projekteeris tööstusehitisi, nagu J. Haubneri masinavabrik Jaama t 52, 54, 56.⁹ Ehitusmeistrid olid üldjuhul saanud erialase ettevalmistuse kas Riia polütehnikumis või Saksamaa kõrgemates tehnikakoolides. Kreutzwald ja Schilling olid käsitöölise taustaga ehitusmeistrid.

⁹ M. Siilivask. Tartu arhitektuur 1830–1918, lk 439–451.

J00NIS 5. Kivi tänav 3 teise korruse fotoateljeeks rekonstrueerimise plaan (ehitusmeister P. Kreutzwald, 1896). EAA 2623-1-136, l. 45, 46.

Ehitusmeister Peeter Kreutzwald oli eesti päritolu ning osales Vanemuise Seltsi töös. Rötsherile kuulus Kivi tänaval üürimaja (kinnistu nr 188), kus elas ka tema abiline Fr. Hübbe. Hiljem ehitas Rötsher endale Raatuse tänavale elumaja.

Linnaosa arhitektuurse ilme muutus on hästi jälgitav hoonete plaanidel. Need viitavad sisekoloniasioonile: tehti juurdeehitisi, ühekorruselised hooned muudeti kahekorruselisteks, ehitati täis aiad. Juurdeehitiste autoreiks olid põhiliselt Rötsher ja Schröder. Näiteks majaanik Adam Winkler esitas 1891. aastal linnavalitsusele palve elumaja juurdeehituseks. Juurdeehitise aadressil Kivi t 55, 57, 59 planeeris ehitusmeister Schröder.

Palju ehitati Ülejõe linnaosas, eriti Kivi tänaval, tänava poole suunatud otsaviiluga maju. See võimaldas kasutada ökonoomselt krundi pindala. Üks tänapäevani hästi säilinud tänavapoolse otsaviiluga hoone on 1879. aastal Röt-

scheri poolt Carl Pirnile projekteeritud üürimaja Kivi t 34 (praegu Kivi 58; joonised 3, 4).

Palju ehitati ümber fassaade: näiteks Kivi t 5 (1896, ehitusmeister Schilling)¹⁰ ja hotell Estland (Eestimaa) Kivi t 2 (1891, ehitusmeister Schröder).

Schröder on ka paljude uusehitiste autoriks. 1882. aastal projekteeris ta kahekorruselise puitelamu fotograaf Reinhold Sachkerile Raatuse t 4 ning 1895. aastal ühekorruselise maja Raatuse tänava algusse kaupmees August Gottlieb Oberleitnerile ja ühekorruselise turuhoone Georg Fischerile.¹¹

21. septembril 1894 kirjutas Postimees: «Päevapildi koja avamiseks Tartus Kivi uul nr 3 on Viljandi kodanikule Wilhelm Stadenile kuberneriherra poolt luba antud.»¹² 19. aprillil 1896 sai Staden linnavalitsuselt loa Kivi t 3 maja teise korruse fotoateljooks rekonstrueerimiseks, projekti autor oli ehitusmeister Kreutzwald (joonised 5, 6). Fotoateljooks oli klaaslae ja klaasseinaga avar ruum. Tollal kasutatud fotomaterjal oli vähese tundlikkusega ning seda sai töödelda vaid loomulikus valguses. Valgustuse muutmiseks kasutati akendel spetsiaalseid katteid.¹³

20. sajandi algul hoonestati Kivi tänav juba kivimajadega. Neist on säilinud 1911. aastal Viktor Kessleri projekteeritud juugendstiilis A. Schmidt üürimaja Kivi t 60.

19. sajandi lõpukümnendel lisandusid Ülejõe linnaosa puithoonetele telliskivihooned, mis olid seni olnud I linnaosa prioriteediks. Kahe kohaliku ehitusmaterjali – puidu ja telliskivi – kasutamisel oli siinseil ehitusmeistritel ja töölistel sajanditepikkune kogemus (joonis 7).

Ülejõe elanikkond

Järgnevalt vaatleme Kivi, Jaama ja Raatuse tänava elanikke etnilisest, usulisest, seisuslikust ja ametialasest aspektist aastail 1868, 1879 ja 1900. Nendest aspektidest lähtuti esimesel ülevenemaalisel rahvaloendusel 1897. aastal.¹⁴

Muutusi elanikkonnas on hea jälgida aadressiraamatute põhjal. Neist põhjalikem on Wilhelm Gläseri trükikojas 1868. aastal ilmunud aadressiraamat.¹⁵ Lisaks elanike elukohale ja kinnisvara omamisele on märgitud ka ametid. Need on määratletud detailselt. Amet on profession, mis tagab inimesele peamise sissetulekuallika või millele ta pühendab suurema osa oma tegevusest.

¹⁰ EAA 2623-1-136, l. 68, 69

¹¹ EAA 2623-1-120, l. 18; EAA 2623-1-137, l. 84; EAA 2623-1-137, l. 110.

¹² Kohalikud sõnumid. – Postimees 1894, 21. september.

¹³ Vt Kaljula Teder. Eesti fotograafia teerajajaid. Tallinn 1972, lk 74.

¹⁴ Vt Veiko Berendsen, Margus Maiste. Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897. Tartu 1999, lk 102–114, 128–131, 134–147.

¹⁵ Dorpater Adressbuch. Dorpat: W. Gläser, 1868.

JÕONIS 6. Kivi tänav 19.–20. sajandi vahetusel. Paremalt päevapiltnik Stadeni fotoateljee välisvaade. TMF 367: 39.

JÕONIS 7. Vaade Raatuse tänavale 20. sajandi algul. TMF 819: 41.

Hilisemad aadressiraamatud on andmete poolest tunduvalt napimad. 1879. aastal Schnakenburgi kirjastamisel ilmunud väljaandest saame teada kinnisvarade omanikud, kuid paraku puuduvad andmed nende tegevusalade kohta, rääkimata üürnikest, kelle kohta ei jagata mingit teavet.¹⁶

1900. aasta Richteri aadressiraamat avab meile ka elanike tegevusvaldkonnad.¹⁷

Ülejõe linnaosa oli Tartu rahvarohkeim asum. 19. sajandi lõpul elas seal ligi 17 000 inimest, mis oli 41% linna rahvastikust. Etniliselt oli linnaosa elanikkond paljurahvuseline. Ülejõel olid etnilised rühmad lokaliseerunud. 60% vene vanausulistest elas kvartalis, mis piirnes Fortuuna, Põik, Raatuse ja Uue tänavaga. Põik tänavas asus nende pühakoda. Juudid asustasid Kivi ja Pikka tänavat. Neid etnilisi rühmi on määratletud usutunnistuse alusel.

Teised etnilised rühmad, nagu sakslased, eestlased ja assimileerunud eestlased ning õigeusklikud venelased, on määratletud emakeele järgi.

Kui vaadelda Kivi tänava majade omanike ja nendes elavate üürnike nimekirja 1868. aastast, siis näivad siin prevaleerivat sakslased. Üksikud nimed viitavad vene ja eesti päritolule. Näiteks oli kinnistu nr 156 omanikuks voorimees Klasep ja kinnistu nr 163 omanikuks voorimees Märt Prie, elanike hulgas on kohtuteener Aller, väikekaupmees Salep jt. Ahlbaumi majas (kinnistu nr 157) elasid kaks venelast, vennad Tschistakowid, kellest üks oli õigeusu preester, teine kiviraidur.¹⁸

1897. aasta rahvaloenduse ajal loetleti Kivi tänava asumis luterlastest eestlasi 75,2%, õigeusklikke eestlasi 3,1%, luterlastest sakslasi 9,1%, õigeusklikke venelasi 4,4%, vene vanausulisi 1,2%, saksakeelseid juute 1,2% ning mittesaksakeelseid juute 4,2%. Ülejäänud elanikkond oli etniliselt määratlemata.¹⁹

Jaama tänavas oli omanike ja üürnike hulgas rohkem eestlasi. 1868. aastal olid majaomanike hulgas Kösti (kinnistu nr 129A), A. Umbli (kinnistu nr 148B), Männi (kinnistu nr 150B), Sonn (kinnistu nr 172), Arroh (kinnistu nr 210A), Kirs (kinnistu nr 212) ja Luhha (kinnistu nr 213B). Ka üürnike hulgas oli rohkem eestlasi, nagu tisler Lammas, linnavaht Karja, päevatöoline Toots, tõllassepp Wahhe jt.²⁰

Saksa Käsitöölise Seltsi kasutuses olnud maja Jaama t 2 (praeguse numeratsiooni järgi nr 14) rentis 1870. aastal Vanemuise Selts. 1873. aastal ostis Vanemuise Selts maja selle omanikult Georg Roggerilt 7000 hõberubla eest.²¹ Pärast

¹⁶ Alphabetisches Verzeichniss der Hauswirthin in Dorpat nebst Stadttheil, Strasse und Nummer des Hauses. Dorpat 1879.

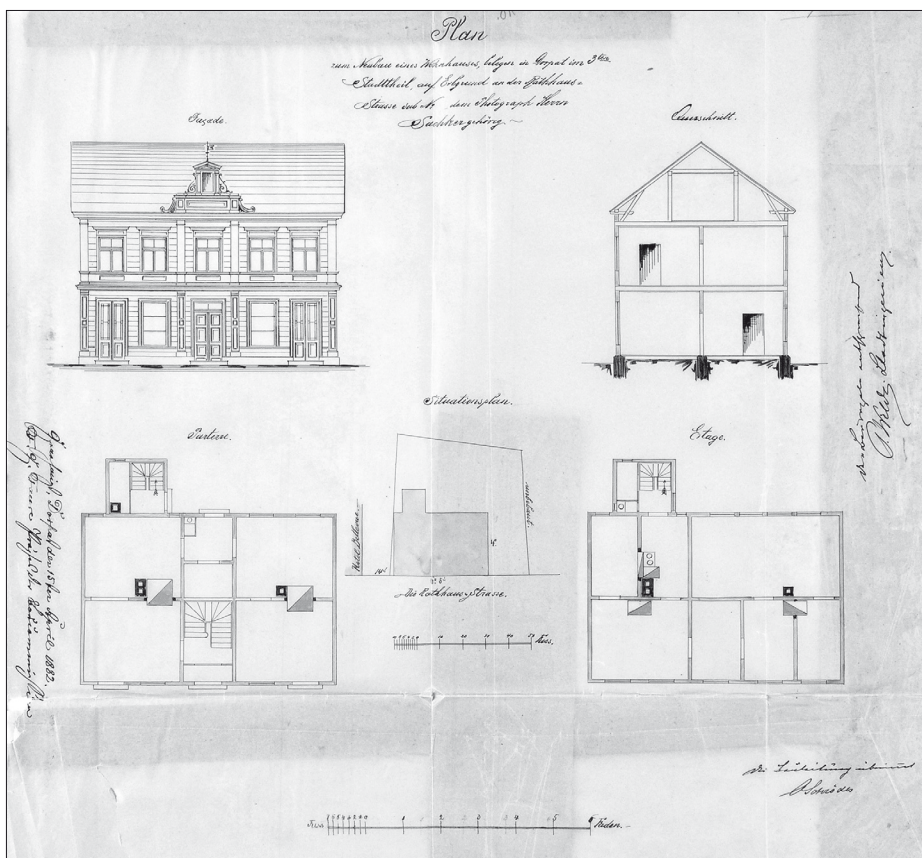
¹⁷ Richter's Baltische Verkehrs- u. Adressbücher. 1. Bd. Livland. Riga 1900.

¹⁸ Dorpater Adressbuch, lk 15, 25, 33, 35, 39.

¹⁹ V. Berendsen, M. Maiste. Esimene ülevenemaaline rahvaloendus, lk 207.

²⁰ Dorpater Adressbuch, lk 16, 25–29, 37, 39–40.

²¹ EAA 2381-2-1873, l. 1 p.

JOOINIS 8. Fotograaf Reinhold Sachkeri elamu Raatuse tänav 4 plaan (ehitusmeister O. Schröder, 1882).
EAA 2623-1-120, l. 18.

suurt rahvuslikku meeleäratust – I üldlaulupidu – tekkis palju ülemaalisi eesti seltse, mille keskus oli Tartus.

Vanemuise Selts pakkus peavarju Tartu Eesti Põllumeeste Seltsile, Aleksandrikooli peakomiteele ja Eesti Üliõpilaste Seltsile, samuti Eesti Kirjameeste Seltsile, mis kujunes rahvusliku liikumise keskseks organisatsiooniks. Asutamisaastal (1872) oli seltsil 43 liiget, 1880. aastal juba 431 liiget.²² Kivi, Raatuse ja Jaama tänaval elasid ja töötasid Eesti Kirjameeste Seltsi liikmed Karl August Hermann, trükkal Micha Hermann, fotograaf Reinhold Sachker, maalermeister Georg Sachs ja kaupmees Umblia. Sajandivahetusel tegutses Jaama tänaval majas nr 28 ka Taara Selts. Seega oli Jaama tänav tõeline eesti kultuuri tänav.

Eesti seltsid suurendasid Ülejõe linnaosas eestlastest elanikkonda ja muutisid suhtumist eesti keelde. 1874. aastal valiti Vanemuise Seltsi pidukomitee, näitejuhiks nimetati päevapiltnik Reinhold Sachker, kelle ateljee asus Raatuse

²² Jakob Hurt 1839–1907. Koostanud Mart Laar, Rein Saukas, Ülo Tedre. Tallinn 1989, lk 10.

JOONIS 9. R. Sachkeri maja 20. sajandi alguses. ERMI fotokogu 738: 66.

t 4 (joonised 8, 9). 1876. aastal valiti Vanemuise Seltsi eestseisuse kassapidajaks kingsepp J. Rosenberg ja abiks kaupmees J. Staden, kellel oli maja Kivi t 36. Pidu- kassa talitaja kunstkärner C. Rembach elas Mäe t 6 ja pidukassa liige M. Jür- genson Kivi t 22.²³ Raatuse t 14 omaniku Jürri Männingu poeg Ludwig Men- ning oli Vanemuise Seltsi aktiivne tegelane.²⁴

Üheks aspektiks elanike määratlemisel oli seisus. Tsaari-Venemaa oli sei- suslik riik. Erinevalt Lääne-Euroopast ei olnud Vene riigi seisused suletud. Need olid seotud teenistusastmete, hariduse ja tegevusaladega. Ühte või teise seisusse kuulumine andis võimaluse omavalitsustes osalemiseks. 1870. aasta linnaseaduse järgi pidi omavalitsuste valimistest osavõtja omama Vene koda-

²³ Dorpater Adressbuch, lk 24, 34, 37.

²⁴ Neuer Dorpater Kalender für das Jahr 1879. Dorpat 1879, lk 139.

kondsust, maksma linnale makse ning olema linnas kaks aastat elanud. Linnas elamise tsensus ei kehtinud kaupmeestele ja majaomanikele, küll aga literaatidele ning maksumaksjale, kes ei kaubelnud kaupmehetunnistuse alusel. Kõigilt kandideerijailt nõuti kodanikuõiguste rikkumatust.²⁵ Raatuse tänava kaupmehest majaomanik August Gottlieb Oberleitner vastas nendele nõuetele ning ta oli aastatel 1888–1889 kommerts- ehk politseibürgermeister.²⁶

Elanikkond oli jaotatud nelja seisusesse: aadlikud, vaimulikud, linnaelanikud ja maaelanikud. Aadel jaotus pärilikuks ja isiklikuks ehk teenistulikuks. 1897. aasta rahvaloenduse andmetel oli Tartus 1519 pärilikku ja 307 teenistusaadlikku (vastavalt 3,7% ja 0,8% linna rahvastikust).²⁷ Ülejõe linnaosa pärilike aadlike hulka kuulusid Kivi t 1 (Narva mnt 23) maja ehitanud W. C. v. Pistohlkors ning hiljem selle ostnud ringkonnadeputaat Constantin v. Knorring ja Kivi t 6 elanud prl Charlotte v. Oettingen. Ülejõel elanud tituleeritud suguvõsade hulka kuulusid krahv O'Rourke (Kivi t), parun Maydell (Raatuse t) ja krahv Sievers (Raatuse t).

Teenistusaadlike hulka kuulusid näiteks K. A. Hermann, kes tegi Postimehe toimetaja ja väljaandja tööd Kivi t 1 majas, ning maakohtu sekretär A. v. Dehn, kellele kuulus maja Kivi t 2.

Teine seisuste rühm oli vaimulikud. Kivi tänaval elas vene preester Tschistakow ja Raatuse tänaval vanausuliste vaimulik Skoropostischnoi. Raatuse tänaval majas nr 7 asus vennastekoguduse palvemaja.²⁸

Kolmandaks ja suurimaks seisuserühmaks olid linnaelanikud, kelle moodustasid aukodanikud²⁹, kaupmehed, kodanikud ja käsitöölised. See seisus oli puhvertsoon. Sinna pääsu võisid taotleda kõik maalt linna ümber asunud elanikud, kui nad olid maksnud linnale makse ning täitnud kaheaastase linnas elamise nõude.

Neljandaks seisuste rühmaks olid maaelanikud. Mehed teenisid elatist päevatöölisena ja naised majateenijatena.

Linnaelanikud jaotusid omakorda kolme suurde rühma. Esimese moodustasid mittemateriaalsete väärtuste valdkonnas tegutsejad: õpetajad, teadlased, arstid, ametnikud, tehniliste elukutsete esindajaist insenerid, fotograafid ja maamõõtjad. Eraldi tuleb ära märkida kapitalitulu saavad isikud, nagu majaomanikud, kes said oma sissetuleku üüridest. Nende hulgas oli palju lesknaisi, kes elatusid kinnisvaratulust.

²⁵ Tiiu Oja. Linna valitsemine. – Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Koostaja Heivi Pullerits. Tartu 2005, lk 169.

²⁶ Samas, lk 169; Neuer Dorpater Kalender, lk 139.

²⁷ V. Berendsen, M. Maiste. Esimene ülevenemaaline rahvaloendus, lk 104.

²⁸ Neuer Dorpater Kalender, lk 139.

²⁹ Venemaal võeti aukodaniku nimetus tarvitusele 1832. aastal, see anti mitteaadlikele (rikastele kaupmeestele, töösturitele, ametnikele, haritlastele). Aukodanikud olid eesõigustatud seisus.

JONNIS 10. Vaade Raatuse tänavale 19.–20. sajandi vahetusel. Esiplaanil vasakul hoone Raatuse tänav 5. TMF 263: 93.

Õpetajad elasid Kivi, Jaama ja Raatuse tänaval (nt Tütarlaste Elementaarkooli õpetaja prl S. Wieckberg elas 1900. aastal Raatuse t 22).³⁰ Ametnikke elas nii Kivi (haldusasutuse kirjatöötaja Beckmann, aktsiisi järelevaataja Masing, aktsiisiametnik Bödder, vandekohtunik Aria)³¹, Jaama (matusekassa direktor G. Königsfeld, 18. armee kahurväe korpuse ülem kindralleitnant v. Friedel, Tartu kreisi sõjaväeülem T. A. Tscherevin) kui ka Raatuse tänaval (õigusabi andja A. Aan)³².

Ülejõel elas kolm tuntud fotograafi: Reinhold Sachker Raatuse t 4, W. Staden Kivi t 3 ning Barth Jaama tänaval.

Linna ehitusmeistreist on Ülejõel töötanud, aga ka elanud ning kinnisvaralt tulu teeninud O. Schröder, M. Rötcher, Fr. Hübbe ja W. Schilling.

Arste pole elanike hulgas registreeritud. Erinevatel aegadel on Kivi (kinnistu nr 164, Below) ja Raatuse tänaval (majas nr 14 E. Dobrand) tegutsenud eraämmaemandad, Jaama t 44 asus kreisi ämmaemand Emilie Schmidt.³³

Ülejõel paiknes ka kaks linna asutust: Raatuse tänava alguses Emajõe ääres puukontor ning Kivi t 2 linnaosa postkontor.

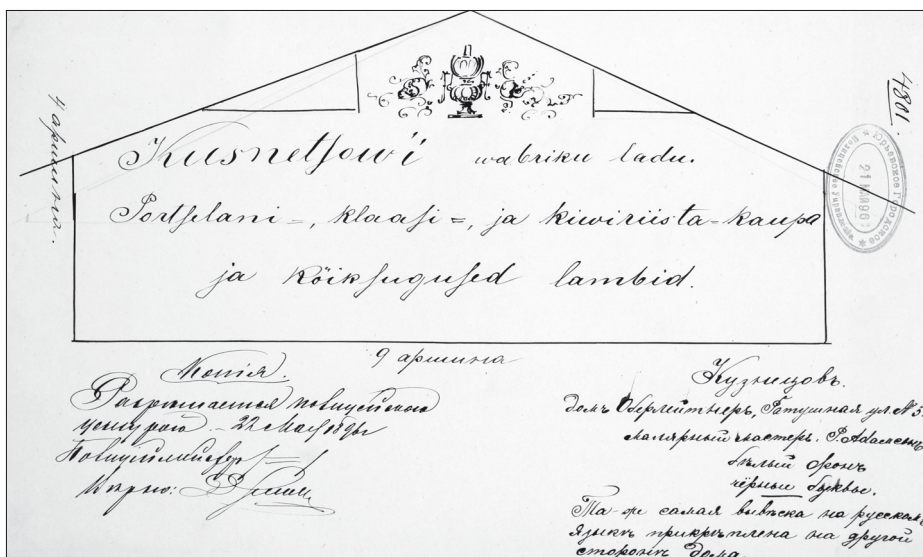
Suurimaks linnakodanike rühmaks olid materiaalsete väärtuste tootjad, kes olid hõivatud kaubanduses, tööstuses, käsitööstuses, põllumajanduses ja transpordis.

³⁰ Richter's Baltische Verkehrs- u. Adressbücher, Abth. II, lk 32.

³¹ Dorpater Adressbuch, lk 15–17, 29.

³² Richter's Baltische Verkehrs- u. Adressbücher, Abth. II, lk 33–34, 56.

³³ Dorpater Adressbuch, lk 16; Richter's Baltische Verkehrs- u. Adressbücher, Abth. II, lk 27.

JÕONIS 11. Kuznetsovi vabriku porselani ja lampide lao reklaam Raatuse t 5 majale. Reklaamsildi kavandi autor maalermeister P. Adamson. Kavand kinnitatud Tartu politseivalitsuses 22. mail 1896. EAA 325-1-334, l. 5.

Ülejõe linnaosa kolmel tänaval, Kivi, Mäe ja Pikal tänaval, elas 30% linna kaubandustöötajatest. Elati Ülejõe linnaosas, kuid kauplused asusid kas kaubahoovis või Kivisilla juurde ehitatud putkades. Kivi t 20 omanik Luchsinger pidas pagari- ja kondiitriäri Lossi tänaval, Kivi t 51 omanikul Karl Hackenschmidtil oli mehaaniline villatööstus Kaluri tänaval. Ülejõe kaubanduskuseks oli Raatuse tänav: Nikolai Gavrilovitš Kodasowil oli siin Kuznetsovi fajansi- ja porselanipood (Raatuse t 5; joonised 10, 11), P. R. Adleril lambipood (Raatuse t 8), David Mirvitzal lambipood (Raatuse t 28), Johann Andersonil oli jookide kauplus ja piirituse destilleerimise ettevõtte (Raatuse t 2) ning Nikolai Pavlovitš Besnosowil koloniaal- ja veinipood ja petrooleumiladu (Raatuse t 11).³⁴ Väikseid toidupoodi oli igal tänaval, nii näiteks asus 1900. aastal 53st Kivi tänava majast toidupood viies.

Paljud majaomanikud ja elanikud said oma sissetuleku voorimeestena töötades. Käsitöölised olid esindatud rätsepad ja õmblejannad, kingsepad, pottsepad, vasksepad, maalrid, katusepanijad, tiserid, sadulsepad, kellaspad, kes said lisateenistust ka graveerijatena, lihunikud, pagarid ja aednikud, kes elasid ja omasid aedu Jaama tänaval (Daugulid) või Raatuse tänava lõpus.

Kolmandasse linnakodanike rühma kuulusid teenrid, köögitudrukud, habemeajajad, juuksurid ja saunapidajad. Igal tänaval on tegutsenud habemeajaja ja juksur ning linnaosas oli ka üks saunapidaja.

³⁴ Richter's Baltische Verkehrs- u. Adressbücher, Abth II, lk 37, 40–41, 46–47, 50.

JONNIS 12. Vaade Raatuse tänavale raekoja suunas 20. sajandi alguses. TMF 1065: 190.

Ülejõe linnaosa tänavatevõrk säilis Teise maailmasõjani, mil 1941. aasta juulis purustati Pika tänav ja Emajõeiga piirnevad kvartalid. Paljud tänavad, nagu Hobuse (alates 1937 Treffneri), Kalda ja Meltsiveski, lakkasid olemast, tänavate kulg muutus ja need alad jäid kauaks hoonestamata.

Ülejõe – eesti kultuuri sünnipaik

Ülejõe linnaosa pale ning paleus on sajandite jooksul muutunud. Pärast eeslinna kruntimist 18. sajandi lõpul hoonestati varem karjamaadena kasutusel olnud madalad jõeäärsed maad. Koos sellega kujunes välja regulaarne tänavatevõrk.

Ülejõe muutumine põhiliselt eestlaste linnaosaks algas 1870. aastal, kui 17. aprillil kolis pidulikult Saksa Käsitöölise Seltsi endistesse ruumidesse Jaama tänaval eestlaste laulu- ja mänguselts Vanemuine, mille eestvõttel oli aasta varem III linnaosas Ressource'i aias toimunud I üldlaulupeo ilmalik kontsert. Ka IV ja V üldlaulupidu toimusid Ülejõel, Eesti Kirjameeste Seltsi aias ja põllumajandusnäituse väljakul.

24. juunil 1870 pidas Vanemuise Seltsi 5. aastapäeval C. R. Jakobson oma teise isamaalise kõne «Võitlemised eesti vaimupõllul». Ta käsitles selles noore eesti kirjanduse lugu ning ennustas sellele tõusu, mille kinnituseks oli sa-

mal õhtul antud L. Koidula näidendi «Saaremaa onupoeg» lootusrikas etendus. Saksa tudengid võisid küll Vanemuise Seltsi põlastavalt nimetada köögitüdrute ja voorimeeste klubiks,³⁵ kuid just sellest seltsist sai alguse eestlaste kui rahvuse kujunemine ning rahvusliku kultuuri teke.

Vanemuisele sekundeerisid eesti haritlaskonna kujunemisel Hugo Treffneri Eragümnaasium (asutatud 1884) Hobuse tänaval ning Postimehe väljaandmine ja trükkimine Kivi t 1 (1886–1896).

20. sajandil elasid siin tuntud eesti kirjanikud Oskar Luts (Puiestee ja Mäe tänav) ja Friedebert Tuglas (Tallinna tänav, praegune Staadioni).

21. sajandil ilmestavad Ülejõe linnaosa Tartu Ülikooli majandusteaduskonna õppehoone Oeconomicum ja üliõpilaskodud, linnamuuseum ja laulupeomuseum, kaubanduskeskused ning uued elurajoonid.

³⁵ Jevgeni Degen. Tartu üliõpilase mälestused. – Mälestusi Tartu ülikoolist (17.–19. sajand). Koostaja Sergei Issakov. Tallinn 1986, lk 395.

Tartu Ülejõe district in the second half of the 19th century. Housing and population

Heivi Pullerits

Summary

In the 19th century the district destroyed by wars (demolitions of the Northern War in 1704–1708) and fires (in the years 1755, 1763, 1775) mainly featured wooden buildings. The building regulations enforced in tsarist Russia in 1776 provided that in Tartu stone buildings could be built only in the centre or the 1st district. In 1885 a new building regulation was adopted in Tartu, which allowed stone buildings also in Ülejõe district up to Jaama Street. Also, wooden buildings that had been completed before 1884 were permitted to be rebuilt. Due to the new building regulations more and more stone structures were erected, above all, in Raatuse Street.

The most important streets in Ülejõe district were Kivi, Jaama and Raatuse. The history of the oldest of them – Kivi Street – dates back to the end of the 16th century. Jaama Street was the border street of the town, which was first mentioned in the middle of the 18th century. In the years 1870–1903 the building at 14 Kivi Street housed the first Estonian society – the Vanemuine Society. Raatuse Street, which ran parallel to Kivi Street, became the central axis of the district after the completion of the Stone Bridge in 1784, and after that developed into the commercial centre of the district. Focussing on these three streets enables us to observe the changes that have taken place in the architecture and population of Ülejõe district.

Ülejõe district was the most populous one in Tartu; at the end of the 19th century about 17,000 people (41% of the total population of the town) lived here. Ethnically the district was multinational. Here lived Estonians and assimilated Estonians, Germans, Orthodox Russians and Russian Old Believers as well as Jews. By confession, the population was divided as follows: 75.1% of Lutheran Estonians and 9.1% of Lutheran Germans, 4.4% of Orthodox Russians and 3.1% of Orthodox Estonians, 1.2% of Russian Old Believers, 4.2% of non-German-speaking Jews and 1.2% of German-speaking Jews.

Beginning from the 1870s, after the Vanemuine Society had moved to Jaama Street, the district gradually started to turn into an Estonian district. The building of the Vanemuine Society housed a number of countrywide Estonian societies, such as the Tartu Estonian Agricultural Society, the Head Committee of the Alexander School, the Estonian Penmen's Society and the Estonian Students' Society. It was here that the Estonian national theatre was born in 1870. In Ülejõe district the secular concert of the 1st Song Festival was held, as well as the 4th and 5th Song Festivals; here H. Treffner's Private Gymnasium was situated and the newspaper *Postimees* (Postman) was published.

Tartu elanikud pärast Teist maailmasõda

Olaf Mertelsmann

Eellugu

Teine maailmasõda tähendas mitmekultuurilise Tartu linna elanikkonna etnilisele koosseisule olulisi muutusi.¹ Alates 19. sajandi lõpust elas siin neli etnilist gruppi, kellel oli oma elumaailm ja kes mõjutasid linnapilti, kuid ei olnud samas homogeensed – eestlased, sakslased, venelased ja juudid. Nende nelja rühma kõrval oli veel teisigi rahvusvähemusi, nagu poolakad, ukrainlased ja lätlased, kuid neil ei õnnestunud luua oma kommuuni või kogukonda. Nagu tänapäevalgi, oli üks etnilise paljususe põhjusi loomulikult ülikool. Tartu ülikoolis ajalugu õppinud baltisaksa kirjanik Siegfried von Vegesack (1888–1974) võis oma jutustuse «Jaschka und Janne» alguses kirjeldada sajandivahetuse Tartut veel kolme rahvuse linnana, kusjuures juutide Tartu vaikis ta lihtsalt maha. Autor ei taha siinkohal vastavat tsitaati sisuliselt kommenteerida, kuna tõenäoliselt konstrueeris Vegesack oma linnapildi baltisaksa nostalgilisest vaatenurgast lähtuvalt:

«Lugu, mida ma tahan jutustada, juhtus Dorpatis, ühes väikeses ülikoolilinnas, mille au ja kuulsus ulatusid kunagi meie kitsa kodumaa piiridest palju kaugemale ja mille nimi on tänapäeval veel vaid vähestele teada. Olgu mulle seega siinkohal lubatud mõned sõnad selle jutustuse tegevuskoha, selle ebatavalise pisikesse linna kohta, mida nimetati kunagi Dorpatiks ja mille nimi on nüüdseks maailmakaardilt jäljetult kadunud. [...] siin Dorpatis näis aeg üleüldse paigal seisvat, rahulik ja vankumatu nagu võimsad toomkiriku varemed üleval Toomemäel, mille jalge ette laotus vanalinn. See vanalinn koos Jaani kiriku, raekoja, ülikooli, vallikraavi ja Rüütli tänavaga oli läbi sajandite säilitanud oma saksa näo. Kuid selle kõrval, taga ja all oli veel teinegi Dorpat, kus elasid eestlased, kes nimetasid seda Tartuks. Ja lõppude lõpuks olid ka

¹ Mitmekultuurilise karakteri kohta vt Olaf Mertelsmann: Tartu–Dorpat–Jur'ev. – Die Aneignung fremder Vergangenheit in Nordosteuropa am Beispiel plurikultureller Städte (20. Jahrhundert). (Nordost-Archiv, Bd. 15/2006). Lüneburg 2007, lk 195–220.

venelased venestamisest alates linnale oma nime andnud ja selle Jurjeviki ümber ristitud. Niimoodi oli see väike linn saanud ebarahiliku au osaliseks, kandes kolme nime. Ülikooli portaali kohal sirutas küll Vene kahe peaga kotkas oma küüniseid, kuid tegelikult olid olemas ainult saksa Dorpat ja eesti Tartu – kaks nime ühe ja sama linna jaoks, mille pale oli küll veel saksapärase, kuid mille elanikkond koosnes enamikus eestlastest. Sakslased moodustasid vaid õhukese ülemkihi, mis sulas iga aastaga järjest enam kokku ja mida tõrjusid üha enam tagasi maalt linna asuvad eestlased. Jah, eestlased rajasid isegi siia poole Emajõe, Toomemäe jalamile seltsimaja – Vanemuise –, võimsa rohmaka juugendstiilis ehitise, mis kõrgus võõralt ja vaenulikult unise väikelinna kohal.»²

Pikka aega oli Tartu linn, kus domineerisid sakslastest ja eestlastest elanikud ning venelased moodustasid kolmanda tooniandva rühma. 19. sajandi teiseks pooleks olid neljanda rühmana lisandunud juudid.³ Need neli rahvust määrasid linnapilti aastateni 1939–1941.⁴ Siiski unustatakse juudid enamasti ära, nagu tegi seda ka ülalpool tsiteeritud Siegfried von Vegesack. Need neli rühma ei paistnud aga silma erilise homogeensuse poolest. Kuigi eestlased olid enamikus luterlased, esines nende seas ka õigeusklikke kristlasi. Sotsiaalselt olid nad esindatud linna kõigis kihtides. Iseseisvumise järel lisandusid optandid – eestlased, kes olid pikka aega elanud Venemaal ning pärast rahu sõlmimist Nõukogude Venemaaga otsustanud Eesti kodakondsuse kasuks. Nad hõivasid noore riigi formeerivas eliidis olulise koha.⁵ Pärast Teist maailmasõda rändas seevastu juurde suur hulk Venemaa eestlasi, kelle seast paljud rääkisid vene keelt emakeelena või olid kakskeelsed.⁶

Venelaste puhul oli ühelt poolt tegemist kodanlastega, kelle sekka lisandusid pärast Oktoobrirevolutsiooni ka valged emigrandid, teisalt aga lihttöölise või Peipsi-äärsete vanausulistega. Viimati nimetatud ei identifitseerinud end mitte keele või rahvuse järgi, vaid religiooni kaudu. Sõjajärgsel ajal suurenes venekeelne grupp Nõukogude sisserändajate varal. Sakslased hõlmasid laia sotsiaalse spektri, alustades väikekäsitöölisest ja lõpetades kõnekäänulikuks

² Siegfried von Vegesack. Jaschka und Janne. Eine Liebesgeschichte aus dem alten Dorpat. – Siegfried von Vegesack. Jaschka und Janne. Drei baltische Erzählungen. München, Wien 1965, lk 9–10. Autori tõlge. Autor tänab dr Liina Lukast kirjandusvihje eest.

³ Juudi ajaloo kohta vt Kopl Jokton. Juutide ajaloost Eestis. Tartu 1992; Sirje Kivimäe. Esten, Deutsche und Juden in der Zwischenkriegszeit in Estland: Verhalten und Beziehungen. – Der ethnische Wandel im Baltikum zwischen 1850 und 1950. (Baltische Seminare..., Bd. 11). Hrsg. von Heinrich Wittram. Lüneburg 2005, lk 129–155.

⁴ Eesti vähemuste kohta vt Eesti Rahvaste Raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud. Koostaja Jüri Viikberg. Tallinn 1999.

⁵ Eero Medijainen. Optieren für Estland – eine freiwillige oder eine erzwungene Migration 1920–1923? – Estland und Russland. Aspekte der Beziehungen beider Länder. Hrsg. von Olaf Mertelsmann. (Hamburger Beiträge zur Geschichte des östlichen Europa, Bd. 11.) Hamburg 2005, lk 193–211.

⁶ Hill Kulu. Eestlaste tagasiränne 1940–1989: Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel. Tartu 1997.

muutunud balti parunite ja suurmaamanikega, kuid kesk- ja kõrgklassis olid nad selges ülekaalus. Ühest küljest rändasid paljud Saksa Reichi välja, teisalt lisandusid valged emigrandid, Venemaa sakslased ja optandid. Lisaks sellele olid veel kadakasakslased, mis tähendas sünni poolest eestlasi.

Juudid nimetasid oma emakeeleks jidišit, saksa või vene keelt ja seetõttu oli neil ka väga erinev kultuuritaust. Osa neist olid usklikud, teised jällegi sionistid. Juudid said sõltumatus Eestis tänu paljude seni kehtinud piirangute kaotamisele, väga vähesele antisemitismile ja eeskujulikule kultuuriautonomiale vabamalt areneda kui enamikus teistes Euroopa riikides. Tartu ülikoolis seati judaistika jaoks sisse isegi eraldi õppetool.

1934. aasta rahvaloenduse andmetel oli 87,6% elanikkonnast eestlased, 4,6% sakslased, 4,5% venelased ja 1,6% juudid.⁷ Siinkohal tuleb siiski arvestada sellega, et etnilised piirid ei olnud kindlalt defineeritud, eriti segaabelude puhul olid need ebaselged. Aastail 1932–1937 abiellusid näiteks pooled venelased ja 43% sakslastest väljapoole oma etnilisi piire.⁸

Selline mitmekultuuriline maailm kaotas seoses aastail 1939–1945 toimunud sündmustega kaks tähtsat rühma. Sakslased asusid 1939–1941 ümber ja viimased neist küüditati 1945. aastal.⁹ Pärast seda kasutati Tartus veel mõnda aega saksa sõjavange ja peale destaliniseerimist tulid juurde mõned Venemaa sakslased, kuid «saksa Dorpat» jäi püsima veel vaid mälestustes ja Läänes teutsenud baltisaksa seltsides. Nagu paljudes Kesk- ja Ida-Euroopa paikades, sai sellega läbi juba keskajal alanud ühine ajalugu.

Juudi Tartu hävitasid Stalin ja Hitler. Teatavasti küüditati 1941. aasta juunis umbes kümnendik Eesti juutidest. Palju juute oli, nagu teisigi Eesti elanikke, juba varem vahistatud ja nad kadusid jäljetult laagritesse. Pärast Saksamaa rünnaku algust lasi enamik juutidest evakueerida end Nõukogude tagalasse. Kes jäigi kohale, mõrvati vähesete eranditega sakslaste või kohalike abistajate poolt.¹⁰ Kuigi ellu jäänud juudid võisid pöörduda Tartusse tagasi ja Nõukogude juute rändas ka juurde,¹¹ ei saanud Nõukogude Liidu juudivastase poliitika tõttu enam välja kujuneda juudi kultuuri- või usuelu, mille toel moodustunuks kogukond, nagu oli sõjaeelsel ajal Turu tänaval sünagoogi läheduses. Eesti NSV ei lubanud mitte ühtegi rabi, juudi elanike tarbeks võimaldati vaid üks väike palveruum Tallinnas.

⁷ Tartu etnilise koosluse statistiline ülevaade aastatel 1897–1999, vt O. Mertelsmann: Tartu–Dorpat–Jur'ev, lk 203.

⁸ Tartu III. Linnavalitsuse 1934/35. a. tegevuse ülevaade. Jooni Tartu ajaloost ja statistika. Tartu 1936, lk 173; Tartu VI. Ülevaade linnavalitsuse tegevusest 1937/38. a. Jooni Tartu ajaloost ja rahvastikust. Tartu 1939, lk 167.

⁹ Aigi Rahi-Tamm. Deportation und Verfolgung in Estland 1940–1953. – Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod. Estland 1939–1953. Hrsg. von Olaf Mertelsmann. Hamburg 2005, lk 220–230.

¹⁰ Anton Weiss-Wendt. Murder without Hatred: Estonians and the Holocaust. Syracuse 2009; Estonia 1940–1945: Reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Ed. by Toomas Hiio, Meelis Maripuu, Indrek Paavle. Tallinn 2006.

¹¹ 1959. aasta rahvaloenduse andmetel elas tollal Eestis isegi rohkem juute kui enne sõda. Ene Tiit. Eesti rahvastik ja selle probleemid. – Akadeemia 1993, nr 5, lk 2118.

Nelja esile kerkiva rahvuse ja kolme kohaliku keelega mitmekultuurilisest linnast tegid Stalin ja Hitler bikultuurilise linna, kus eestlased olid enamuses ja teine määrav grupp oli venekeelne elanikkond. Teistel etnilistel rühmadel oli ja on vaid vähemuse staatus.

Sõjajärgne aeg

Elu Tartus pärast sõda oli nagu kõigis teisteski Nõukogude linnades armetu, räpane ja lühike. Donald Filtzer on seda põhjalikult uurinud Nõukogude tagalas asunud okupeerimata linnade näitel,¹² Tartus lisandusid raskendavate asjaoludena veel sõjapurustused. Peaaegu pooled 5000 majast hävitati või said kahjustada, kuid oletuslikult umbes 125 000 ruutmeetrit kokku 400 000 ruutmeetrist hävinud elamispiinnast suudeti siiski uuesti üles ehitada, seega kaotas Tartu umbes 30% oma ajaloolistest ehitistest.¹³ Elamispiinna nappuse kõrval peame enestele ette kujutama katastroofilähedasi hügieeniolusid, möllasid nakkushaigused ning puudus oli nii seebist kui ka teistest igapäevatarvetest. Aastatel 1946–1947 halvenes olukord Nõukogude Liidu lääneosa piirkondade näljahäda tagajärjel veelgi.¹⁴ Neljakümnendatel aastatel oli Eestis laialt levinud alatoitumus ja sellega seotud haigused, seda eriti linnades.¹⁵ Säärase olukorra tingisid sõjakahjustused, stalinistliku käsumajanduse juurutamine,¹⁶ Nõukogude majanduspoliitika ning algav külm sõda.

Argirutiini kuulusid pikad järjekordades seismised, sisseostude sooritamine taluturgudel ja mustal turul, kuna ametlikud toidunormid ei olnud piisavad, samuti pisivargused ja vägivallakuritegevuse laine. Punaarmee sõdurid panid eriti aastatel 1944 ja 1945 toime massiliselt kuritöid, sh vägistasid naisi.¹⁷ Igapäevaellu kuulusid ka alkoholi liigtarvitamine ja puskari kasutamine raha aseainena, hirm vahistamiste ees ja igalt poolt vastu vaatav Stalini sotsialismi agitatsioon. 1947. aasta detsembris lõppes küll toiduainete ratsioneerimine, aga üldine olukord tegelikult ei paranenud.

¹² Donald Filtzer. *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953*. Cambridge 2010.

¹³ ГАРФ Р-7021-7-6, л. 24. Sõja- ja okupatsioonikahjude kindlakstegemise erakorralise komisjoni materjalid; Kas tunnend maad. Teatmik Eesti NSV matkajatele ning kodu-uurijatele. Tallinn 1965, lk 535. Autor lähtub oma hinnangus 15 ruutmeetrist elamispiinnast elaniku kohta aastal 1940, mis oli tollane Eesti keskmine, vt Romuald Misiunas, Rein Taagepera. *The Baltic States: Years of Dependence 1940–1990*. London 1993, lk 364.

¹⁴ Vt B. Ф. Зима. Голод в СССР 1946–1947 годов: происхождение и последствия. Москва 1996; Michael Ellman. *The 1947 Soviet Famine and the Entitlement Approach to Famines*. – *Cambridge Journal of Economics* 2000, nr 24, lk 603–630; Nicholas Ganson. *The Soviet Famine of 1946–47 in Global and Historical Perspective*. New York 2009.

¹⁵ Vt Olaf Mertelsmann. Alatoitumuse tekitamine põllumajanduslikult rikkas piirkonnas: stalinistlik toiduainete varustamise poliitika 1940. aastate Eestis. – *Ajalooline Ajakiri* 2010, nr 2, lk 79–99.

¹⁶ Olaf Mertelsmann. *Der stalinistische Umbau in Estland. Von der Markt- zur Kommandowirtschaft*. (Hamburger Beiträge zur Geschichte des östlichen Europa, 14) Hamburg 2006.

¹⁷ Olaf Mertelsmann. *Die Sowjetisierung des estnischen Alltags während des Stalinismus*. – *Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag*. Hrsg. von Norbert Angermann, Michael Garleff, Wilhelm Lenz. Münster 2005, lk 600–601.

Kuigi meil pole eraldi andmeid Tartu kohta, näitab keskmise eluea kasvukõver (tervise, toitumuse ja üldise eluolu tähtis indikaator) selgelt, milline sotsiaalne katastroof toimus tollastes Eesti linnades. Aastatel 1938–1939 oli keskmine eluiga veel 58,4 aastat.¹⁸ Tallinnas oli vastav näitaja 1945. aastal vaid 45,9 aastat,¹⁹ 1946. aastal oli Eesti linnaelanike keskmine eluiga 45,8 aastat ja sellele järgnenud aastal 42,5 aastat²⁰. Ka 1950. aastaks ei olnud olukord rahunenud: ehkki maapiirkondades oli keskmine eluiga kasvanud 54,9 aastani, oli see linnades ikka veel ainult 47,6 aastat.²¹

Ehkki olud Tartus ja teistes Eesti linnades olid halvad ja sõjajärgsel ajal liikusid nälja tõttu ringi isegi kuuldused kannibalismist,²² kasvas elanikkond siiski taas. 1934. aastal elas Tartus 58 800 inimest, 1945. aasta jaanuaris oli alles jäänud vaid 33 750, 1947. aastal aga juba 50 300, kaks aastat hiljem 56 780 ja 1950. aastal 55 400 inimest.²³ 1945. aastal oli eestlaste osakaal elanikkonnas üle 90%, kuid 1959. aastaks oli see langenud 75,7%-le tollasest 72 000 elanikust.²⁴ Tegelikult oli linnaelanike arv siiski suurem, kuna tavapärases Nõukogude elanikkonna statistikas ei kajastunud vangid ja sõjaväelased.²⁵ Seega ei ilmnunud ametlikes andmetes ei Nõukogude garnison ega ka sõjavangid. See tõttu võime Nõukogude sõdureid arvestades väita, et venekeelse elanikkonna osakaal oli suurem, kui nähtub arvandmestikest.

Kahjuks ei ole meil eraldi uurimusi migratsiooniliikumise kohta Tartus, kuid see, mida me teame Eesti teiste regioonide kohta,²⁶ ning rahvastikuarengu üldised andmed²⁷ võimaldavad teha teatavaid järeldusi ja püstitada põhjendatud hüpoteese. Esmalt peame aga mõistma, et Tartu oli juba ammu sisserändajate linn. 1922. aastal oli 69,3% linna elanikest sisse rännanud – enamasti lähemast maaümbruskonnast.²⁸ See tähendab, et ka sõja ajal oli enamiku elani-

¹⁸ Arvo Kuddo, Aksel Kirch, Marika Kirch. Demographic Processes in Estonia. – World War II and Soviet Occupation in Estonia. A Damages Report. Comp. and ed. by Juhan Kahk. Tallinn 1991, lk 45.

¹⁹ Arvutustes tuginetud: РГАЭ 1562-329-1888, l. 63–64. Сведения об умерших по полу, возрасту и причинам смерти за 1945 г., Эстонская ССР, гор. Таллин.

²⁰ Arvutustes tuginetud: РГАЭ 1562-329-2235, l. 39–40. Сведения об умерших по полу, возрасту и причинам смерти за 1946 г., Эстонская ССР, Городские поселения; РГАЭ 1562-329-2648, l. 3–4. Сведения об умерших по полу, возрасту и причинам смерти за 1947 г., Эстонская ССР, Городские поселения.

²¹ Arvutustes tuginetud: РГАЭ 1562-329-4703, l. 338–339. Сведения об умерших по полу, возрасту и причинам смерти за 1950 г., Эстонская ССР, Сельские местности; РГАЭ 1562-329-4703, l. 378–379. Сведения об умерших по полу, возрасту и причинам смерти за 1950 г., Эстонская ССР, Городские поселения.

²² Eda Kalmre. Hirm ja võõraviha sõjajärgses Tartus. Pärimuslooline uurimus kannibalistlikest kuulujuttudest. Tartu 2007.

²³ ERA R10-10-73, l. 2, 36, 79, 114. Eesti NSV rahvastiku mehhaanilist liikumist kajastavad igakuised andmed NSVL Statistikaameti jaoks.

²⁴ Veiko Berendsen, Margus Maiste. Rahvastik. – Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Koostaja Heivi Pullerits. Tartu 2005, lk 118, 129.

²⁵ R. W. Davies. Closing the 'Bergson Gap'. New Data on a Problem in Soviet Statistics. – Review of Economics and Statistics 2004, nr 86, lk 429–432.

²⁶ Olaf Mertelsmann. Ida-Virumaale sisserändamise põhjused pärast Teist maailmasõda. – Ajalooline Ajakiri 2007, nr 1, lk 51–74; David Vseviov. Kirde-Eesti urbaanse anomaalia kujunemine ning struktuur pärast Teist maailmasõda. (Tallinna Pedagoogikaülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid, 8.) Tallinn 2002; David Vseviov. Nõukogudeaegne Narva. Elanikkonna kujunemine 1944–1970. Tartu 2001.

²⁷ O. Mertelsmann. Der stalinistische Umbau, lk 115–133.

²⁸ Edgar Kant. Tartu. Linn kui ümbrus ja organism: linnageograafiline vaatlus, ühtlasi lisang kultuurmaastiku morfoloogiale. Tartu 1926, lk 192.

ke taust talupoeglik ja peaaegu kõigil olid lähisugulased või head sõbrad maal. Suur elanikkonna kaotus aastail 1934–1945 ei ole seletatav ainult Nõukogude ja natsismi riikliku terroriga, ümberasumisega aastatel 1939–1941, 1941. aasta evakueerimisega, 1944. aasta põgenemistega, rindele mobiliseerimisega või sõjas hukkunutega, vaid ka asjaoluga, et paljude linnaelanike juured ulatusid taludesse ja seetõttu liikusid nad kehvematel aegadel linna ja maa vahet. Me peame lähtuma sellest, et sundkollektiviseerimiseni 1949. aastal liikus suur osa linnaelanikest regulaarselt linna ja küla vahet. Niikuinii pühendus enamik linlastest oma aias või neile määratud maalappidel toiduainete kasvatamisele, pidas loomi ja käis saagikoristuse ajal sugulastel abiks, et tuua toiduaineid koju. Teisiti ei oleks nad suutnud viletsaid aegu üle elada. Neid tegevusi kirjeldatakse ka kaasaegsete mälestustes.

Milline oli siiski migratsiooniliikumine Tartus ja mujal? Ülalpool sai juba mainitud ajutist linna ja maa vahet pendeldamist. Hulk maaelanikke kolis ka rasketel sõjajärgsetel aastatel Tartusse, et siin ülikoolis või keskkoolis käia või karjääri teha. Neid toetas toiduainete nappuse korral enamasti perekond. Sundkollektiviseerimise järel kasvas maalt põgenemine märkimisväärselt. Unustada ei tohi ka koju tagasi pöördumist pärast evakueerimist, demobiliseerimist, vangilaagrit, repatrieerimist või sunnitööd. Aastatel 1945–1950 kasvas Eesti elanikkond umbes 854 000-lt jälle 1,1 miljonini.²⁹ See ei olnud aga tingitud loomulikust juurdekasvust, mis oli ainult umbes 7000 inimest,³⁰ vaid tegemist oli immigrantide ja tagasipöördujatega. Eestlastest elanike arvu kasvu põhjustasid Tartus peamiselt kolm rühma: tagasipöördujad, endised külaelanikud ja sisserännanud Venemaa eestlased (termin «liidueestlased» on siin võib-olla tabavam). Teistest Eesti linnadest ümber kolimine mängis tõenäoliselt väiksemat rolli.

Üks Nõukogude Liidu immigrantide rühmi, mis pikemas perspektiivis assimileerus eestlastega, oli ingerisoomlased, keda koondati koos soomlaste ja karjalasoomlastega tihtilugu ühisnimetaja soomlased alla.³¹ Nad olid enamasti pärit Leningradi oblastist ja paljud neist olid Saksa okupatsiooni ajal evakueeritud läbi Eesti Soome. Soome ja Nõukogude Liidu rahulepingu alusel repatrieeriti ingerisoomlased taas Soomest ja saadeti seejärel Moskvast ida poole jäävatele aladele. Sealt põgenesid paljud ja tulid pärast sõda Eestisse. Teised rändasid sisse ka otse Leningradi oblastist. Eestisse rändamise põhjused olid kindlasti nii majanduslikku ja sotsiaalset kui ka keelelist, usulist või kultuuri-

²⁹ O. Mertelsmann. Der stalinistische Umbau, lk 120.

³⁰ Arvutustes tuginetud: O. Mertelsmann. Der stalinistische Umbau, lk 125.

³¹ Vrdl Riina Reinelt. Ingeri elud ja lood. Kultuurianalüütiline eluloouurimus. (Studia Ethnologica Tartuensia, 5.) Tartu 2002; Terje Anepaio. The Land next to Ingria: Ingrian-Finns in North-East Estonia after World War II. – Ingrians and Neighbours. Focus on the Eastern Baltic Sea Region. Ed. by Markku Teinonen, Timo J. Virtanen. (Studia Fennica. Ethnologia, 5.) Helsinki 1999, lk 155–181.

list laadi ning oma osa mängis ka vana kodumaa geograafiline lähedus. 1948. aastal alanud etnilise puhastuse raames tuli peaaegu kõik ingerisoomlased ja soomlased Eestist välja saata.³² Hiljem tulid paljud neist jälle tagasi. Tartus elas pärast sõda tõenäoliselt tuhatkond ingerisoomlast.

Tartu venekeelse elanikkonna osakaal kasvas viiekümnendatel aastatel rohkem kui ühele viiendikule. Suurim oli venelaste rühm, kuid oli ka ukrainlasi, valgevenelasi ja teisi Nõukogude Liidu rahvaid, kes koduse keelena kasutasid võib-olla oma rahvuskeelt, kuid avalikkuses pigem vene keelt. Säärane juurdekasv on seletatav ennekõike immigratsiooniga teistest liiduvabariikidest – esmajoones piiriäärsetest Vene oblastitest –, samal ajal oli enne sõda Eesti Vabariigi kodakondsust omanud etniliste venelaste juurderänne arvuliselt vähetähtis.³³

Sisserände põhjused olid inimeseti erinevad, kuid kindlasti said enamasti määravaks paremad elutingimused kui kodumaal. Ärgem unustagem, et kriisi ajal 1946–1947 valitses tõeline näljahäda ja läbi Eesti rändasid kümned tuhanded näljapõgenikud, nn kotipoisid. Olukord Tartus oli, nagu juba eespool mainitud, küll kehv, aga siiski parem kui neil kodus. Elatusaseme, sissetulekute, infrastruktuuri, elamispinna, kultuuriliste võimaluste ja elu perspektiivikuse erinevused kuuluvad üleüldiselt peamiste põhjuste hulka, miks otsustatakse migratsiooni kasuks – olgu siis 1950. aastal Nõukogude Liidus või 2011. aastal Euroopa Liidus. Eestis olid immigratsiooni peamisteks sihtpunktideks Tallinn pealinnana ja Ida-Virumaa. Tartus muutusid migratsioonipumpadeks tööstusettevõtted, ehitustandardid ja sõjavägi, kuid mitte ülikool, kuna seal ei pakutud ühtegi programmi täielikult venekeelsena. Lisaks tuleb ära märkida, et paljud immigrandid kolisid mõne aja möödudes jälle edasi, et asuda elama kusagile mujale, võimalik, et ka mõnda teise liiduvabariiki.

Üks küsimus, mille üle ikka ja jälle tuliselt vaieldakse, on: kuivõrd organiseeris ja soodustas Nõukogude riik ise venekeelsete elanike juurderännet liiduvabariikidesse, et võimalikult kiirendada keelelist venestamist? Nõukogude süsteem tekitas mulje, et registreerimise, elamispinna määramise jms abil hoiti migratsiooni põhjalikult kontrolli all. Kuid tõenäoliselt oli see müüt, mille kummutab Cynthia Buckley ühes oma olulises artiklis. Nimelt ei olnud riigil kontrolli märkimisväärse osa üle Nõukogude Liidu migratsioonivoolust, migrandid toimisid omal algatusel.³⁴ Ühe minu enese tehtud Ida-Virumaa immigratsiooni käsitleva uurimuse käigus jõudsin ma samuti järeldusele, et enamik

³² ERAF 1-7-48, l. 7. Gonjaev, ENSV Siseministri asetäitja, miilitsa polkovnik, EK(b)P keskkomitee sekretärile Karotammele, 02.06.1948, salajane.

³³ Vrdl Tiit Tammaru. Venelased Eestis. Ränne ja kohanemine. Tallinn 1999.

³⁴ Cynthia Buckley. The Myth of Managed Migration: Migration Control and Market in the Soviet Period. – Slavic Review 1995, nr 54, lk 896–916.

sõjajärgsest migratsioonist ei olnud riiklikult suunatud ning riik võttis väga palju ette, et piirata sisserännet selliste meetmetega nagu tervet liiduvabariiki hõlmav sisserändekvoot, registreerimiskohustus jne.³⁵

Lõpetuseks

Loomulikult on käesolev artikkel iseloomult vaid sissejuhatav ja vastavat teemat tuleks edasi uurida juba laiendatud arhiiviuurimuste käigus. Toonitada tuleb, et elanikkonna struktuur muutus pärast sõda sisserände tõttu väga palju. Nüüd ei tulnud migrandid enam peamiselt Lõuna-Eestist, vaid läbisid enne palju suuremaid vahemaid. Juba varem oli linnapildist kadunud kaks määravat etnilist rühma: sakslased ja juudid. Tartu kodanikud elasid pärast sõda ülerasked ajad – kuritegevus, elamispinna nappus, halb toiduainetega varustus ja katastroofilähedased hügieenitingimused lasid neil endid tunda nagu Kolmandas Maailmas. Siia juurde kuulus ka väga madal keskmine eluiga. Alles viiekümnendatel aastatel hakkas olukord normaliseeruma – siis elati nõukogude provintsilinnas. Nagu Martin Klesment hiljuti tõestas, jõudis Eesti SKT ühe elaniku kohta alles viiekümnendate aastate lõpuks sõjaeelsele tasemele.³⁶ Reaalsed sissetulekud taastusid veelgi hiljem. Seega võime tõesti rääkida pikast sõjajärgsest ajast nii Tartus kui ka ülejäänud Eestis.

³⁵ O. Mertelsmann. *Ida-Virumaale sisserändamise põhjused*, lk 51–74.

³⁶ Martin Klesment. *Fertility Development in Estonia during the Second Half of the XX Century. The Economic Context and its Implications*. (Tallinna Ülikooli sotsiaalteaduste dissertatsioonid, 46.) Tallinn 2010, lk 186.

The inhabitants of Tartu after the Second World War

Olaf Mertelsmann

Summary

The paper deals with changes in the ethnic composition of the inhabitants of Tartu caused by the Second World War. In addition, the author describes people's living conditions and post-war immigration. Since the mid-19th century four ethnic groups shaped the appearance of the multi-ethnic town of Tartu: Estonians, Baltic Germans, Russians, and Jews. As a result of the politics pursued by Hitler and Stalin, two ethnic groups – Baltic Germans and Jews – became virtually extinct in Tartu. Due to immigration and the stationing of Soviet troops, the percentage of Russian speakers increased constantly. This way the ethnic composition in the town changed forever.

Like in all Soviet towns the post-war period in Tartu was characterized by poverty, misery, war destruction and malnutrition. Life expectancy at birth illustrates the subsistence crisis best; it fell from 58 years in 1938/39 to only 42 years in 1947 for the urban population in Estonia. Living conditions resembled the ones in the so-called Third World. Recovery from the war was slow and took much longer than the Soviets officially stated.

Eestlased ja teised rahvused Tartus aastatel 2000–2010

Mare Ainsaar

Sissejuhatus

Kultuuride mitmekesisust peetakse tänapäeval üheks piirkondade rahvusvahelise konkurentsi eeliseks, sest just kultuuride kokkupuutes tekib innovatsioon. Tartu linnal on kõik eeldused olla Eestis rahvusvaheliseks arengumootoriks. Ülikoolilinnad loovad traditsiooniliselt enda ümber mitmekultuurilise keskkonna, mis soodustab rahvusvahelisi kontakte ning kultuuride piirialadel tekkivaid uuendusi. Algselt aitas Tartu linna rahvusvahelistumisele kaasa eelkõige kaubandus, alates 17. sajandist on aga tähtis osa olnud ka ülikoolil. Nõukogude Liidu aastad tõid kaasa immigratsiooni idapoolsetelt aladelt. Tartu linna staatus sõjaväebaasina mõjutas linna arengut ja rahvuslikku koosseisu siiski veel eriliselt ning seda mõju on tunda ka 21. sajandil. Seega on Tartu arengut eri rahvuste koduna mõjutanud nii üldised ajaloolised protsessid kui ka linna omapära.

Artikli eesmärk on anda ülevaade erinevate rahvusrühmade arvukusest ja eluolust Tartus viimasel kümnel aastal. Selleks on ametliku statistika ja rahvastikuregistri andmeid kombineeritud sotsioloogilise uuringu «Tartu ja tartlased» 2008. aasta tulemustega. Uuringu eesmärk oli anda ülevaade tartlaste eluolust Tartus ning eluga rahulolust.

Rahvuste arvu mõõtmisest

Täpse inimeste ja rahvuste arvu kindlakstegemine Tartus ei olegi nii lihtne. Kõige usaldusväärsemad on rahvaloenduse andmed. Et rahvaloendusi tehakse vaid iga kümne aasta tagant, ei saa neid kasutada pideva teabeallikana. Muud andmete allikad rahvuste arvestuseks on rahvastikuregister ja riigi statistika, kuid mõlemal on märkimisväärseid puudusi. Registris peetakse küll pidevalt arvestust inimeste arvu muutuse üle, kuid rahvustunnuse osas esineb seal suuri lünki. Samuti on register ja statistika mõjutatud üldistest rahvastikuarvestuse problee-

midest Eestis. Kui kadus elukohta registreerimise kohustus, muutus ka arvepidamine inimeste kohta ebatäpsemaks. Nimelt polnud Eestis aastail 1992–2005 inimestel ametlikult kohustust oma elukohta registreerida ja kuigi 2005. aastal see kohustus taastati, ei täida paljud inimesed seda tegelikult.

Kuna inimese rahvus on subjektiivse enesemääratluse küsimus ja võib ka elu jooksul muutuda, siis ei pruugi kõik rahvuste arvukuse muutused kajastada inimeste arvu tegelikku suurenemist või vähenemist. Siiski võib arvata, et enamik muutustest tekib sisserände, väljarände või loomuliku iibe (surmade ja sündide vahe) tulemusel. Assimilatsiooni mõju sellel ajavahemikul on väike, kuigi mitte välistatud.

Enamasti registreeritakse sisseränne inimese enda avalduse alusel. Välisriigist Eestisse elama asumine tuleks registreerida kindlasti, kui tullaakse vähemalt üheks aastaks, kuid elamisloa tuleb taotleda juba kolmekuuliseks viibimiseks Eestis. Väljarände võib inimene ise registreerida, kuid kui tal lõpeb elamisloa aeg ja ta seda kuu aja jooksul ei uuenda, kantakse ta rahvastikuregistri arhiivi, kuigi inimene ise ei pruugi riigist lahkuda. Seega võib tekkida väljarände ametlik üleregistreerimine. Teada on aga, et paljud eestimaalased ei registreeri enda lahkumist Eestimaalt. Seega eksisteerib ka väljarände alaregistreerimine.

Rahvuste kohta käivas teabes suurendab viga veelgi asjaolu, et 2000. aastast lõpetas statistikaamet välisrände andmete vähese usaldusväarsuse tõttu üldse välisrände andmete lisamise rahvastikustatistikasse. Kuna välisrände oli pigem negatiivne,¹ tähendab see tegeliku rahvaarvu ülehindamist Eestis. Alles 2009. aastal tegi statistikaamet rändeandmete osalise tasaarvestuse ning kasutusele võeti samal ajal mitu rahvaarvu – ilma rändeta ja rändega. Näiteks Tartu linnas elas 2010. aasta alguses rändega rahvaarvu järgi 95 596 ja ilma rändeta arvestuse järgi 103 284 inimest. Seega oli vahe umbes kaheksa tuhat inimest. Erinevusi rahvuselises jaotuses ei ole võimalik kindlaks teha, sest rändega rahvaarvu avaldatakse vaid rahva koguarvu kohta.

Kuigi nii register kui ka statistika saavad sisendi sündide, surmade ja elukohta vahetuse registreerimisest, annavad isegi need kaks allikat erinevat teavet Tartu linna rahvaarvu kohta. Mitmed analüüsid² näitavad, et registri ja statistiliste andmete erinevus võib olla kuni paarkümmend protsenti. Viga hakkas eriti suurenema 1992. aastast. Viga suureneb tegeliku elanike arvu ja elukohta ametlike registreeringute vahe tõttu, kuid erinevuste tekke allikaks võivad olla ka halduslikud erinevused rahvastikuarvestuses. Näiteks 1993. aastal tühistas

¹ Aet Anniste. Eesti välisrände aastatel 2000–2007. – Ränne. Toim Tiit Tammaru ja Alis Tammur. Tallinn: Statistikaamet 2009, lk 52.

² Alis Tammur, Helerin Rannala, Ülle Valgma, Anne Herm ja Enel Pungas. Rändeandmete meetodika ja kvaliteet. – Ränne. Toim Tiit Tammaru ja Alis Tammur. Tallinn: Statistikaamet 2009, lk 5–20.

Tartu linnavalitsus Raadil sõjaväe lennuvälja territooriumil elanud 592 inimese sissekirjutuse. Statistika andmebaasi jäid need inimesed alles.³

Tartu rahvastiku arvestuse probleeme suurendavad õppuritega seotud asjaolud. Nimelt, Tartus õppivad tudengid kord registreerivad ennast linna elanikeks ja järgmisel aastal mitte. Eriti keeruliseks teeb olukorra see, et alaregistreerimine ei esine süsteemselt kõigil aastatel ühte moodi, vaid sõltub linna motivatsioonipakettidest ja sotsiaalpoliitika hüvedest (toimetulekutoetuse ja sõidutoetuse saamise reeglid). Näiteks 1999. aastal kasvas tudengitest elanikkond hüppeliselt, sest toimetulekutoetuse saamiseks tuli registreerida ennast vanematest eraldi linna elama.

Seega võime usaldada küll üldisi trende, aga täpsete arvude tõlgendamises tuleks olla ettevaatlik. Kvaliteetsemat teavet Tartu rahvaarvu ning rahvusliku koosseisu kohta on võimalik saada pärast 2011. aasta rahvaloendust.

Kui palju rahvusi elab Tartus?

Tartu linna omapäraks võrreldes teiste Eesti linnadega on suhteliselt väiksem rahvaarvu langus pärast 1990. aastaid. Et sõjaväelasi ei olnud ametlikult kajastatud Tartu linna rahvastiku statistikas, siis tõi rahvaarvu ja mõningase rahvusstruktuuri muutuse kaasa vaid nende pereliikmete lahkumine. Tänu ülikooli õpilaskonna kasvamisele ning üliõpilaste soovile ennast linna elanikuks registreerida oli Tartu ainuke Eesti linn, kus ajavahemikus 1990–2000 rahvaarv rände tõttu kasvas, kuigi kogu linna rahvaarv negatiivse iibe tõttu vähenes. Aastaks 2010 näitab ilma rändeta statistika isegi linna rahvastiku kasvu. Suure tõenäosusega linna rahvastik siiski vähenes, sest esialgne rände andmetega arvutus annab tulemuseks 95 596 inimest 1. jaanuaril 2010. Kuna rahvuste järgi arvestus toimub ilma rändeta rahvaarvu järgi, siis on eestlaste osatähtsus arvatud just sellest näitajast.

Samal ajal rahvaarvu vähenemisega on eestlaste osatähtsus Tartu linna rahvastikus järjekindlalt suurenenud (tabel 1). Väiksem mitte-eestlaste osatähtsus ei ole siiski kaasa toonud rahvusliku mitmekesisuse vähenemist, vaid pigem suurenemist. 2000. aasta rahvaloenduse järgi oli Tartus 76 rahvusest elanikke, 2010. aastal linna rahvastikuregistri andmetel aga juba 91 (8460 inimese kohta rahvus teadmata).

³ Jüri Kõre, Mare Ainsaar. Rahvastiku prognoos Tartu linnale aastani 2010. Tartu 1995, lk 4. Tartu linnavalitsuse linnaplaneerimise ja maakorralduse osakonna arhiiv.

TABEL 1. Elanike arv Tartu linnas, eestlaste osatähtsus sellest protsentides (Eesti Statistikaameti andmetel).

Aasta	Elanike arv	Eestlaste osatähtsus	Rahvuste arv
1990	114 242	72,1	59
2000	101 169	79,4	76
2010	95 596 (103 284*)	(80,5*)	91

* välisrännet arvestamata

Lisa 1 annab ülevaate rahvuste mitmekesisusest Tartus aastatel 1989–2010. Suuremate rahvusrühmade – eestlased, venelased, ukrainlased, valgevenelased, soomlased, juudid, tatarlased – arvukus on tunduvalt vähenenud. Lätlaste, poolakate ja leedulaste arv on vähenenud küll võrreldes 1989. aastaga, kuid on viimase kümne aasta jooksul jälle kasvamas. Tartus suureneb ka Euroopa Liidu riikide rahvuste – ungarlased, tšehhid, sakslased, rootslased, norralased, šotlased, taanlased, inglased, itaallased, prantslased, rumeenlased, hollandlased, portugallased, bulgaarlased – arv, kuid nende rühmade arvukus ei ole Tartus tervikuna siiski suur. Üldist üleilmastumist tähistab hiinlaste ja ameeriklaste jõudmine Tartu elanike hulka 2010. aastal. Pidevalt on suurenenud maride hulk Tartus.

Rahvusidentiteedi säilitamisele aitavad alati kaasa rahvuslikud seltsingud. Tartu linnavalitsuse kultuuriosakonna töötaja Ahto Külvet kogus 2008. aastal andmeid rahvuslike seltside ja kultuuriklubide kohta. Tema päringud näitasid, et mingit liiki ühistegevust korraldavad 14 rahvust – venelased, ukrainlased, soomlased, ingerisoomlased, sakslased, poolakad, leedulased, lätlased, juudid, armeenlased, hispaanlased, ungarlased, marid ja India päritolu inimesed. 2010. aastast on teada ka prantslaste organiseerumine. Kokkusaamiste vorm, sagedus ja inimeste hulk võib olla väga ebaregulaarne. Ühistegevuse korraldamisel on sageli määravaks liidri olemasolu ja kriitilise massi aktiivsete huviliste tahe ühiselt tegutseda. Kõigist rahvusrühmade kokkusaamise vormide põgusatest kirjeldustest võib järeldada, et see on peamiselt sotsiaalne ja kultuuriline ühistegevus.

Rühmade sotsiaal-demograafiline võrdlus

Selleks, et analüüsida mitte-eestlaste sotsiaal-demograafilist tausta ning võrrelda seda eestlaste omaga, kasutame uuringu «Tartu ja tartlased 2008» andmeid. Uuringu käigus küsitleti 2008. aastal 1718 Tartus elavat inimest vanuses 16–70 eluaastat. Valimi plaanimisel arvestati, et igast linnaosast oleks vähemalt

sada vastajat ja tulemused oleksid analüüsitavad ka linnaosade kaupa. Ainult Annelinnast kui kõige suuremast linnaosast valiti välja 204 inimest.

Uuringus kasutati elukoha aadresside juhuvalimit. Küsitlusele vastamise määr oli 50%.⁴ Vastanute seas oli 83% eestlasi, 13% venelasi ja 3% muid rahvusi. Muude rahvuste hulgas oli enam ukrainlasi ja soomlasi, nagu on ka linna üldisele rahvusstruktuurile omane. Kuna uuring ei ole kõigi rahvuste suhtes esinduslik, vaatleme peamiselt kolme rühma – eestlased, venelased ja muud rahvused – erinevusi. Andmete tõlgendamisel tuleb mees pidada, et muude rahvuste rühm on heterogeenne ning sisaldab nii uusimmigrante kui ka Tartus kaua elanud inimesi.

TABEL 2. Eestlaste, venelaste ja muude rahvuste vanusejaotus, osakaal protsentides kogu rahvusrühmast (uuringu «Tartu ja tartlased 2008» põhjal).

Vanus	Eestlased	Venelased	Muud
18–29	31	23	35
30–60	47	55	52
Üle 60 aasta	22	22	13

Analüüs vanuse järgi näitab, et kõige enam noori ja kõige vähem vanu on muude rahvuste rühmas (tabel 2). Kahe kõige arvukama rühma – eestlaste ja venelaste – vanusestruktuur on suhteliselt sarnane, kuigi eestlaste seas on kuni 30-aastaste noorte osatähtsus suurem. Võib arvata, et ülikoolidega seotud sisseränne on viimastel aastatel tohtnud ning muutnud nooremaks just eestlaste rühma, samal ajal kui venelaste rühm vananeb.

Erinevate rahvusrühmade naiste ja meeste suhe on väga sarnane üldise meeste-naiste suhtega linnas ehk naisi on ka mitte-eestlaste seas rohkem kui mehi ning mitte-eestlaste rühm tervikuna Tartu soolist suhet ei mõjuta.

TABEL 3. Eestlaste, venelaste ja muude rahvuste tegevusalad, osakaal protsentides kogu rühmast (uuringu «Tartu ja tartlased 2008» põhjal).

Tegevusala	Eestlased	Venelased	Muud
Töötaja	56	59	44
Õpilane	14	12	27
Pensionär	15	17	13
Muu	15	12	17

⁴ Metoodika kohta vt Kersti Aro. Ankeetküsitluse «Tartu ja tartlased 2008» tulemused. Tartu 2008, lk 5–7. Tartu linnavalitsus linnaplaneerimise ja maakorralduse osakonna arhiiv. [http://info.raad.tartu.ee/uurimused.nsf/236552664d75f727c2256c4b00207453/ba81a8f4667e5c24c22574f300499d06/\\$FILE/Arvamusaruanne.pdf](http://info.raad.tartu.ee/uurimused.nsf/236552664d75f727c2256c4b00207453/ba81a8f4667e5c24c22574f300499d06/$FILE/Arvamusaruanne.pdf) (26. jaanuar 2011).

Analüüs tegevusalade järgi näitab, et kõigis rühmades on enim töötavaid inimesi, kuid muude rahvuste seas on nende osatähtsus mõnevõrra väiksem (tabel 3). Ootuspäraselt on kõige enam õppureid Tartus muude rahvuste rühmas. Eestlaste ja venelaste seas oli õppurite osakaal väiksem. Kõik rühmad on väga sarnased pensionäride osatähtsuse poolest.

TABEL 4. Eestlaste, venelaste ja muude rahvuste haridustase, osakaal protsentides kogu rühmast (uuringu «Tartu ja tartlased 2008» põhjal).

Haridustase	Eestlased	Venelased	Muud
Keskharidus	20	25	15
Kutseharidus	26	34	29
Lõpetamata kõrgharidus	11	10	27
Kõrgharidus	35	23	23
Muu	8	8	6

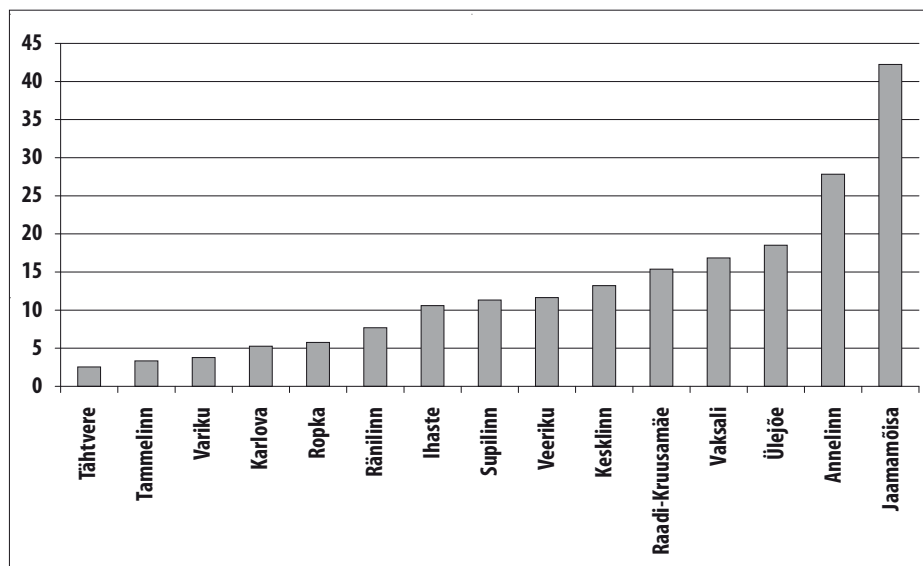
Tartu on Eesti kõige kõrgemalt haritud rahvastikuga linn. Haridustaset tõstavad eelkõige eestlased, kellest kolmandikul on kõrgharidus (tabel 4). Kutseharidusega inimesi on kõige rohkem venelaste seas. Ülikoolide tähtsust muude rahvusrühmade Tartusse toomisel kinnitab fakt, et suur osa selle rühma inimestest on lõpetamata kõrgharidusega. Siia kuuluvad nii õppurid kui ka ülikooli õpingud katkestanud, kes on jäänud siiski Tartusse elama. Samal ajal on muude rahvuste seas mõnevõrra vähem keskharidusega inimesi.

Kõige paiksemad on Tartus eestlaste ja venelaste rühm ning ootuspäraselt kõige liikuvamad muud rahvused. Uuringu järgi oli koguni 77% venelastest Tartus elanud üle kümne aasta. Statistiliselt ei näidanud uuringu andmed siiski eestlaste ja venelaste rühma vahel suuri erinevusi.

Kus elavad eestlased ja mitte-eestlased?

Inimeste koondumist territoriaalselt rahvuse järgi nimetatakse territoriaalseks segregatsiooniks. Paljud ühiskonnauurijad peavad seda ühtlasi nii probleemiks kui ka uusimmigrantide ressursiks. Rahvuste territoriaalse segregatsiooni väga laialdase leviku tõttu võib seda nimetada peaaegu loomulikuks protsessiks. Nimelt on riigid, kes on püüdnud selle protsessiga võidelda ning immigrante territoriaalselt ühtlasemalt paigutanud, pidanud võitlema inimeste püüdega asuda elama piirkonda, kus on juba selle rahvusrühma liikmed. Selline elukoha valik võib olla tingitud lihtsalt teabe leviku eripärast, kuid koondumine rah-

vuse järgi võib aidata ka toime tulla igapäevaprobleemidega. Elukohta valik on sageli seotud majanduslike võimalustega. Madalama staatusega immigrandid moodustavad paljudes linnades slumme, kus vaeste inimeste kontsentratsioon tekitab spetsiifilise elukeskkonna. Lisaprobleem tekib vaesuse ja kuritegevuse koondumusest, kui sotsiaalne keskkond ise hakkab mõjutama kohalike elanike võimalusi. Seega, kuigi sisserändajad ei ole alati vaesemad kui põhirahvus, võib erinevate rahvusrühmade paiknemist suhteliselt ühtlaselt käsitleda kui märki rahvusrühmade võrdsusest.

JOOINIS 1. Mitte-eestlaste osatähtsus linnaosade kaupa (osakaal protsentides linnaosa elanikest).

Tartu rahvusrühmade võrdlus näitas, et mitte-eestlaste seas on enam neid, kes elavad mitmekorruselistes elamutes ja ühiselamutes, sageli on need uute saabujate ja õppurite esimesed võimalused eluasemeturul.

Linnaosadest elab mitte-eestlasi kõige enam Jaamamõisas (43%), Annelinnas (27%) ja Ülejõel (20%), aga ka Vaksali ning Raadi-Kruusamäe linnaosas (joonis 1). Kuna uuringu järgi soovis 30% venelastest, 35% eestlastest ning 48% teistest rahvustest inimestest vahetada elukohta, siis tasub vaadata ka, millised võivad olla tulevikusuundumused.

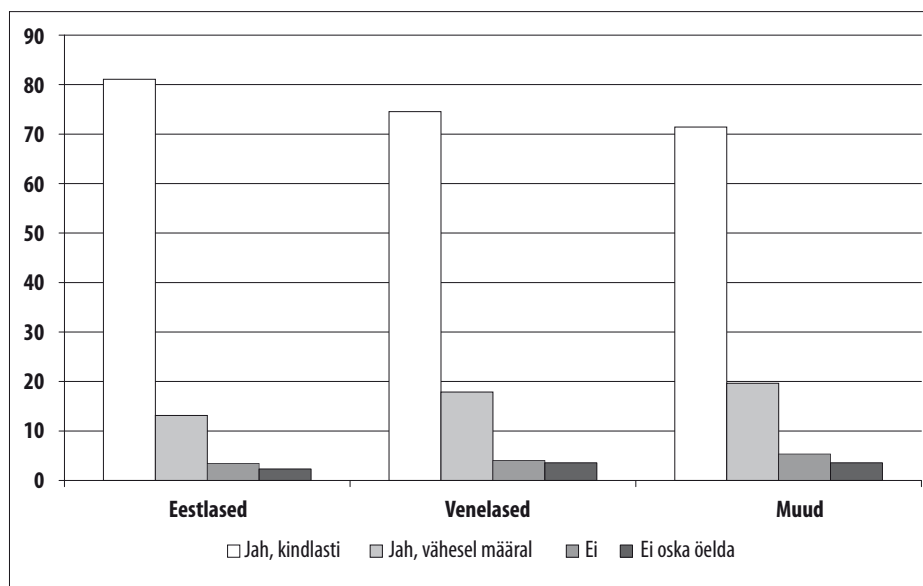
Suuri erinevusi rahvusrühmade vahel ei olnud, kuid nii venelaste kui ka muude rahvuste seas oli enam kui eestlaste seas neid inimesi, kes soovisid liikuda suuremale pinnale, mis viitab praeguse elamispinna kitsusele. Küsiti ka elukohta valikut määravaid asjaolusid. Selgus, et eestlased on teistest rahvustest tundlikumad naabrite rahvuse suhtes. Venelased ja muud rahvused pi-

dasid naabrite rahvust vähem tähtsaks. Venelased ja eestlased olid suhteliselt ükskõiksed linnaosa maine suhtes, teistel rahvustel oli see aga kõige olulisem elukoha valiku kriteerium. Selline eelistus võib olla seletatav teabe vähesusega, mis piirab muude kriteeriumite järgi otsustusi. Paljudes riikides on elukoha maine tähtis ka inimese enda staatusele. Muude rahvuste puhul oli märgata ka tendentsi asuda elama kesklinnale lähemale.

Linnaosadest eelistasid eestlased elukohana kõige enam Tähtveret ja Tammelinna, venelased Annelinna, Ihastet ja kesklinna ning teised rahvused Tähtveret, Tammelinna ja kesklinna.

Tartu-identiteet ja rahulolu linnaga

Enda samastamist piirkonnaga ning kohaliku identiteedi omandamist võib pidada kohanemise tunnuseks. Ootuspärane oleks arvata, et kauem linnas elanud inimestel kasvab kohalik identiteet.

Joonis 2. Vastused küsimusele, kas tuntakse ennast tartlasena; osakaal protsentides kogu rühmast (uuringu «Tartu ja tartlased 2008» põhjal).

Joonis 2 näitab eestlaste, venelaste ning muude rahvuste vastuste jaotust küsimusele, kas nad tunnevad ennast tartlasena. Ootuspäraselt on kindlaid vastuseid vähem venelaste ja muude rahvuste rühmas. Täpsemad statistilised analüüsid näitasid, et tegelikult võib venelaste ja muude rahvuste Tartu-identiteeti pidada sarnaseks ning see erineb eestlaste tugevamast tartlaseks olemise

tundest. Erinevustest hoolimata paistab silma suhteliselt suur jah-vastuste osatähtsus kõigi rahvuste seas. Kõigis rühmades vastas peaaegu 70% inimestest, et nad on kindlasti tartlased, millele lisandus 10–20% neid, kes tundsid ennast vähesel määral tartlasena. Vaid 3% eesti ja vene rahvusest Tartu elanikest ning 6% muudest rahvustest inimestest olid kindlad, et nad ei ole tartlased.

Elu võõras kultuurikeskkonnas ei pruugi olla kerge ning võib seada saabujate ette teistsuguseid probleeme kui põliselanikele. Kuid teisest kultuuri-ruumist pärit inimesel võivad olla ka teistsugused hindamiskriteeriumid ning laiem võrdlusalus. Sellepärast analüüsime lõpuks, kas rahulolu linnaelu eri aspektidega erineb eestlastel ja muudel rahvustel Tartus. Kõigepealt selgub, et ka muud rahvused on Tartu võimalustega valdavalt rahul. Eriti rahul, enam kui eestlased, ollakse täiskasvanu vaba aja sisustamise, huvitegevuse taseme ning linna laste- ja noortesõbralikkusega. Kui midagi on probleemiks, siis on see töö saamise võimalused ja laste õpetamise tase koolis, viimane võib olla seotud ka keeleprobleemidega koolis.

Kokkuvõtteks

Viimase kümne aasta rahvastikuanalüüs lubab väita, et ajavahemikul 2000–2010 on Tartusse lisandunud rahvusi. Kuigi domineerivate rahvusrühmade arvukus väheneb, on üleilmastumine toonud Tartusse elama palju uusi rahvusi. 2010. aastal oli Tartus vähemalt 91 rahvusest elanikke. Eestlaste osatähtsus kogu rahvastikus samal ajal ei kahane, vaid võib olla pigem suurenenud. Kuna täpset arvestust rahvuste üle pidada on rahvastikustatistika piiratud usaldusväärsuse tõttu keeruline, on 2011. aasta lõpus toimuv rahvaloendus oluline allikas rahvuste arvukuse täpsel mõõtmisel.

Eestlaste ja teistest rahvustest inimeste eluolu võrreldes võib täheldada mitmeid uusimmigrantide rühmale iseloomulikke elukohavalikuid. Enam elatakse ühiselamutes ja korteriturul kättesaadavamates suurtes paneelalamutes. Seda tehakse osaliselt olude sunnil, sest võimaluse korral oleksid elukohaeelised teised. Üllatavalt suur osa venelastest ja muudest rahvustest inimestest seostab end Tartuga ning tunnistab ennast tartlaseks, mis näitab linna edukust inimeste südamate võitmisel.

Autor tänab Rein Murakat uuringu «Tartu ja tartlased 2008» andmete analüüsiks lubamise eest, Aime Lauku statistikaametist rahvaloenduse andmete edastamise eest ning Tartu registriteenistuse juhatajat Viivi Maremäed ja Tartu linnavalitsuse töötajat Ahto Külvetit linna rahvastikuregistri andmete edastamise eest.

LISA 1. Rahvuste arvukus Tartus.

Rahvus	1989. a rahvaloendus	2000. a rahvaloendus	2008. a ⁵ registriteenistuse andmed	01.11.2010 registriteenistuse andmed
Eestlane	84 303	80 397	71 301	71 464
Venelane	25 208	16 245	14 426	14 125
Ukrainlane	2719	1239	1111	1036
Soomlane	1302	1073	957	1045
Ingerisoomlane		22		2
Valgevenelane	1120	490	452	431
Poolakas	285	137	139	182
Juut	271	154	106	108
Armeenlane	184	109	93	98
Lätlane	170	105	113	149
Leedulane	161	96	123	155
Tatarlane	152	83	66	63
Krimmi tatarlane	1			
Sakslane	140	123	195	283
Grusiin	88	30	37	37
Mordvalane	61	33	24	22
Moldaavlane	44	16	24	25
Tšuvašš	41	14	12	11
Aser	37	30	29	26
Karjalane	35	27	17	17
Mustlane	34	63	45	43
Ungarlane	26	29	43	74
Baškiir	24	7	6	7
Isur	20			2
Mari	19	33	32	41
Udmurt	15	26	17	15
Tadžikk	15	5	3	3
Rumeenlane	13	14	29	34
Komi	11	12	8	9
Permikomi		4		
Kasahh	11	5	7	5
Osseet	11	6	3	4
Bulgaarlane	10	11	8	17
Lesgi	10	6	5	6
Darg	8	4	4	4
Korealane	8	5	3	4

⁵ Andmed Ahto Külvetilt Tartu linna kultuuriosakonnast.

Usbekk	7	4	6	6
Kreeklane	6	4	5	7
Tšetseen	6	7	3	3
Ameeriklane	5	28	11	22
Turkmeen	4			1
Jakuut	3			
Tšehh	3	(1–3)		21
Pärslane	3			1
Nogai	3			
Vepslane	2			3
Avaar	2	(1–3)	3	3
Adögee	2			
Burjaat	2			
Kabardiin	2			
Liivlane	1			1
Kuubalane	1			1
Hindu		6	7	11
Muu India või Pakistani rahvus	1			2
Hispaanlane	1	(1–3)	45	66
Kirgiis	1			
Tabassaraan	1			
Slovakk	1			6
Šori	1			
Karatšai	1			
Kalmõkk	1			1
Rootslane		12	24	35
Norralane		10	14	19
Šotlane		4		3
Taanlane		8	15	24
Inglane		4	27	39
Itaallane		(1–3)	61	116
Prantslane		(1–3)	37	59
Hollandlane		(1–3)	14	29
Portugallane				18
Hiinlane		(1–3)	4	12
Šveitslane		(1–3)		8
Iirlane			4	7
Mehhiklane				7
Austerlane			5	4
Ekvadorlane				4
Jaapanlane				4

M A R E A I N S A A R

Sloveen				4
Türklane				4
Austraallane				3
Argentiinlane				2
Colombialane				2
Hant				2
Kanadalane				2
Peruulane				2
Abhaas				1
Assüürlane				1
Bask				1
Berber				1
Brasiillane				1
Horvaat				1
Ingušš				1
Islandlane				1
Kašmiir				1
Kumökk				1
Mansi				1
Montenegrolane				1
Nepaallane				1
Puštu				1
Serblane				1
Ukwuani				1
Valloon				1

Estonians and other national groups in Tartu in 2000–2010

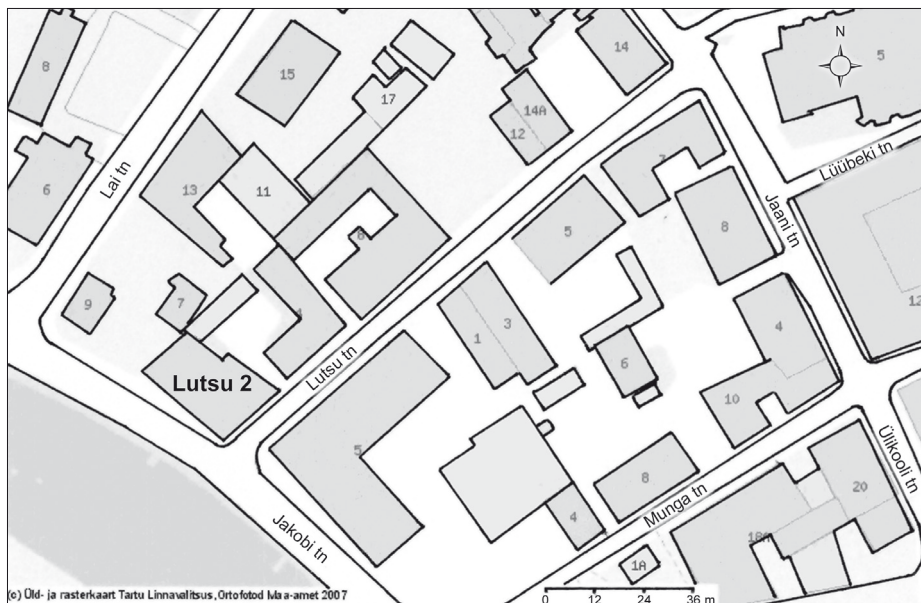
Mare Ainsaar

Summary

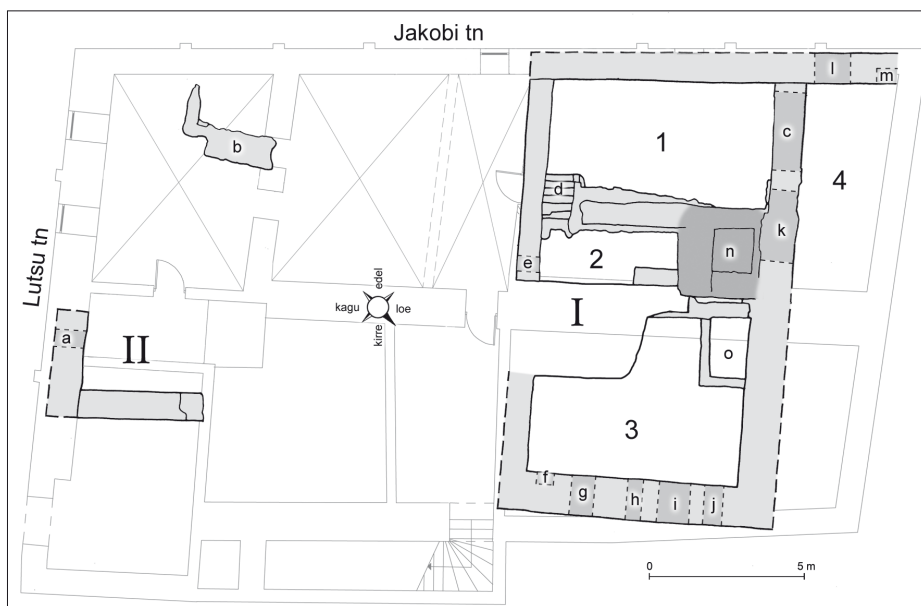
The town of Tartu has all the necessary preconditions for becoming an international growth centre, because contacts between cultures create innovative environment. Tartu as a university town provides multicultural environment, which promotes international contacts and innovations. The paper analyses the changes that occurred in the ethnic composition of the town during the years 2000–2010. For analysis data obtained from official statistics as well as the sociological survey “Tartu and citizens of Tartu in 2008” were used. The aim of the survey was to investigate the living conditions and life satisfaction of the citizens.

Statistical analyses demonstrate that Tartu became ethnically more diverse during the years 2000–2010. Although the percentage of Estonians in the total population did not diminish, the number of different ethnic groups increased. Altogether representatives of ninety-one ethnic groups lived in Tartu in 2010. More trustworthy information can be obtained after the population census in 2011. Fourteen ethnic groups were organized and had meetings together.

The comparison of the living conditions of Estonians and other ethnic groups revealed living area distribution patterns typical of new immigrants. Non-Estonians lived more frequently in dormitories and blocks of flats. This choice seemed to be partially involuntary, because living place preferences were often different. While selecting a new place of residence, Russians and other non-Estonians found the ethnic composition of the neighbourhood a less important indicator than Estonians. At the same time, the image of the neighbourhood as a residential decision factor was mainly important for non-Estonians and non-Russians. In all groups more than 70% of people agreed that they were citizens of Tartu. This is a surprisingly high result. Also all groups of non-Estonians were as satisfied with their life in Tartu as Estonians. Especially highly they evaluated the possibilities to pursue hobbies, recreational activities as well as the child friendliness of the town.

JOONIS 1. Lutsu t 2 asukoha skeem. Joonis: Kristel Külljastinen.

JOONIS 2. Keskaegsed müürijäänused tänapäevase maja kontuuril. a) šaht, b) müüri vundamenti jäänused, c) kinni müüritud uksekoht, d) trepp, e) kinni müüritud uks või šaht, f) nišš, g) uksekoht, h) šaht, i) uksekoht, j) šaht, k) kinni müüritud uksekoht, l) uksekoht, m) nišš, n) kerishüpokaustahi, o) kütteruum või kütteplatvormi alus. Joonis: Kristel Külljastinen.

Tartu Lutsu t 2 kesk- ja uusaegse ehitiste kompleksi arheoloogilise uurimistöo tulemused

Aivar Kriiska, Raido Roog

Sissejuhatus

Seoses Tartu Mänguasjamuuseumi käsutusse mineva hoone renoveerimise ja keldriruumide rajamisega toimusid 2008. ja 2009. aastal Tartus Lutsu t 2 (joo- nis 1) mahukad arheoloogilised uuringud. See ehitis jäi ühena vähestest puu- tumata enamiku linnast hävitanud 1775. aasta tulekahjus ja kuulub nüüd Tartu linna vanimate säilinud puithoonete hulka. 1755. aastal valminud maja, mille arhitektuurseteks eeskujudeks on peetud arhitekt Domenico Trezzini poolt 18. sajandi algul Venemaal ehitatud elamuid, lasi ehitada Jaani kiriku pastor To- bias Plaschning.¹ Kuna kõrge kelpkatusega puithoonel on osaliselt võlvkeld- rid, siis oli lootus, et välitööde käigus võiks välja tulla vanemaid ehitusjärke, enam kui tagasihoidlik. Algul vaid mõnepäevase järelevalvena kavandatud tööd muutusid aga peagi pikaajaliseks ning lisandusid kaevamised, sest selgus, et hoone rajamisel ei olnud varasemaid ehitisi siiski täielikult lõhutud. Kõikide keldrita ruumide all oli säilinud kesk- ja uusaegseid ehituskonstruksioone.

Kaevetöid tehti mitmes järgus, lähtudes ennekõike renoveerimistööde vaja- dustest ja uute ruumide rajamise sügavusest. Seetõttu avati vaid üks keskaeg- setest ruumidest terves ulatuses ja kaevati loodusliku pinnaseni; enamik ruu- me puhastati rusust välja osaliselt ja vaid planeeritavate põrandatasapindadeni. Niisugustel juhtudel tehti siiski mitu prooviauku, saamaks teavet kultuurkihi varasemate ladestuste kohta.

Uuringud andsid rohkesti uut teavet Tartu keskaegsete kodanikumaja- de kohta ning võimaldasid täpsustada tänavatevõrgu kujunemist ja muutusi. Tänapäevani säilinud hoone ehitamisele eelnenud lammutus- ja täitetööde käigus kuhjatud pinnasekihtidest saadi rikkalikku ja mitmekesist kesk- ja uusaegset leiuainet, sh üks Eesti suuremaid kahli- ja tarbekeraamikakollektsioone, mil-

¹ Helmi Üprus. Tartu varaklassitsistlik arhitektuur (a. 1775–1800). – Töid kunstiajaloo alalt I. TRÜ toimetised, 229. Tartu 1969, lk 202; Niina Raid. Elamu Lutsu t 2. – Eesti arhitektuur, 4. Tallinn 1999, lk 37.

le edaspidine analüüs rikastab teadmisi pottsepise ja küttesüsteemide ajaloost Tartus ning pakub lisateavet kirjalikele allikatele ka Liivi sõja (1558–1583) ja Põhjasõja (1700–1721) purustuste kohta linnas.

Käesolevas artiklis antakse lühiülevaade arheoloogiliste uuringute tulemustest kinnisobjektide ja leiumaterjali kaudu. Kuna uurimistöö veel jätkub ja mitmed analüüsid on alles tegemisel, siis tuuakse siin välja vaid kõige üldisem teave, markeerides paiga ehitus- ja lammutuslugu ning selle seost linna ajalooga.

Artikkel on valminud OÜ Arheograatori, Tartu Ülikooli baasfinantseeritava projekti «Kesk- ja uusaegne linnaruum» ja Euroopa Liidu toetusel Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (kultuuriteooria tippkeskus). Autorid tänavad abi ja koostöö eest kunstiajaloolast Kaur Altoad Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudist, kunstnik Kristel Külljastineni, ehitustöid teinud ettevõtte Tartu Ehitus projektijuhti Üllar Juhansonit, Tartu Mänguasjamuuseumi direktorit Triin Vaarot, radiosüsinikanalüüsid teinud Marianna Kulkovat Peterburis asuva A. I. Herzeni nimelise Venemaa Riikliku Pedagoogilise Ülikooli geoloogia ja geoökoloogia osakonnast, üksikleidude dateerimisel abiks olnud arheoloog Heiki Valku, Ain Mäesalu ja üliõpilast Andreas Allikut Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudist, samuti kõiki arheoloogilise ekspeditsiooni liikmeid.

Keskaegsed ehitised

Kivimüüride all paiknevatest kultuurkihi ladestustest saadud leiumaterjal (nt kedrakeraamika killud TM A-178: 6214, 6219 jt), ennekõike aga radiosüsinikdateeringud põlenud tukkidest looduslikul pinnal lasuvatest kultuurkihi osadest², osutavad, et hilisem Lutsu t 2 krunt hoonestati esimest korda hiljemalt 14. sajandi alguseks. Ilmselt paiknesid seal toona puithooned, mis rohkete põlengujälgede järgi otsustades on aga peagi maha põlenud. Üks võimalikke põlengu aegu on 1328. või 1329. aasta, mil kroonikate teatel põles suurtulekahjus maha kogu Tartu linn.³ Vanimast ehitusjärgust pärineb ka oletatavasti kuiven-

² II keskaegse elamu müüride all (eraldatud tellise- ja katusekiviruosust koosnenud planeerimiskihiga) paiknenud sõest ja tukkidest koosnenud musta värvi põlengukihi võetud puusüsi andis vanuseks 570±50 radiosüsinikuaastat (SPb-81), suurima (41,6%) tõenäosusega aastad 1310–1360 AD (siin ja edaspidi on kalibreerimise aluseks: Paula J. Reimer jt. *IntCal04 terrestrial radiocarbon age calibration, 0–26 cal kyr BP.* – *Radiocarbon*, 46: 3 (2004), lk 1029–1058; Christopher Bronk Ramsey. *OxCal* (computer program). Version 3.10. (2005). *The Manual*. <http://www.rlaha.ox.ac.uk/oxcal/oxcal.htm>, (12.12.2008).

I hoone ruumist 3 kaevati välja sõestunud puitkonstruktsiooni jäänused, mis pärinevad tõenäoliselt kivihoone-eelsest ajast. Usaldusväärse radiosüsinikuproovi järgi on puit vana 680±50 radiosüsinikuaastat (SPb-180), suurima (40,3%) tõenäosusega pärineb see aastatest 1270–1310 AD. Eelkirjeldatud puitkonstruktsiooni pealsest kultuurkihi ladest saadi puusöe vanuseks 700±60 radiosüsinikuaastat (SPb-179), suurima (46,1%) tõenäosusega 1250–1320 AD.

³ Aivar Kriiska, Raido Roog, Kaur Altoa. *Mittelalterliche Überreste in der Lutsu-Straße 2, Tartu. Vorläufige Forschungsergebnisse.* – *Baltic Journal of Art History*. Spring. Villem Raam 100. Tartu 2010, lk 195.

JOONIS 3. II hoone keskaegsed müürid vaatega loodest. Foto: Kristel Külljastinen.

JOONIS 4. Kinnimüüritud uksekoht I hoone ruumis 1, vaade kagust. Foto: Kristel Külljastinen.

JOONIS 5. Osa I keskaegse hoone ruumi nr 1 kirdeseinast ja trepp. Foto: Kristel Külljastinen.

duseks või vee ärajuhtimiseks kasutatud puitkonstruktsioon, mis ulatus paras-tise hoone Jakobi tänava poolse kivimüüri alla.

Hävinud puitmajade asemele on rajatud keskajal kaks kivihoonet (joonis 2). Ühest elamust (II) oli võimalik uurida vaid ühte ruumi ja sedagi osaliselt, hoo-ne on suuremas osas hävinud juba 18. sajandil tellisvõlvidega keldrite rajamisel. Teisest ehitisest (I) avati kolm ruumi peaaegu tervikuna ja üks osaliselt.

II keskaegne elamu paikneb Lutsu ja Jakobi tänava nurgal, osutades, et nen-de tänavate nimetatud hoone poolne servajoon on olnud muutumatu keskajast alates. Hoone algne suurus ja ruumiline jaotus pole selge. Välja puhastatud ki-vihoone ühe ruumi alakorruse seinad olid säilinud kuni kahe meetri kõrguselt, kuni omaaegsete laekonstruktsioonide alusteni (14–18 cm sügavune tellistest aste, joonis 3). Säilinud maakividest ja tellistest kirde- ja kagusein on ehitatud ühel ajal ning on olnud krohvitud. Kaguseinas asus 55 cm laiune ja 100 cm kõr-gune kagusuunas tõusva tellistest kaldpinnaga šaht (joonis 2: a). Esialgse põ-randa moodustas 5–10 cm paksune ühtlase koostisega heleda lubimördi kiht. Hoone rajamise täpne aeg ei ole selge, küll aga ei jäta korralik ladu, suhteline rajamissügavus ja suuremõõduliste telliste kasutamine seintes alust kahtluseks, et müürid ei ole keskaegsed.

II elamu edelaosast leiti osaliselt looduslikule pinnasele ja osaliselt põlen-gukihile rajatud müüri maakividest alumine osa (joonis 2: b). Kuna müür oli

halvasti säilinud ning põlen-
gukihis säilinud söetükke ei
leidunud, pole müüri rajami-
se aeg selge.

I elamu jäänused paikne-
vad alal, kuhu ei rajatud 18.
sajandil võlvkeldreid, ja see-
tõttu on varasemate ehitiste
osad säilinud väga hästi. Li-
saks Jakobi tänava poolsele
välisseinale on kindlalt mää-
ratletav ka hoone kirdepool-
ne välissein, seega hoovi suu-
nas on maja olnud umbes 15
meetri pikkune. Ruume on ol-
nud vähemalt neli, kuid hoone
terviklik suurus ja kuju ning
ruumide arv ei ole selge.

Ruum 1 on ca 7×3 –4
meetri suurune. Säilinud on
alakorruse maakividest ja
tellistest rajatud seinad enam
kui kahe meetri kõrguselt

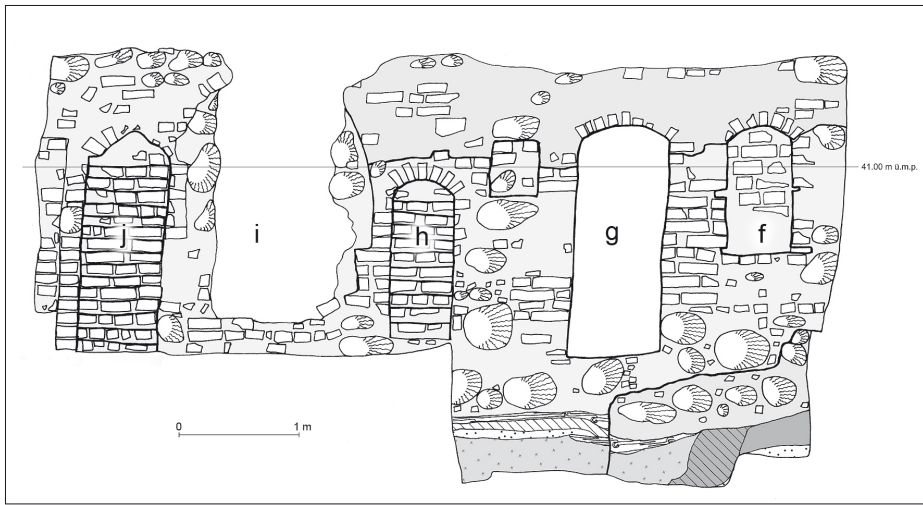
kuni põhikorruse vahetalade kandekonstruksioonideni. Loodeseinas paikneb kinnimüüritud segmentkaarse sillusega ukseava (joonised 2: c ja 4), krohvitud kirdeseinas 95 cm laiune seitsme 18–24 cm kõrguse ja 25 cm sügavuse astmega tellistest trepp (joonised 2: d ja 5), mille astmed on olnud kaetud laudadega.

Ruum 2, mõõdud umbes 7×2 meetrit, on eristatud mõneti tinglikult, sest kõnealust ruumi ja ruumi 3 eraldanud sein jäi pinnaseprofili sisse. Säilinud on alakorruse maakividest ja tellistest rajatud seinad enam kui kahe meetri kõrguselt. Ruumi kaguseinas asub 145 cm kõrgune ja 66 cm laiune kinnimüüritud ava (joonised 2: e ja 6), mille puhul pole lõplikult selge, kas see on ukseava või šaht. Ruumi loodeosas paikneb $5,5 \text{ m}^2$ suurune tellistest kerishüpokaustahi.

Ruum 3 on 5 – $5,5 \times 7$ meetri suurune. Säilinud on alakorruse maakividest ja tellistest rajatud seinad enam kui kahe meetri kõrguselt kuni põhikorruse vahetalade kandekonstruksioonideni. Maakividest ja tellistest kirdeseinas on kaks segmentkaarse sillusega ukseava, üks nišš ja kaks šahti (joonised 2: f–j ja 7). Niši külgliseintel on sooned, millesse käisid omal ajal puidust riililaud. Ruumi edelasein on paljus problemaatiline. Ilmselt on seal seinas asu-

JOONIS 6. Kinnimüüritud uksekoht või šaht I hoone ruumis 2, vaade loodest. Foto: Kristel Külljastinen.

JONIS 7. Ruumi 4 kirdesein I hoones. f) nišš, g) uksekoht, h) šaht, i) uksekoht, j) šaht. Joonis: Kristel Külljastinen.

JONIS 8. Vaade kerishüpokaustahju suuavale ja selle esisele müürile kirdest. Foto: Kristel Külljastinen.

kohta aja jooksul mõnevõrra muudetud. Paremini oli säilinud ukseavaga tellissein või selle osa, mille taga paikneb hüpokaustahi.

Ruumi 4 mõõtmed ei ole selged, kuid selle olemasolule osutavad nii hoone edelaseina jätkumine ruumist 1 loode poole kui ka laekonstruktsiooni aste ruumi 4 kaguseinas. Kaevetööde käigus avati osa ruumi 4 kagu- ja edelaseinast. Kaguseina kirdeselas asub tellistega kinnimüüritud segmentkaarse sililusega ukseava (joonis 2: k), edelaseinas ukseava (säilinud ainult alaosa; joonis 2: l) ja nišš (joonis 2: m), mille sügavus on 60 cm ja eristatav laius 50 cm (nišš ulatus ruumi loodepoolsesse pinnaseprofili).

Hoone keskosas paiknes hüpokaustahi (joonised 2: n ja 8). See on säilinud tervena. Ahju sisemised mõõtmed on loode-kagusuunaliselt 130 cm, kirde-edelasuunaliselt loodeseina ääres 145 cm ning kaguseina ääres 135 cm. Ahju sisemuses paiknesid tugevast kuumusest porsunud ja muredad 10–40 cm läbimõõduga kerisekivid. Need olid laotud kahele telliskaarele (joonis 9) ning vastu ahju siseseinu nii, et pealpool asetsesid väiksemad ning all suuremad kivid. Kaartealuse küttekambri laius ja ka sügavus on 100 cm ning kõrgus ahju põhjast kuni kaarte keskosani 60 cm. Kambri põhi oli laotud tellistest. Hüpokaustahju küttekolde võlvitud suu paikneb ahju kirdeseinas. Ahjusuu ees on olnud tellistest platvorm või väike kütteruum (joonis 2: o). Hüpokausti kohal põhi-korrusel on olnud keskosas paikneva auguga tellistest põrandaplaadid. Kaks sellist keraamilist plaati leiti I hoone täitekihist (TM A-178: 10893, 4391). Täitekihist leiti ka augu sulgemiseks kasutatud keraamiliste kaante katkeid (nt TM A-178: 5677).

Lähtudes hoonesisestest vanematest kultuurkihiladestustest saadud puusõe dateeringutest, võib I elamu rajamise paigutada 14. sajandisse, võimalik, et juba selle esimesse poolde.⁴ Leiumaterjal ei võimalda dateeringu täpsustust, kuid ei välista ka eeltoodut. Samast kontekstist saadud Lõuna-Alam-Saksi angoobitud kivikeraamika (TM A-178: 5059, 5060) kasutusaeg Lääne-Eesti linnades on paigutatud ajavahemikku 13. sajandi viimane veerand kuni 14. sajandi teine pool.⁵

Maja aluskorrust on aga juba keskajal korduvalt ümber ehitatud. Ühe ümberehituse tulemuseks on ka ruumide 1 ja 2 vahesein (joonis 10) ning trepp.⁶ On võimalik, et ruum 2 on olnud täidetud juba maja kasutamise ajal. Sellele osutab nii edelapoolse maakividest sein ebatasasus (tundub, nagu oleksid kivid laotud vastu pinnast) kui ka täitematerjal, millest ei leitud ühtegi kahli- ega ahjupotikatket.⁷ See ruum kujunes ilmselt kerishüpokaustahju ehitamisel. Sellele, et ahi ei pärine esimesest ehitusetapist, osutab tõik, et ruumide 1 ja 4 vahel olevas seinas on just ahju kohal kinnimüüritud ukseava (joonis 2: k). Kui ahi ning ruumide 1 ja 2 vaheline sein ja trepp on rajatud samal ajal, ja selles on väga raske kahelda, siis dateerib ka ahju ehitamist trepilaudise radiosüsinikdateering. Kerishüpokaustahi on Vana-Liivimaal laialt kasutatud küttesüsteem,

⁴ I elamu tellispõranda ja liivapadja all paiknenud põlengukiht, mille puhul ei saa välistada tulekahju kivimaja sees, andis vanuseks 680±100 radiosüsinikuaastat (SPb-79), suurima (68,2%) tõenäosusega 1250–1400 AD. Ruumist 3 vahetult loodusliku pinnase peal paiknenud kultuurkihist leitud tukid andsid vanuseks 665±60 radiosüsinikuaastat (SPb-156), mis võib pärineda nii 14. sajandi esimesest kui ka teisest poolest – 35,3% tõenäosusega 1270–1320 AD ja 32,9% tõenäosusega 1350–1400 AD. Side kivihoonega ei ole siiski kummalgi juhul täiesti kindel.

⁵ Arvi Haagi määranng, märts 2011. Vt Erki Russow. Importkeraamika Lääne-Eesti linnades 13.–17. sajandil. Tallinn 2006, lk 70–74.

⁶ Trepilaudise jäänused andsid vanuseks 670±50 radiosüsinikuaastat (SPb-80), see võib pärineda nii 14. sajandi esimesest kui ka teisest poolest – 37,1% tõenäosusega 1270–1320 AD ja 31,1% tõenäosusega 1350–1390 AD.

⁷ Andreas Alliku suuline teade, 07.04.2010.

mida on Eesti alal dokumenteeritud üle 90⁸, Tartus on see siiski alles kuues väljakaevatud niisugust tüüpi ahi⁹. Täitekihist leitud vanimate kahlileidude alusel (juhuks kui need pärinevad ikka samast hoonest) võib oletada, et see kerishüpo-kaustahi oli kasutusel veel 16. sajandil.

Uusaegsed ümberehitused ja lammutused ning täitekihi leiuvaines

I elamu loodepoolne osa on lammutatud juba keskaja lõpul või varauusajal. Võimalik, et see hävis 16. sajandi teisel poolel Liivi sõjas, kuid selle kinnitamiseks ei piisa arheoloogilist materjali. Samas on teada, et Liivi sõja käigus purustati vähemalt kolmandik Tartu hoonetest.¹⁰

Seejärel tehti sinna Jakobi tänavaga ristine põiktänav või hoovitee, mille pind sillutati maakividega (joonis 11). Liivapadjale laotud sillutis on olnud vähemalt kahe meetri laiune, väiksemate kivide ladet (läbimõõt 5–20 cm) piirasid kagu pool suuremad maakivid (läbimõõt 30–50 cm). Hiljem seda ala pisut täideti ning rajati uus, samuti vähemalt kahe meetri laiune maakividest sillutis. Ülemise sillutise võib kividealusest liivapadjast saadud leidude järgi dateerida 17. sajandisse.

Hoone kagupool oli aga jätkuvalt kasutuses. Võimalik, et pärast Liivi sõda rajati ruumi 1 liivapadjale laotud telliskividest põrandasillutis. Põrandat aitavad dateerida üksikud leiud telliste ja liivapadja alusest põlengukihist: tagasi-pööratud servaga kedrakeraamika katke (TM A-178: 4795) pärineb 16. sajandi lõpust, kolmjalgnõu katke (TM A-178: 5712) 16. sajandi teisest poolest ja üks nurgakahli kitsa külje katke (TM A-178: 4887) 16. sajandi kolmandast veerandist.¹¹ Ilmselt on tellispõrand laotud alles pärast Liivi sõja purustusi.

Uus purustuste ajajärk seondub Põhjasõjaga. Tartu ründamise käigus 1704. aasta juunis ja juulis toimunud lauspommitamises sai kannatada või hävis täiesti ligi sada hoonet¹² ning osa varemeid lõhkusid linna kaitsjad purustatud linnamüüri ülesehitamiseks¹³. Säilinud või taastatud hooned said uue purustuse osaliseks 1708. aasta juulis, mil vene väed õhkisid linna kivist kaitserajatised ja süütasid seejärel hooned.¹⁴ Põhjasõja-aegne pommitamine kajastub hästi ka mujalt Tartu linna alalt kogutud arheoloogilises aineses: mitmelt poolt on leitud kahurikuulide tükke.¹⁵

⁸ Andres Tvaari. Late medieval hypocausts with heat storage in Estonia. – *Baltic Journal of Art History*. Autumn. Tartu 2009, lk 76.

⁹ Arvi Haagi andmetel (märts 2011) on üks kerishüpo-kaustahi leitud väljakaevamistel Kompanii, Jakobi ja Küüni tänaval ning botaanikaaias ja kaks Uppsala majas tehtud arheoloogiliste uuringute käigus.

¹⁰ Margus Laidre. Dorpat 1558–1708. Linn väe ja vaenu vahel. Tallinn 2008, lk 185.

¹¹ Kolmjalgnõu ja kahli katke dateering Andreas Allikult, suuline teade, 07.04.2010.

¹² M. Laidre. Dorpat 1558–1708, lk 582.

¹³ Samas, lk 597.

¹⁴ Samas, lk 662.

¹⁵ Romeo Metsallik. Toomemäe põhjanõlva kujunemisest. – Tartu ja kultuur. Tallinn 1990, lk 71.

JÕONIS 9. Vaade kerishüpokaustahju sisevõlvidele lõunast. Foto: Kristel Külljastinen.

JÕONIS 10. I hoone ruumid 1 (paremal) ja 2 (vasakul) ning kerishüpokaustahi (eesplaanil). Foto: Kristel Külljastinen.

JONIS 11. Vaade sillutistele I keskaegse hoone ruumi 1 kohal kagu poolt. Foto: Kristel Külljastinen.

Ei ole välistatud, et neis majades elati veel ka sõja järel,¹⁶ kuid igal juhul ei olnud need enam taastatavad või vastavad toonastele vajadustele ja võimalustele. Varemud lammutati 18. sajandi keskel uue, tänini säilinud hoone ehitamise eel ja praht planeeriti nii, et sellega täideti osa keskaegsete elamute alakorruse ruume. Ilmselt tehti lammutustöid kogu keskaegsete hoonete kompleksil ühel ja samal ajal, nii on samade ahjukahlite kildude katked sattunud I hoone ruumidesse 1 ja 4 ning II hoonesse.¹⁷

Tänini säilinud puitelamu ehitusele eelnesid mahukad lammutus- ja planeerimistööd. Keskaegsed hoonevaremud olid täidetud pinnasega, mis sisaldas rohkelt erinevaid esemeid ja nende katkeid ning ehitusmaterjali, nagu maakiivid, tellised, katusekiivid ja lubimört. Ladestused on enamasti kokkukuhjatud lammutuspraht. Täidetud on järk-järgult ja võimalik, et lisaks eelkirjeldatud kahe elamu lammutusprahile on sinna toodud materjali veel mujaltki lähikonnast. Enamik ruumide täitekihid on laias laastus üheaegsed ja ka nende paksumus on samas suurusjärgus, enam kui kolm meetrit. Vaid I hoone ruumis 4 oli see õhem kui mujal, ulatudes eelkirjeldatud uusaegse tänavasillutiseni, ning I hoone ruumis 2 puudub see lammutusetapp täiesti.

¹⁶ II hoonest on leitud keraamikat, mille kasutuse aeg võib ulatuda veel 18. sajandi esimesse poole. Andreas Alliku suuline teade, 07.04.2010.

¹⁷ Andreas Alliku suuline teade, 07.04.2010.

Täitekihtidest saadud leiuaines on rikkalik ja mitmekesine, sisaldades ehituskeeraamikat (tellised ja katusekiivid), kahleid ja tarbekeraamika katkeid, metallist tööriistu, 16.–17. sajandi Riia, Poola-Leedu ja Rootsi münte (joonis 12), ehteid, 17.–18. sajandi kaoliinsavist piipude kahasid (TM A-178: 164, 5337, 5406, 5431) ja varretükke, samuti looma- ja isegi inimluid. Tarbekeraamika osakaal on eri ruumides ja täitekihilademetes erinev. Rohkesti, eriti II maja alakorruse täitest, koguti punasavist glasuuritud pinnaga pottide, kausside ja taldrikute katkeid ning leiti ka üks terve savikruus (TM A-178: 6054). Mõnevõrra, kuid siiski tunduvalt vähem kui punasavikeraamikat, on leitud ka importkeraamikat, sh 17. sajandisse dateeritava Frecheni kivikeraamilise pudeli (TM A-178: 3928) ja Westerwaldi sinise dekooriga kannude (TM A-178: 172, 3535) katkeid.¹⁸ Täitekihtidest leiti samuti tööriistu, nagu noad (TM A-178: 334, 732, 5110), käärid (TM A-178: 3297), kirved (TM A-178: 6056, 8619), õmblusnõelad (TM A-178: 1814, 3659) jms. Sõjategevusega seonduvad kaks 14. sajandist pärit ammunooleotsa I elamu ruumist 3 (TM A-178: 8628, 8629),¹⁹ kivist kahurikuul (TM A-178: 5857) II elamust ja malmkestas tervena säilinud pomm (alles oli isegi püssirohi, TM A-178: 10890) I elamu ruumist 1 ning ilmselt ammu või püssi kaba luust kaunistusplaat (TM A-178: 10891). Viimasel on kujutatud alasti, vaid lõvinahk seljal, vuntside ja habemega meest – võimalik, et Heraklest. Eelmainitud malmist kestaga terve pomm seonduv Põhjasõjaga. Niisuguseid heitsid vene väed linna tuhandeid ja osa neist jäi ka lõhkemata.²⁰

Muust leiuainesest võib mainida veel suurt pronksist õigeusu risti, ühte 13. sajandist ja ühte 13.–14. sajandist pärinevat pronksist hoburaudsõlge²¹ (joonis 12), sarvest mängunuppu (TM A-178: 3536) ja luust kamme. Kammidest on üks kahepoolne kokkupandud ehk kolmekihiline (TM A-178: 4630) ja kolm kahepoolset üheosalised (TM A-178: 8889, 10445, 10583). Lameda ühendusplaadiga ja silmakestega kaunistatud kammi analoogid on varem dateeritud 13.–14. sajandisse²², trapetsikujuliste kahepoolsete üheosaliste kammide analoogid aga 12.–14. sajandisse²³. Kammid ja üksikud teisedki leiud nagu eelmainitud kedrakeraamika killud ja ammunooleotsad osutavad, et 18. sajandil kuhjatud täitekiht sisaldab uusaegse ainese kõrval mõnevõrra ka keskaegset materjali. Nii võib oletada, et lisaks lammutusele tehti ka kaevetöid, mille käigus teisaldati keskaegset pinnast.

Täitekihist leiti samuti inimluid, kerishüpokaustahju suu eest isegi osaline luustik. Kuidas sattus luustik sellesse kohta ja miks just sinna, ei ole selge, kuid väga raske oleks seda seletada juhusega täitematerjali kuhjamisel, pigem

¹⁸ Erki Russow. Importkeraamika Lääne-Eesti linnades, tabel raamatu lõpus.

¹⁹ Ain Mäesalu dateering, 12.05.2010.

²⁰ M. Laidre. Dorpat 1558–1708, lk 577, 580, 582.

²¹ Heiki Valgu dateering, 21.05.2010.

²² Heidi Luik. Muinas- ja keskaegsed luukammid Eestis. (Muinasaja teadus, 6.) Tallinn 1998, lk 97.

²³ H. Luik. Muinas- ja keskaegsed luukammid Eestis, lk 42.

JOONIS 12. Lutsu t 2 väljakaevamistelt leitud mündid (1–9, 12), õigeusu rist (10), helmes (11) ja hoburaudsöled (13–14) (TM A 178: 10761, 10770, 10763, 10764, 10767, 10772, 10762, 10766, 10765, 10892, 10773, 10771, 10774, 10769).
Foto: Kristel Külljastinen.

on osa laibast või osaliselt lagunenuid laibast asetatud kambrilaadsesse ahjuessesse tahtlikult.

Kokkuvõte

Lutsu t 2 paikneva uusaegse puitmaja rekonstrueerimisel ja uute keldriruumide rajamisel 2008. ja 2009. aastal selgus, et 18. sajandi keskel ei ole uue hoone ehitamisel lõhutud varasemaid rajatisi terves ulatuses, vaid osa keskaegse hoonestuse alakorruse müüristikku, terve kerishüpokaustahi ja uusaegse põiktänaava jäänuksed on maetud maja alla. Kaevamiste tulemusena võib eristada kahte keskaegset elamut. Väljakaevatud keskaegsed konstruktsioonid säilitati peaaegu terves ulatuses ja osa neist on Tartu Mänguasjamuuseumi teatrimajas vaadeldavad.

Kummagi elamu planeering ja suurus ei ole selge, sest arheoloogiliselt avati vaid osa alakorruse ruumidest. I hoones, mis ulatus umbes 15 meetrit Jakobi tänavalt hoovi suunas, oli vähemalt neli ruumi, II hoones oli võimalik eristada kõigest ühte ruumi. Selge ei ole ka see, kas hooned paiknesid keskajal kõrvuti või vahega. Vähemalt I hoone on tõenäoliselt olnud fassaadiga Jakobi tänaava poole, osutades muu hulgas, et praegune tänavajoon on kujunenud juba keskajal. II elamu asend lubab sama väita Lutsu tänaava kohta.

Hooneid on korduvalt ümber ehitatud. I elamus on üks selline ajajärk olnud tõenäoliselt 14. sajandi teisel poolel, mil alakorrusele on ilmselt rajatud kerishüpokaustahi, vahesein selle ette ja põhikorrusele viiv trepp. Selle tulemusel kujunes väike ruum, mis täideti pinnasega.

I hoone loodeosa on leidude järgi otsutades lammutatud juba keskaja lõpus või varauusajal. Seejärel tehti sinna Jakobi tänavaga risti paiknenud põiktänav või hoo-vitee, mille pind sillutati maakividega. 16.–17. sajandil ala täideti ja rajati veel üks maakividest sillutis. Ülemise sillutise võib kivealusest liivapadjast saadud leidude järgi dateerida 17. sajandisse. Ümberehitustöid tehti ka I hoone säilinud kagupool-ses osas, kui muu hulgas rajati ruumi 1 telliskividest põrandasillutis.

Mõlemad majad said tugevaid kahjustusi Põhjasõjas. Sõda ja sellele järgnenud linna hävitamine jätsid Tartule pitseri pikaks ajaks. Kesklinna armetut olukorda ning varemeid on mainitud veel 18. sajandi keskpaigas²⁴, Lutsu t 2 majad olid igal juhul 1734. aastal varemeis²⁵. Varemed lammutati kuni aluskor-ruse vahelagedeni arvatavasti 18. sajandi keskel uue puumaja ehitamise käigus ja osa ruume täideti lammutusprahiga.

²⁴ Mati Laur. Vene võimu all 18. sajandil. – Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu. Koostaja Heivi Pullerits. Tartu 2005, lk 59.

²⁵ Niina Raid. Tartu vanemaid ehitisi. Tallinn 1981, lk 31.

Results of the Research on Medieval and Modern Period Buildings at 2 Lutsu Street in Tartu

Aivar Kriiska, Raido Roog

Summary

During the reconstruction of the house at 2 Lutsu Street, new basement facilities were planned. The subsequent excavations revealed earlier constructions beneath the wooden house built in the Modern Period (Fig 1). The walls of two medieval houses were discovered, along with a hypocaust (Fig 2: n, 8, 9, 10) and cobblestone pavements. The heating system and some of the walls are now exhibited in the Tartu Toy Museum.

The statutory plan (Fig 2) as well as the size of the two houses remain unclear, as only parts of the rooms were unearthed. It is also unknown whether the buildings were located next to each other or there was some open space between them. The locations of the south-western wall of building 1 and the south-eastern wall of building 2 allow to suggest that the street lines of Jakobi and Lutsu Streets have not changed since the 14th century.

The buildings have been frequently reconstructed. Presumably in the second half of the 14th century a hypocaust and a partition wall with a staircase (Fig 5, 10) leading to the upper floor were added in the first building. During the process a doorway was bricked over (Fig 2: k), another was used as a part of the hypocaust and at least a completely new doorway was built (Fig 2: c, 4). In addition, most of the walls of the first building reveal evidence of several construction phases.

The north-western part of building 1 had, judging by finds, been demolished at the end of the medieval period or at the beginning of the Early Modern Period. Subsequently, an alley situated crosswise to Jakobi Street was established there (Fig 11). The newly formed street was paved with cobbles. In the 16th–17th centuries the area was filled with soil and a new cobblestone pavement was placed. On the basis of the finds from the sand below the stones, the upper pavement can be dated to the 17th century.

The medieval building 2 had been largely destroyed during the construction of basements within the Modern Period (or possibly earlier), leaving only a few stone walls standing.

Both houses sustained heavy damage during the Great Northern War (1700–1721). The war itself and the following destruction left a mark on Tartu for a long period. The abject condition of the downtown and the ruins have been mentioned as late as the 1750s. The houses at 2 Lutsu Street are known to have been in ruins by 1734. During the construction of the new wooden house in the middle of the 18th century, the upper parts of the ruins were torn down, whereas the lower parts of the buildings were filled with debris.

CALENDARIUM

Calendarium¹

VILLEM ERNITS, keeleteadlane, ühiskonnategelane ja karskuse eestvõitleja, 120 aastat sünnist. Sündis 16.07.1891 Pala vallas Jõgevamaal ja suri 10.05.1982 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

Õppis 1911–1918 Tartu ülikoolis ajalugu, hiljem keeleteadust. 1917–1919 õpetaja Tartu gümnaasiumides, 1919–1971 (vaheaegadega) Tartu ülikoolis filoloogiaõppejõud. 1931–1933 ja 1934–1939 Varssavi ülikooli eesti ja soome keele lektor. Valdas enam kui 30 keelt.

Esines esimesel Eesti üliõpilaste ja vilistlaste kongressil märtsis 1917 mõttega eestikeelsest kõrgharidusest, koos Oskar Kallasega asutas 1918 Eesti Akadeemilise Ühingu. Kuulus 1918 eesti ülikooli ühe organiseerijana ülikooli ülevõtmise komisjoni. Algas Üliõpilaste Lehe väljaandmise Tartu ülikoolis, oli selle esimene peatoimetaja.

1919 Asutava Kogu ja 1920–1923 I Riigikogu liige. 1919–1920 ja 1925–1929 Tartu linnavolikogu liige.

1918–1928 Eesti Karskusliidu esimees, 1924–1929 Ülemaailmse Karskusliidu asepresident. Korraldas esimese setu kongressi ja laulupeo ning algatas setudele perekonnanime panemise.

T. K.

Villem Ernits, linguist, public figure and temperance activist. 120th birth anniversary. Was born in Pala commune, Jõgevamaa county, on July 16, 1891; died in Tartu on May 10, 1982. Buried in Raadi cemetery.

CARL HEINRICH CONSTANTIN GEHEWE, ratsionalistlike vaadetega vaimulik ja keelemees, 215 aastat sünnist. Sündis 23.02.1796 Tartus rätsepmeistri pojana, suri 02.07.1856 Franzensbadis Böömimaal. Maetud Schönbergi Saksimaal.

Õppis Tartu ülikoolis 1814–1815 ja 1817–1819. Rõngu koguduse pastor 1820–1831. 1831–1856 Tartu Jaani eesti (Maarja) koguduse õpetaja, asutas 1835 eestlaste kirikulaulukoori. Tema pastoriks oleku ajal 1836–1841 ehitati Maarja kirik, mis pühitseti 11.01.1842. 1837 kandideeris Tartu ülikooli eesti keele lektori kohale, tema asemel valiti Dietrich Heinrich Jürgenson, esimene eestlasest eesti keele lektor Tartu ülikoolis.

¹ Daatumid esitatud uue kalendri järgi.

1838–1841 Õpetatud Eesti Seltsi asutajaliige ja esimene esimees. 1842–1843 esimehe kohusetäitja ja hiljem auliige. ÕESI ettekannetes käsitles eesti keele uurimist ja murdeid, tegi eesti keele sõnaraamatu koostamiseks eeltöid, mida hiljem kasutas Ferdinand Johann Wiedemann. Tuntud eelkõige eesti keele uurija ja rahvaraamatute väljaandjana. ÕESI kirjastamisel ilmus tema sulest talurahvakoolidele mõeldud lõunaeestikeelne lugemik «Lugemisse ramat laste kolitamise tarvis. 1. jaggo» (1841), samuti «Lammaste-karjusse Ramatokenne...» (1831), «Lutterusse Katekismus» (1836), «Piibli Katekismus...» (1844).

T. P.

Carl Heinrich Constantin Gehewe, *rationalist-minded clergyman and linguist. 215th birth anniversary. Was born in Tartu on February 23, 1796, into a tailor's family; died in Franzensbad, Bohemia, on July 2, 1856. Buried in Schönberg, Saxony.*

WILHELM HEINRICH GLÄSER, trükikal ja raamatukaupmees, 190 aastat sünnist. Sündis 1821, surmaaeg teadmata.

1868 omandas Lübecki kodanik Gläser Julius Eduard Karowile kuulunud trükikoja, mis asus Lossi tänava alguses kondiiter Borcki majas. 1875 müüs selle edasi raamatutrükikal Ludwig Heinrich Schnakenburgile.

Seitsme aasta jooksul, mil trükikoda oli Gläseri valduses, kirjastas ta umbes 30 eestikeelset raamatut, sh Friedrich Reinhold Kreutzwaldi «Tuletorni» ning Lydia Koidula «Saaremaa onupoja» ja «Säärase mulgi».

18. sajandil trükiti noodid Riias või Saksamaal ja neid telliti Tartus Grenziuse raamatukaupluse kaudu. Gläser asus oma trükikojas litograafilisel teel ise noote trükkima.

1868–1874 tegev ka raamatuäris, oli samal ajal raamatukaupluse juures teutsenud laenuraamatukogu omanik.

H. P.

Wilhelm Heinrich Gläser, *typographer and bookseller. 190th birth anniversary. Was born in 1821, death date unknown.*

KARL HAUPT, köitemeister ja köitekoja omanik, 110 aastat sünnist. Sündis 18.10.1901 Tartus käsitöölise pojana, suri 1965 Austraalias Leichhardtis.

1914 õppis Tartu meistri Silla juures, 1923 avas Tartus töökoja, 1932 sai meistrikutse. 1934 avas töökoja juures tööliste väljaõpetamiseks õppetöökoja. Oluliseks sai raamatute köitmine kunstnahkköitesse. Toodangu müümiseks avas 1934 äri Tallinnas Harju 39.

Haupti töökoja toodangu hulgas olid portfelligid, rahataskud, käekotid. Esimakordselt valmistati kunstnahast lauaplokke, taskuplokke, albumeid, suveniire jne. Tartu töökojas tehti vooli-, lõike-, prits- ja presstehnikas nahkehistööd, eelistati koloreeritud kõrgvooli ja nõormarmoreerimist. Leiutas pritsstehnikas kaunistamise. Turustas tooteid ka Soomes ja Lätis. Sai auhindu Tartu ja Tallinna näitustel. 1935 osales Brüsseli maailmanäitusel.

1944 põgenes Saksamaale. Asutas väikeettevõtte Weilheimis (1944–1946) ja Geislingenis (1946–1948). Siirdus Austraaliasse, asutas seal ettevõtte K. Haupt & Son Art Leather Goods (1950–1966). Austraalias tegi kangurunahast suveniire, sh Melbourne'i olümpiamängude meeneid, kasutades aborigeenide ornamente.

A. K.

***Karl Haupt**, bookbinder and owner of a bindery. 110th birth anniversary. Was born in Tartu on October 18, 1901, into an artisan's family; died in Leichhardt, Australia, in 1965.*

TULLIO ILOMETS, Tartu ülikooli õppejõud, keemik ja muinsuskaitaja, 90 aastat sünnist. Sündis Paides 13.07.1921.

Õppis keemiat Tallinna Polütehnilises Instituudis (1946–1948) ja Tartu Riiklikus Ülikoolis (1948–1952). 1964. aastast keemiakandidaat. Tema uurimisteedad kuuluvad orgaanilise keemia valdkonda. Ülikoolis lugenud orgaanilise keemia üldkursust, orgaaniliste ühendite analüüsi ja sünteesi meetodite erikursust ning kõrgmolekulaarsete ühendite kursust.

Ülikooli ajaloo muuseumi asutamise idee algatajaid. Muuseumile panid aluse tema kogutud ajaloolised teadusriistad, mööbel jm materjal. Käesoleval ajal ülikooli ajaloo muuseumi konsultant.

Akadeemilise Muinsuskaitse Seltsi asutajaliige. Aastast 2001 Tartu aukodanik.

H. P.

***Tullio Ilomets**, lecturer at the University of Tartu, chemist and heritage protector. 90th birth anniversary. Was born in Paide on July 13, 1921.*

PÄIVU KULL, vabadusvõitleja ja ehitusinsener, 80 aastat sünnist. Sündis 05.12.1931 Rakveres ja suri 12.04.2010 Tartus.

Sügisel 1949 liitus Tartu noorte põrandaaluse vastupanuorganisatsiooniga Sini-Must-Valge (tegutses 1946–1950). Novembris 1950 arreteeriti ja viidi nn halli maja (NKVD hoone Riia ja Pepleri tänava nurgal) arestikambrisse. Moskva erikohtu süüdimõistva otsuse järel 1951 saadeti karistust kandma Irkutski ja Omski oblasti vangilaagritesse.

1956 vabanes vangilaagrist. Jätkas katkenud õpinguid Tartu 5. keskkooli (endine 6. kk) lõpuklassis, seejärel Eesti Põllumajanduse Akadeemias (praegu Eesti Maaülikool) ja Tallinna Polütehnilises Instituudis (praegu Tallinna Tehnikülikool). Pikeemat aega töötas Tartu Rajooni Remondi- ja Ehitusvalitsuses peainsenerina.

Esitas 1999 idee avada halli maja keldris poliitilisi repressioone tauniv muuseum. Teda toetasid saatusekaaslased Ahto Liik, Ülo Raidma ja Aime Espenberg. KGB kongide muuseum valmis Ameerika Eesti Fondi toetusel Tartu Linnamuuseumi filiaalina ning avati 12.10.2001.

2004 autasustati Punase Risti teenetemärgiga.

H. P.

Päivu Kull, freedom-fighter and civil engineer. 80th birth anniversary. Was born in Rakvere on December 5, 1931; died in Tartu on April 12, 2010.

NIKOLAI KUZMIN, arhitekt, 105 aastat sünnist. Sündis 03.08.1906 Riias, suri 11.12.1994 Tallinnas.

1920 tuli koos vanematega Eestisse. Õppis Tallinna Saksa Reaalkoolis, hiljem vene gümnaasiumis ning 1924–1930 Tallinna Tehnikumis, mille lõpetas arhitektikutsega.

1932–1940 töötas Tartus, seejärel asus Tallinna. 1940–1964 juhtivatel kohtadel Eesti Põllumajandusprojektis ja 1964–1968 Eesti Maachitusprojektis. 1950–1955 TPI arhitektuuriõppejõud. 1968. aastast 1980. aastateni tegev projekteerimisinstituutides. Eesti NSV teeneline arhitekt (1988).

Enamik Tartu perioodi töödest on funktsionalistlikus stiilis elamute projektid (ligi 20 väiksemat kortermaja ja 80 eramaja, peamiselt Tammelinna ja Tähtveres), neist tuntuimad Kuperjanovi 18a (1938) ja Aardla 3 (1936). Mitmeid ühiskondlike hoonete projekte Tartus ja mujal Lõuna-Eestis, tuntumad kino Apollo (1935, Aleksandri ja Riia t nurgal, hävinud), Maarja koguduse hoone (1937, Õpetaja 5), kindlustusselts Eesti (1939, Raekoja plats 10), Tiigi saun (1937–1938, Tiigi 76a), Emajõe sauna kinnine bassein (1937, Emajõe 2) ja Puhja koolimaja (1934).

Tema projektide ja tüüpprojektide järgi on ehitatud üle Eesti (praeguse Eesti Keele Instituudi hoone Tallinnas Roosikrantsi 6, Narva-Jõesuu puhkekodu, kolhoosielamud maapiirkondades).

Osalet aktiivselt arhitektuurivõistlustel, saades sageli auhinnalisi kohti (Pärnu Rannahotelli kavandite võistlus 1934, Estonia teatrihoone ümberehituse projekt 1932, Tallinna uue raekoja konkurss 1937, Vanemuise teatri projekt 1957, Tallinna tantsupaviljoni projekt-ettepanek 1968).

Aastast 1932 Eesti Arhitektide Ühingu ja kunstühingu Pallas liige (osalet akvarellmaalidega ühingu näitustel), aastast 1945 Eesti Arhitektide Liidu liige.

E. K.

Nikolai Kuzmin, architect. 105th birth anniversary. Was born in Riga on August 3, 1906; died in Tallinn on December 11, 1994.

JOHANN CHRISTIAN MOIER, arst, Tartu ülikooli professor ja rektor, Tartu kirurgiakoolkonna rajaja, 125 aastat sünnist. Sündis 21.03.1786 Tallinnas, suri 13.04.1858 Venemaal Orjoli kubermangus Bunino külas.

Pärast Tallinna Toomkooli lõpetamist 1803 astus Tartu ülikooli usuteaduskonda, mille lõpetamise järel 1805 siirdus meditsiiniõpinguile Lääne-Euroopasse (Göttingen, Viin). Kirurgihariduse omandas Itaalias Paviias nimeka kirurgi Antonio Scarpa juures. 1811 kaitses meditsiinidoktori kraadi Paviias ja 1813 Tartus.

1814–1836 Tartu ülikooli kirurgiaprofessor, 1834–1835 ühtlasi rektor. Moieri tuntuim õpilane Nikolai Pirogov on teda iseloomustanud kui väljapaistvat ja andekat inimest, kelle loengud olid lihtsad ja selged ning kes valdas kirurgilist tehnikat virtuoosselt, opereeris tundega, arukalt ja aeglaselt.

Oli silmapaistev pianist, lemmikheliloojaks Beethoven. Korraldas heategevuskontserte. 1820. ja 1830. aastate Tartu kultuurielus oli erilisel kohal Moieri ja tema ämma Jekaterina Protassova kirjandussalong, selle külaliste hulgas olid luuletajad Vassili Žukovski ja Nikolai Jazõkov.

Protassova noorema tütre Mariaga abiellus 1817. Naine suri 1823 sünnitusel, Moier jäi elu lõpuni leseks. Pärast emeriteerimist 1836 siirdus tütre mõisasse Orjoli kubermangus.

H. P.

Johann Christian Moier, doctor, professor and rector at the University of Tartu, founder of Tartu surgical school. 125th birth anniversary. Was born in Tallinn on March 21, 1786; died in Bunino village, Oryol guberniya, Russia, on April 13, 1858.

ANTS NILSON, keemik-orgaanik, Eesti Maaülikooli emeritprofessor, koorilaulja, 80 aastat sünnist. Sündis 16.06.1931 Pärnus.

1950–1955 õppis Tartu Riiklikus Ülikoolis keemiat. 1950–1986 Tartu Akadeemilise Meeskoori (tollal Tartu Üliõpilasmeeskoor) laulja. 1956 sai temast koori fotokroonik. On pildistanud nii kohalikke kui ka üld- ja üliõpilaslaulupidusid, kõige sihikindlamalt portreeterinud Gustav Ernesaksa ja Richard Ritsingut. Aastast 1990 vastloodud Eesti Meestelaulu Seltsi Tartu Meeskoori laulja ja fotokroonik.

Koostöös Alo Ritsinguga koostanud neli raamatut Tartu Akadeemilise Meeskoori esinemistest 1912–1996.

2006 andis Tartu laulupeomuseumile üle laulupidude ja kooridega seotud mahuka fotonegatiivide kogu. Hiljem on muuseumile annetanud trükiste kogu.

H. P.

Ants Nilson, organic chemist, professor emeritus of the Estonian University of Life Sciences, chorus singer. 80th birth anniversary. Was born in Pärnu on June 16, 1931.

NIINA RAID, kunstiajaloolane, 10 aastat surmast. Sündis 25.01.1917 Tallinnas ja suri 26.11.2001 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

Õppis 1934–1937 ja 1941–1943 Tartu ülikoolis, diplom 1948. 1944–1948 töötas Tartu Riikliku Ülikooli kunstiajaloo kateedris, 1954–1959 TRÜ klassikalise muinasteaduse muuseumis. 1959–1962 Tartu Riikliku Kunstimuuseumi teadusdirektor, 1969–1984 Vabariikliku Restaureerimisvalitsuse Tartu osakonna vanemteadur. Kunstiteaduste magister 1995.

Avaldanud uurimusi ja artikleid Tartu ja selle ümbruse ehitismälestiste ning kunstisündmuste kohta: «Tartu vanemaid ehitisi», 1981; «Tartu ehitusmeistreid 17. sajandist kuni 19. sajandi keskpaigani», 1987; «Tartu Ülikooli peahoone», 1993; «Tartu tänavad aastani 1940», 1999.

Avaldanud ajakirjanduses enam kui sada näituse- ning Tartu ja Tallinna kunstnike loomingu tutvustust. 1961 korraldas Aleksander Vardi näituse ja koostas selle kataloogi.

ÕESI taasasutajaliige. Autasustatud Valgetähe teenetemärgi V klassi ordeniga.

T. K.

Niina Raid, art historian. 10th death anniversary. Was born in Tallinn on January 25, 1917; died in Tartu on November 26, 2001. Buried in Raadi cemetery.

VILLEM REIMAN, kirikuõpetaja ja rahvusteaduste uurija, rahvusliku liikumise juhtfigure, 150 aastat sünnist. Sündis 09.03.1861 Suure-Kõpu vallas, suri 25.05.1917 Kolga-Jaanis.

1872–1877 õppis Viljandi elementaar- ja kreiskoolis, 1878–1882 Pärnu gümnaasiumis. 1882–1887 õppis Tartu ülikooli usuteaduskonnas, vaimuliku elukutse prooviaastail 1887–1889 Jakob Hurda juures Peterburi Jaani kirikus. 1890–1917 Kolga-Jaanis kirikuõpetaja.

Viljakas seltskondlik, publitsistlik ja teaduslik töö on seotud Tartuga. EÜSi liige 1883, osales 1884 EÜSi sinimustvalge lipu pühitsemisel Otepääl. 1886 EÜSi esimees. Toimetab EÜSi albumeid (I–VII, 1888–1902) ning kalendreid «Sirvilauad» (1896–1907). 1882–1893 Eesti Kirjameeste Seltsi liige. 1907 Eesti Kirjanduse Seltsi asutajaid, esimees 1907–1914. Juhatas seltsi ajalootoimkonda ning toimetab seltsi ajakirja Eesti Kirjandus.

Oli üks «Tartu renessansi» eestvedajatest. 1896 ostis koos Oskar Kallase ja Karl Koppeliga Karl August Hermannilt Postimehe. Uue rahvusliku väljaande peatoimetajaks sai Jaan Tõnisson. 1905 rajasid aatekaaslased Eesti Rahvameelse Eduerakonna. Eesti vaimulikuna propageeris vaba rahvakiriku loomist. 1909 osales Eesti Rahva Muuseumi asutamisel.

Alates 1890 Eesti karskusliikumise eesotsas, juhatas Eesti Karskusseltside Keskoimkonna tegevust ning toimetab karskusseltside aastaraamatut. 1908 asutas Viljandi Eesti Haridusseltsi, esimees kuni 1913.

Toimetab Õpetatud Eesti Seltsi väljaandeid, koguteost «Eesti Kultura» (I–V, 1911–1915), Eesti haridusseltside aastaraamatut (1909–1910). Soome ajaloolase Kaarle Olavi Lindequisti «Üleüldise ajaloo» tõlke (1906, 1911) juurde kirjutatud peatükke Eesti ajaloost võib pidada esimeseks Eesti ajaloo teaduslikuks käsitluseks. Eraldi raamatuna ilmusid need 1920.

Alates 2004 asub Toomemäel Villem Reimani ausammas (autor Matti Varik). Samas asunud Reimani ausammas (1931, autor Amandus Adamson) õhiti 1950.

T. P.

Villem Reiman, pastor and researcher of national sciences, one of the leading figures of national movement. 150th birth anniversary. Was born in Suure-Kõpu commune on March 9, 1861; died in Kolga-Jaani parish on May 25, 1917.

ALO RITSING, koorijuht, helilooja ja pedagoog, 75 aastat sünnist. Sündis 24.11.1936 Tartus.

Lõpetas 1960 Tartu Riikliku Ülikooli bibliograafina, 1969 Tallinna Konservatooriumi (praegu Eesti Muusikaakadeemia) koorijuhina. Tema õpetajaks oli Gustav Ernesaks.

1966. aastast koorijuhtimise õppejõud Tartu Heino Elleri nimelises Muusikakoolis. 1963 alustas Tartu Akadeemilise Meeskoori abidirigendina, 1974 võttis koori dirigendi ameti üle oma isalt Richard Ritsingult. Koor on olnud edukas rahvusvahelistel festivalidel (Varna, Oldenzaal, Tallinn).

Juhatanud segakoori Vanemuine (1968–1991), loonud ja juhatanud meeskoori Forestalia (alates 1972) ning Eesti Meestelaulu Seltsi Tartu Meeskoori (alates 1990).

Alates XX üldlaulupeost 1985 olnud laulupidude üldjuht ja meeskooride juht. XXIV üldlaulupeo (2004) kunstiline juht. Alates 1991 üliõpilaslaulupidude üld- ja kunstiline juht.

Heliloomingust on üldlaulupidude kavast olnud «Kevade kullendav taevas», «Santa Maria», «Kevad südames», «Eesti meestele» ja «Teretus».

Aastast 2004 Tartu aukodanik.

H. P.

Alo Ritsing, conductor, composer and educator. 75th birth anniversary. Was born in Tartu on November 24, 1936.

JUSTUS REINHOLD SCHRAMM, Tartu õllefabrikant, 160 aastat surmast. Sündis 09.09.1797 Tallinnas, suri 11.12.1851 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

1820 võeti Tartus vastu uus pruulimiskorraldus, millega pruulimise õigus pandi enampakkumisele ja õlle sissevedu linna keelati. Liivimaa kubermanguvalitsus kutsus korralduse elluviimiseks ja Tartu õlle kvaliteedi parandamiseks Schrammi 1825 Tallinnast Tartusse õllemeistriks. Õllemeistri tunnistuse oli ta saanud 1822 Tallinnas emale Christina Charlotte Schrammile kuulunud õllefabrikus töötades.

Aastast 1825 Tartu kodanik. 1826 asutatud Schrammi õlletehas on praeguse A. Le Coqi õlletehase eelkäija. 1832 valminud uus tehas Rüütli ja Kүүtri tänava nurgal oli Tartu suurim tööstusettevõte. Alustas 1826 esimesena Tartus pudeliõlle valmistamist, omas linnas pudeliõlle monopoli, turustas õlut. Talle kuulus mitu kauplust linnas, kus lisaks õllele pakuti napse, mõdu, kalja ja koloniaalkaupu. Schrammi toodetud õlu oli tuntud kõrge kvaliteedi poolest.

1838 rajas Gildi tänavale Tartu esimese auru jõul töötava kalevivabriku. 1844 avas Kompanii tänaval värvalitöökoja ning pani õllefabriku juures käima peenviinavabriku.

K. M.

***Justus Reinhold Schramm**, brewery owner in Tartu. 160th death anniversary. Was born in Tallinn on September 9, 1797; died in Tartu on December 11, 1851. Buried in Raadi cemetery.*

JOSSIF (JOSEPH) ZMIGRODSKY, õpetaja, teatraal ja raamatukogutöötaja, 75 aastat surmast. Sündis 26.08.1858 Peterburis, suri 05.01.1936 Tartus.

Rahvuselt poolakas. 1880 alustas õpinguid Tartu ülikooli arstiteaduskonnas, seejärel siirdus vene keele ja kirjanduse osakonda, mille lõpetas 1887. Töötas pedagoogina Tartu Õpetajate Seminaris, Kollmanni gümnaasiumis ja kubermangugümnaasiumis.

1902 kaitses kandidaaditöö Vassili Žukovskist.

1911–1917 töötas Tartu ülikooli raamatukogus, kus uuris Tartu bürgermeistri Johann Jacob Sahmeni (1700–1769) dokumentide kogu ja koostas registreid.

Tema armastuseks oli kirjandus ja teater. Mängis vene asjaarmastajate trupides. Pärandus võimaldas loobuda pedagoogitööst ja pühenduda teatrile. 1892 ostis maja Karlova tänaval. Hoonele projekteeris 350-kohalise saaliga juurdeehitise arhitekt Reinhold Guleke. Novembris 1892 avati Tartu esinduslikem ja parima lavatehnikaga teatrimaja nimetusega Uus Teater. Avamisel rõhutas Zmigrodsky, et kuigi teatrihoone ehitust juhtisid vene seltskonnategelased, teenib teater rahvusvahelist kunsti.

Uues Teatris esinesid Moskva ja Peterburi teatrikorüfeede (Glikeria Fedotova, Vladimir Davõdov, Modest Pissarev) kõrval ka saksa näitlejad. Suursündmuseks kujunesid Berliini Ibseni-teatri külalisetendused 1902 ja 1904. Eestlastest esines siin sageli Miina Härma oma kooriga.

1909 müüs maja saksa seltsile Ressource, kes jäi maja omanikuks kuni 1939.

Zmigrodsky pärand on talletatud Tartu Ülikooli raamatukogu (afišid, ka-valehed, kuulutused, kutsed, ajaleheväljalõiked, käsikirjad jne) ja Eesti Rahva Muuseumi fondides (põhjalikult anoteeritud fotoalbumid Tartust).

H. P.

***Jossif (Joseph) Zmigrodsky**, teacher, theatrical figure and librarian. 75th death anniversary. Was born in St. Petersburg on August 26, 1858; died in Tartu on January 5, 1936.*

ADALBERT HUGO WILLIGERODE, baltisaksa vaimulik, kirjanik ja muusikategelane, 195 aastat sünnist. Sündis 14.02.1816 Tallinnas, suri 07.09.1893 Tartus. Maetud Raadi kalmistule.

1837–1841 õppis Tartu ülikoolis filoloogiat ja teoloogiat. 1842–1848 Kaarma, 1848–1857 Karula ja 1857–1885 Tartu Maarja koguduse õpetaja. 1853–1867 Võru praostkonna praost. Liivimaa konsistooriumi assessor 1866–1872, konsistooriumi volinik vaimuliku tsensuuri alal 1857–1877 ja konsistooriumi nõunik alates 1869.

1892 nimetati 50 aasta ameti juubeli puhul Tartu ülikooli audoktoriks.

1857–1858 eestikeelse nädalalehe Talurahva Postimees toimetaja. Avalikus tegevuses kaitses traditsioonilisi baltisaksa seisukohti, suhtus eitavalt ärkamisaja vabameelsematesse vooludesse.

Osales I ja II üldlaulupeo korraldamises: I üldlaulupeo (1869) korraldustoimkonna juhataja, II üldlaulupeo (1879) pasunakooride juht. Loonud vaimulikke laule ja avaldanud laulukogumikke.

K. M.

Adalbert Hugo Willigerode, Baltic-German clergyman, writer and musician. 195th birth anniversary. Was born in Tallinn on February 14, 1816; died in Tartu on September 7, 1893. Buried in Raadi cemetery.

Ülevaated koostasid Teesi Kivivare, Eevi Kärkla, Aime Kärner, Kristi Musteikis, Tarmo Piir ja Heivi Pullerits.

MUSEOLOGIA

Vaade näitusele «Keisermantliga mees». Foto: Tiia Reisner.

Keisermantliga mees ehk Kes teab, mispärast see hää on

Näitemäng kahes vaatuses, proloogi ja epiloogiga

Heivi Pullerits

*«Sündmused on kõik. Neid näha, neid mängida
osata – see on meie ülesanne.»*

Voldemar Panso

Näitus «Keisermantliga mees» on lavastus eesti teatriajaloo algaastaist.

Proloog algas 1870. aasta jaanipäeval Vanemuise Seltsi uues kodus Jaama tänav 14, kus mängiti Lydia Koidula lustmängu «Saaremaa onupoeg», ja lõppes 1873. aastal, mil Koidula kolis pärast abiellumist arst Eduard Michelsoniga Kroonlinna. Teater, mis paljuski oli Jannsenite perekonna ettevõtmine ja millele hiljem on antud nimeks Koidula teater, lõpetas oma tegevuse.

Esimene vaatus, kus keskseks tegelaseks oli päevapiltnik Reinhold Sachker, keda on nimetatud esimeseks tõeliseks eesti näitejuhiks, algas 1872. aastal. Mängiti eesti autorite näitemänge, nagu Johann Voldemar Jannseni «Tuhalabi-davalitsus ehk Kihlvedu», Johann Kantswey «Mihkel ja Liisa ehk Vaata, mis rikkuse ahnus võib teha», Juhan Kunderi «Varastatud vorst», Victor Steini «Kivilinad ehk Vangitornist taevasse». Sachkeri viimased suured teod Vanemuises olid suvised rahvapeod, neist esimene toimus 1883. aastal, ning Vanemuise Seltsi saali ja näitelava ümberehitus 1884. aastal.

Teine, ühtlasi otsustav vaatus algas 1878. aastal. Vanemuise Seltsi koori-, orkestri- ja näitejuhiks valiti siis August Wiera, kes oli oma teatrikarjääri alustanud 1871. aastal etteütlejana Lydia Koidula «Säärase mulgi» lavastuses.

Wiera ajal leidis aset murranguline sündmus eesti teatriajaloos: alguse sai poolkutseline teater. Edukas tiserisell võttis viiuli ja läks Vanemuisesse «mutsiirima», jättes tiseritöökoja hooletusse. Selle hooletuse eest tasuti Wierale pankrotiga. Kuid mees, kes armastas teatrit, elas vapralt selle löögi üle. Veelgi enam, ta kutsus Vanemuisesse teatrit tegema ka teisi teatriarmastajaid. Ja otse loomulikult olid need teatriarmastajad pärit samast keskkonnast, kust Wiera ise – nad olid oma eriala hästi valdavad käsitöölised: trükiladuja Hugo Techner,

raamatuköitja Karl Birkhan, litograaf Aleksander Jäger, rätsep Adolf Laas, tiskler August Puna, kingsepp Aleksander Traugott jt. Vahe oli vaid selles, et Wiera loobus kutsetööst teatri kasuks, kuid tema näitlejad jätkasid oma igapäevast leivatööd. Vaid napp vaba aeg õhtuti ja pühapäeviti lubas end pühendada armastatud muusa teenimisele.

Näitlejate tööd hinnati priipiletite ja ühise teejoomisega pärast etendust. 23. aprillil 1886 otsustas pidutoimkond hakata maksma rahalist tasu: näitlejate palkadeks nähti ette 15 protsenti etendusõhtu sissetulekust.

Aeg voolas – selles voolus oli nii tõuse kui ka mõõnu, oli häid ja halbu päevi. 1888. aastal esimene William Shakespeare'i lavastus «Venedigu linna kaupmees» ja aasta hiljem tema «Kangekaelse taltsutamine», helilooja Robert Planquette'i operett «Corneville'i kellad» oli laval aastail 1885–1902 ning Peeter Jakobsoni näidendid Karl August Hermannini muusikaga jõudsid lavale aastatel 1886 («Koit ja Hämarik») ja 1894 («Udumäe kuningas»). 1890. aastail tõi Wiera lavale «ilunäitlused» (tänapäevases määratluses tähendab see melodramaatilist romantismi) – Jules Verne'i «Kaptan Granti lapsed» (etendati 1897–1901) ja «Keisri käskjalg» (1898–1903). Wiera katse tuua vaataja teatrisse ilunäitlustega ebaõnnestus, kuid keisermantliga mees talus vapralt saatuse lööke.

Otsustav sündmus, mis muutis eesti teatri ja kultuuriloo arengut ning andis tõe kunstiteatri sünniks, toimus ööl vastu 19. juulit 1903, mil põles maha Vanemuise Seltsi maja. Kõik põles tuhaks. Nii ei pärandanud Wiera midagi uuele teatrile ega tema tegevusele. See oli kahe põlvkonna uhke vahetus. Omataoline nähtus kunstielus.

Epiloog. 12. augustil 1906 avati Aia tänava mäel (praegune Vanemuise tänav) uus kunstitempel – soomlase Armas Lindgreni projekti järgi valminud juugendstiilis Vanemuise Seltsi maja. Teatritegemist selles majas asus juhtima aastail 1905–1906 Berliinis Max Reinhardti juures lavastamist õppinud Karl Menning. Kui seltskond hakkas 1914. aastal aktiivselt sekkuma Menningu repertuaarivalikusse, otsustas viimane Vanemuisest lahkuda. Algas teatrikriis.

1919. aasta märtsis viis surm kaks 19. sajandi teatrimeest – August Wiera ja Reinhold Sachkeri. Nad olid näinud uue kunstitempli sündi, kuulnud rahvusliku kunstiteatri sünnist ning seda tabanud kriisist, kuid see ei puudutanud enam neid.

Näitus on traditsiooniline nii sisult kui ka kujunduselt. Näituse lahendamine tavapärasel viisil aitab mõista 19. sajandi teatrikultuuri ja selle loojaid.

Kui me suutsime vaatajate ette tuua esimese 33 aasta sündmused eesti teatris, mängida neid nii, et vaataja mõistab laval toimuvat, siis võib eesriie sulguda, et avaneda taas uuteks sündmusteks.

Näituse «Keisermantliga mees» kuraator Heivi Pullerits koos dirigent Uno Uigaga näituse avamisel laulupeomuseumis 22. juunil 2010. Foto: Tiia Reisner.

Näituse toimkond

Stsenarist: Heivi Pullerits

Lavastaja: Heivi Pullerits

Lavastaja-pedagoog: Katrin Välja

Kunstnik: Kersti Rattus

Dekoraator-rekvisiitor: Katre Villemson

Dekoraatori assistent: Silja Paris

Kostüümikunstnik: Sirje Härmas

Valgustaja, helikunstnik, kaameratöö: Joonas Õunapuu

Lavatehnik: Kaimo Ader

Stsenaariumi koostamisel on kasutatud Lilian Kirrepe ja Heivi Pulleritsu koostatud väljaannet «Kui päikest sõelaga tehti» (1974), Karin Kase «Teatritegijad, alustajad» (1970), Leopold Hanseni ««Vanemuise» radadelt» (1969), Rudolf Põldmäe «Koidula teater» (1963), ««Vanemuise» selts ja teater 1865–1980» (1978) ja ««Vanemuise» teater 1881–1906» (1985), Kalju Haani «Karl Menning ja teater «Vanemuine»» (1987) ning Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuuriloolise Arhiivi ja Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi teatriosakonna materjale.

Man in an Emperor's Coat at the Tartu Song Festival Museum

Heivi Pullerits

Summary

The exhibition entitled *Man in an Emperor's Coat* is dedicated to the initial years of the Estonian theatre. The events that the exhibition is based on took place on June 25, 1870, when the Vanemuine Society first performed a play under the heading *Saaremaa onupoeg* (Cousin from Saaremaa) by the Estonian female playwright Lydia Koidula. This day is considered as the birthday of Estonian national theatre. Differently from theatres in other countries, where the birth of the national theatre is connected with the emergence of the professional theatre, in Estonia it is this amateur performance that marks the birth of the former.

In 1878, when August Wiera (the man in an emperor's coat) was nominated as the choir, music and stage director at the Vanemuine Society, theatrical activities took a new direction. Wiera gathered to the Vanemuine Society people keen on theatre, who came from among artisans just like the director himself. His group comprised a typesetter, a bookbinder, a lithographer, a photographer, a joiner, a shoemaker, a tailor, and so on. The half-amateur group of the Vanemuine Society performed W. Shakespeare's plays "The Merchant of Venice" in 1888 and "The Taming of the Shrew" in 1889. Apart from that, musical plays such as R. Planquette's *The Bells of Corneville* and C. M. v. Weber's *Preziosa* were staged, as well as romantic dramas with music by Estonian playwrights and composers (P. Jakobson, K. A. Hermann).

Unfortunately, the audience soon got bored with these stereotype plays and the number of visitors gradually decreased. The last event at Wiera's theatre, which ended an era in the Estonian national theatre, took place on July 19, 1903 – the building that housed the Vanemuine Society in Jaama Street caught fire.

When on August 12, 1906, a new building was opened in Aia (now Vanemuise) Street, Wiera and his company were not welcomed there. The new stage director Karl Menning, who had studied production under Max Reinhardt in Berlin, took over. This marked the birth of the national arts theatre in Estonia.

COLLECTIONES

Oskar Luik – rändkaupmehest suuräri omanikuks. Mänguasjade töökoda ja kauplus Tartus

Helena Grauberg

Tartu Mänguasjamuuseumis on kümmekond lauamängu, millele on trükitud «Oskar Luik» või tähed O ja L ning nende vahel luige kujutis. Neid tähiseid vaadates ei oska arvatagi, et nende taga on omaaegne suurim mänguasjatööstus Tartus.

Nõukogude-eelse perioodi Eesti mänguasjameistrite ja -väiketööstuste kohta ei leia Rahvusarhiivist pahatihti muud kui andmeid tegutsemisaastate ja asukoha kohta ning paremal juhul maksutoimikutest nappi teavet käibe ja kasumi, tööliste arvu, seadmete ja toodangu materjalide kohta. Maksuvaidluste korral kirjutatud ettevõtjate kaebekirjade kaudu saab aimu ka ümbritsevast majanduskeskkonnast. Õnneks on Oskar Luige tööstuse kohta lisaks maksutoimikutele säilinud riigistamisega ja taaserastamise taotlusega seotud materjalid, millele on liidetud 1940. aastal ettevõttes enne riigistamist korraldatud inventuuri akt. Rahvusraamatukogus on talle Luige 1923. aasta hinnakiri, kust saab ülevaate töökoja algusaja toodangu kohta, kuid kahjuks pole see trükitud varustatud piltidega. Tänuväärseks materjaliks on ka ajalehes Postimees ilmunud ülevaated ja teadaanded Oskar Luige tööstuse kohta. Kõneldes kaupluse sisustusest ja Luige äri kaubaga varustanud meistritest, tuleb peaasjalikult toetuda üksikutele mälestustele Tartu Mänguasjamuuseumi arhiivkogus. Käesolev artikkel annab ülevaate Oskar Luigest ning temale kuulunud mänguasjatööstusest ja -kauplusest nimetatud allikatele toetudes.

Oskar Luik sündis 1889. aastal Kastre-Võnnu vallas vaese popsitaluniku pojana. Äritegevust alustas ta õige varakult – nimelt juba 18-aastasena asus ta maal ringi rännates raamatuid müüma. Esialgu taskus olnud 11 rublast suutis osav noormees kolme aastaga kasvatada 800 rubla ning avada 1910. aastal Tartus Aleksandri tänav 1 mänguasjade ja kirjutusmaterjali kaupluse.¹ 1916. aastal asutas ta mänguasjade valmistamise töökoja.² Väidetavalt on see vanim ettevõtte sel alal

¹ EAA 2111-1-8941, l. 3. Postimehe toimetuse materjalid. Avaldamata jäänud artikkel «Rändkaupmehest suuräri omanikuks. Oskar Luige 25-aastase äritegevuse juubel», 31.10.1932.

² ERA 891-2-545. Kaubandus-Tööstuskoja ettevõtete registreerimistoimikud, 1928.

JONNIS 1. Oskar Luige portree 1932. aastast.
EAA 2111-1-8941, l. 1.

Eestis.³ Selleks oli aeg igati soodus, kuna Esimese maailmasõja puhkedes oli suuresti häiritud mänguasjade ja kirjutusmaterjalide sissevedu Euroopast ning peagi kehtestati välismaistele kaupadele ka kõrged tollimaksud.⁴ Lisaks mänguasjapoele ja -töökojale avas Luik 1922. aasta sügisel ühe ruumiga segakaupluse Rüütli tänav 6.⁵

Luige mänguasjade parandamise ja valmistamise töökoda tegutses esialgu omaniku elukohas Turu tänav 44.⁶ Mõni aasta hiljem ostis Luik kinnisvara kesklinna, kuhu ta asus elama (Gildi 4) ning viis üle ka töökoja ja mänguasjapoe (Rüütli 14 / Gildi 6).⁷ Edasi läks kõik tõusvas joones. Mänguasjade tootmise ja lasteraamatute kirjastamise kõrval hakkas Luik tootma ka koolitarbeid ning karpe.⁸ 1930. aastate keskel teatas ta plaanist lasta

ühekorruselisele hoonele Rüütli tänava suunal ehitada peale lisakorrused.⁹ 1939. aastaks valmis arhitekt Arnold Matteuse projekti põhjal Rüütli ja Gildi tänava nurgal moodne elu- ja ärihoone, mille esimesel korrusel asusid kaupluseruumid. Selle kõrvalhoones olid mänguasjade ja koolitarvete tootmisruumid.¹⁰

Töökoda

Pole andmeid, milline nägi Oskar Luige töökoda välja esimestel tegutsemisaastatel. Täpsemad teated pärinevad 1920. aastate maksuteatistest ja reklaamkataloogist¹¹. Nii selgub, et suuri tööstusmasinaid töökojas polnud ja mänguasju

³ Oskar Luik'i mänguasjade tööstus. – Postimees 1927, 13. aprill.

⁴ Laste mänguasjade kogud. – Postimees 1920, 23. detsember; Oskar Luik'i kaubamaja. – Postimees 1927, 6. detsember.

⁵ ERA 16-2-2725, l. 3. Maksude Valitsuse lisaärimaksu maksutoimikud (edaspidi maksutoimikud), 1923.

⁶ ERA 16-2-2728, l. 13–14. Maksutoimikud, 1924.

⁷ EAA 2381-2-749, l. 80–82. Tartu linna kinnistutoimikud, Gildi 4, Rüütli 14; ERA 16-2-2729, l. 1–2. Maksutoimikud, 1927.

⁸ Uus tööstusala. – Postimees 1935, 10. jaanuar.

⁹ Tööstusruumide laiendamine. – Postimees 1934, 28. juuli.

¹⁰ Mart Siilivask, Tõnis Kimmel. Tartu I. Südalinn ja Toometagune. (Jalutaja teejuht..., 6.) Tartu 2009, lk 70.

¹¹ Esimene Eesti Mängu- ja Iluasjade Tööstus Oskar Luik Tartus. Hinnakiri. Tartu 1923.

tehti käsitsitööna. Ettevõttes oli palgal «1 vanamees ja 2 naisõpilast».¹² Sellegipoolest oli sortimendis üle 400 puidust treitud ja vineerist välja saetud mänuasja, mida müüdi üle Eesti. Lisaks kirjastati lastele pildi- ja värvimisraamatuid.

Tasapisi kasvas nii tööliste arv kui ka masinate osa mänuasjade valmistamisel. 1927. aasta maksuteatise järgi oli kesklinna kolinud tööstuses neli masinat ja üks treipink, mis töötab elektri jõul. Töölisi oli koos õpilastega seitse.¹³ Tootmine toimus neljas osakonnas: need olid elektri jõul töötav tiseriosakond, käsitsi- ja automaattreimise osakond, maalriosakond ning paberitööstuse osakond. Puidust mänuasjade tootmine käis järgmisel viisil. Esmalt töödeldi puitmaterjal treipinkide ja saagide abil. Seejärel poleeriti esemed elektri jõul töötavate masinatega ning viidi viimistlemiseks värvi- ja lakikotta. «Siin saab hobune tarviliku värvingu, siin tehakse kiusupunnile silmad pähe ja värviline ülikond selga. Värvimine toimub käsitsi.»¹⁴ Enne natsionaliseerimist 1940. aastal töötas ettevõttes juba 20 töölit ja kaks õpilast.¹⁵

Omatoodang

Kahjuks pole võimalik selgitada, millal üks või teine kaubaartikkel tootmisse võeti, kuna vastavat dokumentatsiooni pole säilinud või eksisteerinudki. Teada pole ka algupäraste mänuasjade autorid. Oskar Luige kirjastatud raamatuid illustreerinud Richard Kivit¹⁶ on suure tõenäosusega üks lauamängude kujundajatest, sest lauamängu «Suusasõit» nuppude karbile (TMMM 3021 TK) on märgitud tema nimi.

Algusest peale pööras Luik tähelepanu nii mänuasjade kvaliteedile, väljanägemisele kui ka konkurentsivõimelisele hinnale. 1923. aasta hinnakirjas pöördus ta klientide poole: «Ka tulevikus saab minu eesmärgiks olema oma austatud kaubatarvitajate rahulolemist võita, selleks püüan, noorsoo areenmist silmaspidades, rohkem niisuguseid artikleid välja lasta, mis nende ilutunnet, tööhimu ja mõtlemisvõimet aitab arendada; ühtlasi püüan ka kõiki teisi publikumi rahuldawaid nõudmisi silmaspidada.»¹⁷ Samas on loetletud saadud tunnustused: esimesel Eesti tööstus-kaubanduslikul näitusel Tallinnas

¹² ERA 16-2-2728, l. 6, 14. Maksutoimikud, 1924.

¹³ ERA 16-2-2729, l. 1–2. Maksutoimikud, 1927.

¹⁴ Kuidas ja kus valmivad mänuasjad. Kodumaa tööstus varustab turgu. – Postimees 1928, 23. detsember.

¹⁵ ERA R66-1-946, l. 1.

¹⁶ Richard Kivit (1888–1981), raamatu- ja tarbegräafik, kujundanud raamatuid sarjadele «Kuldne kodu» ja «Looduse kuldraamat». 1919. aastal anti Kivitile ja Paul Epnerile välja Eesti Vabariigi esimene patenteeritud kaubamärk Peoleo, mille all valmistati laste mänuasju Tartus vähemalt 1921. aastani. Richard Kivit lahkus 1944. aastal Saksamaale.

¹⁷ Esimene Eesti Mängu- ja Iluasjade Tööstus, lk 3.

1922. aastal I auhind suur hõbeauraha ja 1923. aastal I auhind kuldauraha ning Eesti Põllumeeste Seltsi põllumajanduse ja tööstuse näitusel Tartus 1923. aastal I auhind suur hõbeauraha.

Suurema osa Oskar Luige tööstuse toodangust moodustasid puust ja vineerist mänguasjad, lauamängud ja lasteraamatud. Lisaks mänguasjadele toodeti rahakassasid ning mitmesuguseid karbikesi.

Toodeti doominot, tamkat, lotot, ümberilmareisi, malet, pingpongi ja paljusid teisi lauamänge. Lastele toodeti konksumängu, kirbumängu jt; täiskasvanutele «Monte Carlo mängu» (rulett) ja Eesti Noorte Punase Risti väljatöötatud «Eesti ringreisi». Osa lauamänge olid originaalsed, «teised olude kohaselt ümber töötatud, nagu «Must Peeter» ja mõni teine».¹⁸ Originaalmängudest valmis 1928. aastal «Jussi koolist koju tulek».

1940. aasta natsionaliseerimise käigus koostati eraldi poolelioleva toodangu ning müügilolevate kaupade nimekiri. Luige tööstuse toodangu hulgas loetleti mängud «Halma», «Trilma», «Õhusõda», «Suusasõit», «Tähesõit», kabe, malekabe-veski, «Veskimäng», reisimale, «Kvartett» (joonis 3), «Reversi», «Amori post», «Kannatusmäng» (joonis 2), «Fortuuna», «Must tola», «Must kiisu», «Numbrimäng», «Mosaiik», keegel, lauakeegel, «Munamäng», «Usin õmbleja», püsivusmäng, ladumismäng; konstruktorid «Noor insener», «Kindlus kastis» ja «Osav sõidukimeister»; mänguasjad – mitmesuguses suuruses nukud ning nende detailid, liivakühvlid, ksülofonikastid, laste jalutuskepid, seebimullipiibud, õun-rahakassad, viled, võrkkiiged, liblikavõrgud, plekkpasunad jm.¹⁹ Nukud valmistati segamassist peade ja jäsemetega ning riidest kehadega.²⁰ Kahjuks pole mänguasjamuuseumi kogudes ühtegi Oskar Luige tööstuse nukku.

Sissetoodud kaubad

Lisaks oma toodangule kauples Luik ka teiste kodu- ja välismaiste tootjate mänguasjadega. Tallinna peapostkontori tolliosakonna andmetel importis Luik 1926. aastal Saksamaalt raudplekist ja tselluloidist mänguasju, Tšehhoslovakkias laste sõrmuseid, Prantsusmaalt Strasbourg'ist klaasist jõulupuuhteid, litter-hõbeniite ja lapsevankreid.²¹

Lisaks täitis Luik ettevõtete ja eraklientide tellimusi kogu Eestis. 1926. aastal lähetati Tartu raudteejaamast kaubasaadetisi Antslasse, Haapsalusse, Irboskasse, Jõgevale, Mustveesse, Narva, Nõmmele, Paidesse, Petserisse, Pärnusse, Rakkes-

¹⁸ Algupäraste mängude töökoda. – Postimees 1928, 8. august.

¹⁹ ERA R66-1-946, l. 21–45. Reprivatiseerimistoimik, 1942–1944.

²⁰ TMMM TAM 31 Mitt.

²¹ ERA 16-2-2730, l. 6–182. Maksutoimikud, 1927.

Joonis 2. «Kannatusmäng», TMMM 1947.

se, Rakverre, Roomassaarde, Sondas- se, Tallinna, Türi, Valka, Viljandisse ja Võrru.²²

Oskar Luige kauplust varustanud kohalike väiketöökodade arvu on raske määrata. Teada on Johannes Õunapi (s 1862) pisike töötuba Aia tänava keldrikorrusel ligikaudu aastatest 1925–1935 ning Karl Kolgi töökoda (algul korteris, hiljem Tööstuse tänaval, esimesel korrusel) aastatest 1935–1941²³. Piret Korjus on ema mälestuste põhjal kirjeldanud Johannes Õunapi töökoda: «Vaarisa töötoas, paar trepiastet allapoole lastuda, lõhnas hõövlilaastude ja värvi järele. Koormajagu kiikhobuseid ja -luiki (musti, halle, pruune, valgeid) ootas Oskar Luige poodi äraviimist.

[---] Siis, kui asjad valmis, tellis vaarema töövoorimehe ja viis asjad poodi ära. Suhted härra ja proua Luigega olid hääd, töö sai hästi tasutud, lisaks võisid vanad oma lastelastele soodushinnaga kaupa valida.»²⁴

Joonis 3. Kaardimängu «Kvartett» karbikaas. Marjuka Laanmaa deposiit Tartu Mänguasjamuuseumis.

²² ERA 16-2-2729, l. 3–6. Maksutoimikud, 1927.

²³ ERA R66-1-945, l. 1 Ettevõtte reprivatiseerimistoimik, 1942–1943.

²⁴ TMMM TAM 30 Korjus.

Kauplus

Rüütli tänava kauplus paistis juba kaugelt silma uhkete vaateakende poolest. Akendele oli asetatud rohkesti laste mänguasju (suured ja väikesed hobused, vankrid, tõllad, autod, bussid jne) ning mängu täiskasvanutele. Suuremate pühade nagu jõulude ja lihavõtete ajal seati üles uhked kompositsioonid. Vaateaknaid käidi jalutuskäikude ajal vaatamas ning nii mõnigi laps mängis mõttes mängu, millist mänguasja ta sealt endale tahaks.²⁵

Mänguasjamauseumisse on jõudnud vaid üksikud ja suhteliselt napid mälestused Oskar Luige kaupluse sisustusest ja kaubast.²⁶ 1930. aastatel ääristasid kaupluse seinu letid, mille tagaseinas olid kaubariiulid. Ukse juurest paremat kätt istus kassapidaja. Vahel võis müüjat asendada ka proua Luik ise. Poes oli kolm osakonda, paremat kätt müüdi kooli- ja kirjatarbeid. Rüütli tänavalt uksest siseneja sattus otse minnes suurte mänguasjade, kiikhobuste, kiiktoolide ja autode juurde ning paremat kätt riiulitel olid mänguloomad, pallid ja teised väiksemad asjad.

Raskused

Mänguasjade valmistamisel ja müümisel tuli kokku puutuda samade raskustega nagu Eesti majanduselus tervikuna. Lisaks majanduskriisidele andis tunda ka üldise majandushariduse puudumine. 1920. ja 1930. aastatel tekkis hulganisti uusi ettevõtteid, kuid paljud neist kadusid õige pea, sest kasum osutus tootmiskulude vaelearestuse ning rahva ostujõu vähenemise tõttu oodatust väiksemaks või puudus hoopis. Nii satuti raskustesse laenude tagasimaksmisel ja maksude tasumisel. Alustavate väikeettevõtete omanikud ei tundnud pahahti maksundust ja olid hädas raamatupidamisega. Oskar Luigel õnnestus esialgsed raskused ületada tänu kvaliteetsel toodangule, aktiivsele turundustegevusele ning laenudest hoidumisele.

Ehkki Luige äri muudkui kasvas, esitas temagi korduvalt maksuametile kaebusi liigkõrgete maksude pärast, mis väidetavalt pärssisid tema tegevust. Ta kurtis, et komisjon pole pädev ning mänguasjade järele on väike nõudlus, kuid konkurents kõva jms. Kuna omal ajal oli võimalik majandusaasta aruannet teha raamatupidamisdokumente (äriaramatut) esitamata ning kohale tulnud komisjon esitas hinnangulise arvamuse, siis kaebas Luik selle üle, et komisjon oli talle liiga suure läbimüügi ja tuluprotsendi määranud.

1923. aastal kirjutas ta pahaselt: «Wiimasel ajal on mitmed ärimehed män-

²⁵ TMMM TAI 99 Kask.

²⁶ TMMM TAM 30 Korjus, TAM 31 Mitt, TAM 33 Kurg, TMMM TAI 99 Kask.

guasju laialt sissewedanud, lootes seda kaupa, nagu ennemaltgi, hästi soodsa-tes tingimistes müüa. Et aga mänguasjad liig kõrge tollimaksu pärast õige kal- lilt kätte tulewad, siis on võimata neid kõrge protsendiga inimestele müüa, sest ei leidu ostjaid ja et kaubast lahti saada, on mänguasju laialt igale poole suu- rest ärist kuni weikse würtsi poodini müügile antud ja pakutakse koguni alla hinna. Kõigil neil äridel on keskmine kasu protsent 10% peale arwatud, kuna minule kui soliid mänguasjade äri- le 20% kasu on määratud, arwesse wõtma- ta jättes, et mina sahkerdajatega konkureerima pean ja sellepärast tihti kaupa alla hinna müüma sunnitud olen. Sellest järgneb, et mul praegusel seisukorral puhtast kasust juttugi ei wõi olla, waid et ma äri- le weel juure maksan ja kui riigimaksud omakorda liig koormawad on, siis olen sunnitud oma mänguasjade äri lõpetama, mis halwawalt minu puht spetsiaal mänguasjade tööstuse peale mõjub ja ta oma soliid aluselt ära libiseda wõib.»²⁷

1920. aastatel oli Luik hädas sellega, et lao puudumise tõttu ei saadud kaupa otse edasimüüjatele saata, vaid viidi kauplusse, kus need sattusid maksu alla.²⁸

Edasine saatus

1940. aastal ettevõtte natsionaliseeriti, enne seda vormistati põhjalik inventuu- riakt vallasvara, pooleliolevate kaupade, müügilolevate kaupade ja töötajate kohta. Aktile on lisatud 1939. aastal ettevõttega liidetud Karl Kolgi ja Nikolai Villeri töökodade sisseseade ja kaubaartiklite nimekiri. Riigistatud ettevõtte nimeks sai Mäng ja Kool.

14. juunil 1941. aastal arreteeriti Oskar Luik nõukogudevastase elemendina ja enamik tema pereliikmetest küüditati.²⁹ Vahepeal välismaal olnud ja Saksa okupatsiooni ajal kodumaale naasnud tütar Aino Malvet jätkas ettevõtte juhti- mist Mängu ja Kooli nime all. Ta andis sisse taotluse ettevõtte reprivatiseerimi- seks, kuid ei suutnud dokumentaalselt tõestada, et isa andis ettevõtte kinnis- ja vallasvara üle tütrele. Ilmselgelt polnud tal ka teavet isa saatus kohta – Oskar Luik suri juba 1. oktoobril 1941. aastal eeluurimisel Sverdlovski oblastis Sev- ralagis. Nii pöördus Aino Malvet 1944. aasta juunis Tartu ringkonnakohtusse tsiviilasja algatamiseks isa Oskar Luige ja ema Alma Luige teadmata kadunuks tunnistamise ja nende vara hooldamise kohta.³⁰ Koos sakslaste lahkumisega suundus Aino välismaale.³¹

²⁷ ERA 16-2-2725, l. 5. Maksutoimikud, 1923.

²⁸ ERA 16-2-2727, l. 21. Maksutoimikud, 1924.

²⁹ ERAF 2M/O-1-1884. 14. juunil 1941 küüditamisele kuulunute arvestustoimikud; Leo Õispuu. Küüditamine Ees- tist Venemaale: juuniküüditamine 1941 ja küüditamised 1940–1953. Tallinn 2001, lk 510.

³⁰ ERA R-795-5-1343.

³¹ TMMM TAM 31 Mitt.

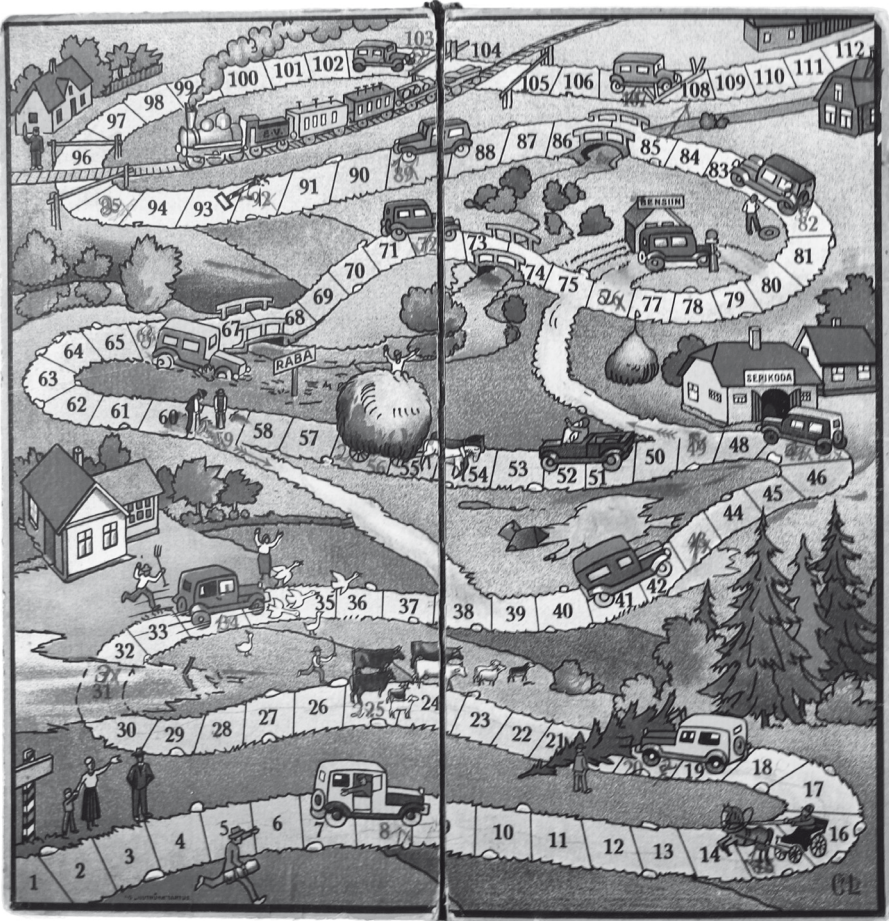
JOONIS 4. Kassipildiga kuulimängu karbi kaas ja tagakülg. TMMM 3011 TK.

Mänguasjade töökoda Mäng ja Kool Rüütli tänaval (Nõukogude ajal 21. Juuni tänav) anti 1949. aastal Tartu Kaubastu alluvusest Tartu Linna Tööstuskombinaadile. Viimane ehitas 1953. aastal Alevi tänavale suure mänguasjade tootmishoone, kuhu koliti ümber ka kesklinna töökoda. Kolme aasta pärast anti Alevi tänav tootmishoone mööblivabrikule Puit ja 1969. aastal Tartu Mööblikombinaadile.³² Mänguasjade ja kirjutustarvete kauplus Mäng ja Kool tegutses aga 1990. aastate alguseni oma vanas kohas Rüütli tänaval ja on veel praegugi paljudel meeles.

Oskar Luige mänguasjad Tartu Mänguasjamuuseumi kogus

Tartu Mänguasjamuuseumi kogusse kuulub kümmekond omaaegset lauamängu, male- ja kabenuppude komplektid ning kassipildiga kuulimäng. Lisaks on 1941. aastal Mängu ja Kooli nime all toodetud konstruktorite komplektid «Osav sõidukimeister» ja «Noor insener». Muuseumis on ka paar kiikluike, mis võivad olla valmistatud Oskar Luige tööstuses, kuid nende päritolu pole siiski tõendatud (puudub Oskar Luige töökoja märgistus). Kõiki neid esemeid saab näha mänguasjamuuseumi püsiekspositsiooni Eesti mänguasjatööstust tutvustavas osas. Kuna Oskar Luige töökojas valmistatud mänguasjade valik oli tegelikult tohutult suurem, siis jääb vaid loota, et muuseumisse lisandub edaspidi mälestusi või esemeid seoses selle mänguasjatööstuse ja -poega.

³² Vello Lään. Tartu Mööblikombinaat. Tallinn 1986, lk 7.

JONIS 5. Lauamäng «Sõit maale». TMMM PE 1944.

Oskar Luik – from a pedlar to an owner of a big business. Toy manufacturing and shop in Tartu

Helena Grauberg

Summary

Oskar Luik was the first Estonian toy manufacturer – he opened his toyshop in Tartu in 1910 and his own small manufactory in 1916. The First World War reduced trading volumes with Europe and later on high taxes were established on imported toys, so there was an increasing demand for domestic toy production.

The business developed well despite of economic difficulties in the 1920s and 1930s. Oskar Luik avoided loans and paid much attention to the quality and appearance of his toys, at the same time keeping prices affordable. By 1940 there were already twenty workers and two apprentices in the enterprise. In June 1940, when Estonia fell under Soviet occupation, the enterprise was nationalized and Oskar Luik himself arrested and deported to Russia, where he died in October 1941. The nationalized toy factory operated in the same building until 1953 and the toyshop until the 1990s.

Oskar Luik produced a large variety of different wooden toys and board games and also published children's books. The Tartu Toy Museum has only a few examples of Oskar Luik's products, which can be seen in the museum's permanent exhibition.

J0ONIS 1. Tiibklaver J. Moritz näitusel «Tartu oma klaver» Vanemuise kontserdimajas. Foto: Alo Põldmäe.

Tartu oma klaverist

Alo Põldmäe

Klaveril kui kõige levinumal muusikainstrumendil on vähemalt Euroopa maa-de kultuurielus olnud täita väga oluline roll. Sellest lähtuvalt on kujunenud arusaam, et klaveriga seonduv on riigi kultuuritaseme üks peegeldajaid.

Eesti klaverimeistrid on kvaliteetsete klaverite kaudu suutnud mitme sajandi jooksul teadvustada seda väikest maad ja samas varustada muusikahuvilisi hinnalt kättesaadavamate omamaiste pillidega. Pole liialdus öelda, et oma klaveriga aidati ja aidatakse tänapäevani kaasa Eesti identiteedi alalhoiule.

19. sajandi teisel poolel haikus klaverimeistrite tegevus ärkamisaja rahvusliku vaimsuse tõusuga ning 19. sajandi lõpus kerkisid esile eestlastest suured tegijad – Jaan Räsä, Johannes Moritz, Mihkel Oss, Ernst Hiis (Ihse), Jaan ja Tõnis Olbrei, Hermann Jurak ja Mihkel Salong.

Põhjust Tartu klaveriehitust esile tõsta on küllaga – nüüdseks on teada, et siin on läbi aegade tegutsenud 19 töökoda, kus valmisid 21 erineva nimetusega klaverid.

2010. aasta 3. märtsist 12. aprillini eksponeeriti Vanemuise kontserdimajas näitust «Tartu oma klaver», kus teadaolevalt esimest korda sai näha enamikku Tartus valmistatud klavereid. Näituse eesmärk oli teadvustada ja tähtsustada Tartut kui klaveriehituse linna. Väljapaneku korraldasid Eesti Rahvuslik Klaverimuuseum ja Vanemuise kontserdimaja, idee autor ja näituse koostaja oli Alo Põldmäe ning kunstnikuks Maarja Meeru. Näitus oli pühendatud helilooja, koorijuhi ja klaverimeistri Aleksander Läte 150. sünniaastapäevale.

Linnulennult üle Eesti 232-aastase klaveriehituse

Esimene teade Eestis valminud klavereist pärineb aastast 1779. Tallinna saksa ajaleht Revalische Wöchentliche Nachrichten teatas, et meister Johann Friedrich Gräbner (1753 Bremen, Saksamaa – 1812 Tartu) valmistab teiste pillide kõrval ka klavereid.¹ Gräbneri tahvelklaveri ja tänapäevase kontsertklaveri Estonia vahele mahub aga ligi 70 erinevat Eesti meistrite pilli. Nii pisikese maa kui Eesti kohta on see uskumatult suur arv. Et klavereid võib olla enamgi val-

¹ Hillar Saha. Eesti muusika ajaloo lugemik. II. Tallinn 1940, lk 20.

mistatud, tõendab see, et 2000. aastal oli andmeid 44, praegu aga 69 Eestis valmistatud klaveri kohta.

18. sajandi lõpul ja 19. sajandil olid meistrid enamasti sakslased – Johann Gottfried Neidhardt, L. E. Erich, C. L. Goenson, Carl Eduard Sopha, Weisner, Goldorff, Meyer, F. Lorenz.² Mõne puhul on oletatud nende eesti päritolu (H. H. Falck, C. G. Krug, C. E. Sopha, Johannes Moritz).

Hans Heinrich Falck (1791–1874) õppis klaveriehitust Peterburist tulnud meistri L. E. Erichi juures ning asutas 1818. aastal Tallinnas oma töökoja. 1824. aastal Erich suri, Falck liitis tema ja enda töökoja ning klaverite tootmine suurenes kiiresti. Töökoda tegutses 1850. aastani. Üks Falcki tahvelklaver asub Eesti Teatri- ja Muusikamuseumi ekspositsioonis.

Eesti soost meistrid hakkasid tooni andma 19. sajandi teisest poolest. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul läks Eestist arvukalt mehi õppima meistriks Peterburi klaverivabrikutesse. Neist üsna paljud (arvatavalt 16) avasid oma klaveritöökoja. Nimekaimad neist olid Gustav Leppenberg, Franz Adolf Mühlbach, Kingo, Carl Kõiv, Ernst Hiis (Ihse) ja Mihkel Salong. Eesti Vabariigi sünni järel 1918. aastal opterus enam kui 40 meistrit Eestisse ja tänu neile pandi kiiresti alus omamaisele klaveriehitusele. Võib kindlalt öelda, et Eesti Vabariigi eduka klaveriehituse sepikojaks oli Peterburi linn.

19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse tuntuimad eesti klaverimeistrid olid Robert Rathke – tiibklaverid ja pianiinod R. Rathke; Johannes Moritz – pianiinod ja tiibklaverid J. Moritz; vennad Jaan ja Tõnis Olbrei – pianiinod Kraemann/Olbrei; Hermann Romm – massiivsed, põhiliselt mõisatele valmistatavad pianiinod H. Romm; Julius Tusti – ilusa disainiga pianiinod J. Tusti (nende meister asus 1916. aastal tööle USAs Steinway kuulsas klaverivabrikus); Hans Orntlich – pianiinod H. Orntlich; Tartu meistrid Jaan Räsä ja Hermann Jurak – pianiinod J. Räsä ja J. Hermann.

Aastail 1918–1940 tegutsesid klaveritöökojad põhiliselt Tallinnas ja Tartus. Tallinna klaveritootjaist paistsid silma Ernst Hiis – Ihse nime all valmis kuus tiibklaveri ja kolm pianiino modifikatsiooni –, arvuka toodanguga Karl Saar (pianiinod K. Saar), Hans Orntlich ning juba omaette Tõnis Olbrei.

Nõukogude võim likvideeris kõik klaveritöökojad. Eesti klaveritootmine taastus alles 1951. aastal, kui Tallinna Klaverivabrikus hakati ehitama Ernst Hiisi väljatootatud kontsertklaverit Estonia. Tartus toodeti aastail 1958–1968 pianiinosid Vanemuine.

Teadaolevast 69 Eesti klaverist on õnnestunud leida 54, leidmata on veel 15 klaverit. Võimalik, et leidmata pillidest üksikud on siiski kusagil säilinud,

² Osa meistrite puhul on eesnimi märgitud kas ainult esitähena või puudub üldse.

JOOIS 2. Tahvelklaver F. W. Hasse Tartu linnakodaniku muuseumis. Foto: Alo Pöldmäe.

aga infot pole meieni jõudnud.³ Mõnedki klaveriomanikud võib-olla ei teagi, et neil on eesti meistri pill, sest enamikul meistritel on saksa nimed. Järjekindlad otsingud annavad siiski tulemusi. Informatsiooni aitab täiendada Eesti Rahvusliku Klaverimuuseumi algatatud klaverite otsing, mille käigus koostatavas se klaverite nimekirja kantakse võimalikult täpne info kõikide ülevaadatud klaverite kohta üle Eesti.

Tartu 19. sajandi klaver

Tartule on klaverimängu ja klaveriehituse seisukohast mõju avaldanud Tartu ülikooli aula kui väarika kontserdisaali teke, 1813. aastast sai see kontserdipai-gaks, kus hakkasid tähtsat osa mängima klaveriõhtud. Kahe suure kultuuri-keskuse, Riia ja Peterburi teele «ettejääv» Tartu meelitas siia esinema maailma-kuulsaidki pianiste, nagu Clara Schumann või Ferenc Liszt.

Tartu 19. sajandi esimese poole klaveriehituse kohta on andmeid säilinud väga napilt. Siinne vanim teadaolev klaverimeister oli Sileesiast pärit Nicolaus

³ Näiteks on üks klaveriõpetaja kohanud Läänemaal tahvelklaverit F. Lorenz.

JOONIS 3. Orelimeister Ernst Kessleri valmistatud tahvelklaver E. Kessler. Foto: Alo Pöldmäe.

Möhring, kelle kohta on andmeid aastast 1789 ja kes ehitas tahvelklaverite kõrval ka positiivoreleid ja simbleid. Tema sünni- ja surmadaatum on teadmata.

Tahvelklavereid valmistasid Tartus 19. sajandil veel Friedrich Wilhelm Hasse (tahvelklaver F. W. Hasse), Thomas Mirsalis (Th. Mirsalis), Ernst Kessler (E. Kessler) ja Otto David Wenzel (O. D. Wenzel). Hiljuti lisandus neile meister Moritz Sprenger, kes tegutses Tartus 19. sajandi alguses.⁴

F. W. Hasse klaveritöökoda tegutses 1830.–1850. aastatel. Hasse tuli Tartusse 1830. aastal. Ilmselt tahtis ta turgu uurida ja ajutiselt tööd leida. Küllap oli turg piisavalt suur, sest 1831. aastal oli Hasse juba Tartu instrumendivalmistajate nimekirjas. Tänu klaverite tugevale konstruktsioonile on mitu pilli säilinud praeguseni (Tartu Linnamuuseumis, 19. saj Tartu linnakodaniku muuseumis (joonis 2)⁵, Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis, Mõniste muuseumis).

Meister Thomas Mirsalis valmistas tahvelklavereid Th. Mirsalis aastail 1834–1845, algul Tallinnas, hiljem Tartus. Üks teadaolev pill asub Lätimaal Lejasciemsis linnakeses. Tahvelklaveri E. Kessler valmistajat Ernst Kesslerit

⁴ Tartu kodaniku ja pillimeistri Moritz Sprengeri pärandus inventeeriti 1812. ja 1814. a. Sprengeri vara hulgas olid ka klaverimeistri tööriistad ja kolm valmis tiibklaverit. EAA 995-1-12 273. Moritz Sprengeri pärandusasi, 1814–1832. – Toim.

⁵ Hasse valmistatud tahvelklaver leiti teatri- ja muusikamuuseumi vahendusel Rakvere lähedalt. Klaveri restaureeris Eesti Muusikaakadeemia klaverihäälestaja Heiki Parts 1996. aastal Eesti Kultuurkapitali stipendiumi toel ning seda kasutati Tartu linnakodaniku muuseumis salongikontsertidel aastatel 1997–2001. – Toim.

(1808–1863) tuntakse kui väljapaistvat orelimeistrit. Teave temast kui klaveriehitajast pärineb aga aastast 2010, kui sai üle vaadatud üks Järva maakal asuv E. Kessler (joonis 3). Kessler asutas orelitöökoja Tartus 1834. aastal ja tahvelklavereid valmistas samas arvatavalt 1850. aastail.

19. sajandi klaverimeistrite puhul seisavad avastused alles ees ja praegused andmed võivad põhjalikuma uuringu järel muutuda. Just nii juhtus teabega Otto David Wenzeli (surn 1906) tegevuse kohta. Seni teadsime, et Wenzeli töökoda tegutses Tartus aastail 1886–1893 ja valmistas vaid tahvelklavereid, uus info muutis aga palju. Nüüd teame, et töökoda tegutses juba 1855. aastal ja valmistati ka kabinet-tiibklavereid. Ühe olemasoleva pilli O. D. Wenzel jälile sain 2010. aastal ja see asub Pärnumaal (joonis 4). Klaveri sees oleval sildil on mäрге, et see on valminud 8. augustil 1855.

Ainuüksi need paar fakti kinnitavad, et Eesti klaveriehituse ajaloo uurimisel on klaverimuuseumi ootamas lai tööpõld.

19. sajandi teise poole väljapaistvaim Tartu meister oli sakslane Julius Robert Rathke (sündis 10.07.1836 Königsbergis, suri 21.05.1920 Võrus, maetud Tartusse 27.05.1920⁶). Tema valmistatud klavereid R. Rathke on veel üsna arvukalt kasutuses nii kodudes kui ka muusikakoolides (joonised 5, 6).

Rathke õppis meistriks Ida-Preisimaal Königsbergis. Asunud Tartusse, rajas ta siin 1868. aastal oma vabriku (vene uurija Pjotr Zimini andmeil 1867. aastal⁷). 1880. aastail oli tema vabrikus juba 65 töölisi. Tartus valmis ligi 1400 kabinetklaverit ja pianiniot. Vabrik asus aadressil Rütli t 21. Rathke elukoht,

JOONIS 4. Tahvel- ja tiibklaveri O. D. Wenzel firmamärk.
Foto: Alo Põldmäe.

JOONIS 5. Robert Rathke Peterburis toodetud tiibklaveri firmamärk klaverikaanel. Foto: Alo Põldmäe.

⁶ EAA 4918-1-1504, säilik pagineerimata. 1869. aastal abiellus Rathke Tallinnas Viljandist pärit Emma Johanna Luise Jaegeriga (sünd 1848, surn 1930. aastatel); peres oli 10 last. EAA 1253-1-599, l. 348. Robert Rathke nime ja elulooliste daatumite osas on siiani valitsenud segadus. Tänan arhivaar Tiitu Oja, kes siin ajalooarhiivi materjale toetudes selgust tõi. – Toim.

⁷ П. Зимин. История фортепиано и его предшественников. Москва 1968, lk 192.

Joonis 6. Pedagoogikadoktor Juhan Torkile ja Tartu ülikooli rektorile Feodor Klementile kuulunud kabinet-tiibklaver R. Rathke. Markus Leppoja omand. Foto: Alo Põldmäe.

vabrik ja kauplus asusid mitmes hoones, nii tähistabki saksa tuntud pillikoguja Paul de Witi 1893. aastal väljaantud aadressiraamat Rathket koguni nelja aadressiga: Rüütli 21 ja 23 ning Magasini 8 ja 10.⁸

Oma töökojas õpetas Rathke välja mitu hilisemat klaverimeistrit, neist tuntuim oli Ernst Hiis (Ihse). 1891. aastal vabrik põles ja Rathke kolis Peterburi, kus avas 1892. aastal uue töökoja. Ta saavutas Peterburis väljapaistva positsiooni ja seal valmis enam kui 6500 pilli. Rathke klaverid olid tugeva konstruktsiooni tõttu vastupidavad. Nii selle kui ka suhteliselt odava hinna tõttu oli nõudlus küllaltki suur. 1918. aastal pidi ta ettevõtte maha müüma ja tagasi Eestisse pöörduma, kuna sakslasi ähvardas Petrogradis Volga äärde küüditamise oht. Elu viimased aastad tegutses Rathke Eestis klaverihäälstajana.

19. sajandi lõpust pärineb veel kaks Tartu tiibklaverit – J. Moritz ja M. A. Oss.

Meister Johannes Moritz asutas Tartus oma töökoja 1872. aastal. Põhitöödanguks kujunesid salong-kabinetklaverid ja kontsert-kabinetklaverid (joonis 1). Vähemal hulgal toodeti pianiinosid. Moritz saavutas silmapaistva taseme ja nõudlus pillide järele oli küllaltki suur. Eesti esimesel iseseisvusajal rajas Moritz töökoja alusel oma tööstuse Oskar Heine.

⁸ Paul de Wit. Weltadressbuch 1893, lk 130–143.

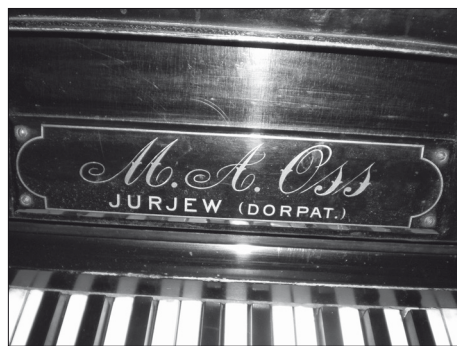
Mihkel Aleksander Oss sündis Tartu lähedal Tähtveres 1867. aastal. Oma töökoja asutas ta Tartus 1894. aastal ja see tegutses meistri surmani 1925. aastal. Toodanguks olid nii pianinod kui ka kabinet-tiibklaverid. 1928. aastal rajas Ossi töökoja alusel oma tööstuse Johannes Vihm.

Üks huvitav Ossi kontsert-kabinetklaver on teada Rõngu lähisel, väidetavalt olnud see 20. sajandi algul kontsertpilliks Tartu raekojas. Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumi tiibklaver M. A. Oss asub deponeerituna Tartu Laulupeomuuseumis ja seda kasutatakse kontsertpillina (joonis 7).

20. sajandi esimesel veerandil olid eriti hinnatud Kambjas sündinud meistri Jaan Räsä (1868–1926) klaverid J. Räsä. Klaveritöökoda asus Tartus Tiigi t 86 ja tegutses aastail 1892–1926. 1924. aastal töötas töökojas 15 töelist. Jaan Räsä klaverite kauplus asus Raekoja platsil (joonis 8).

Pianiinod J. Räsä said arvukalt aurahasid nii Eestis kui ka välismaal. Väarikaimad neist olid 1907. aastal Brüsseli ülemaailmselt näitusmesil saadud *grand prix* ja 1908. aasta Madridi näitusmessi kuldauraha.

Nüüdseks on selgunud aga veel üks Räsä-nimeline meister – 1871. aastal Vana-Kuuste vallas sündinud Jüri Räsä. 1898 läks ta Peterburi, kus töötas 1911. aastani Robert Rathke klaverivabrikus. Pöördunud tagasi Tartusse, asutas ta 1911. aastal Raatuse t 2 muusikariistade tööstuse ja kaupluse. Üks oletatav Jüri Räsä valmistatud piano on Tartus eravalduses ja see kannab nime Räsä erinevalt Jaan Räsä klaveritest, mille nimi on J. Räsä.

JOONIS 7. Mihkel Aleksander Ossi piano M. A. Oss firmamärk. Foto: Alo Põldmäe.

JOONIS 8. Jaan Räsä klaverikauplus Tartus Suurturul. Foto: G. Stamm, 1928. TMF 286: 4.

JONIS 9. Pianiino Astron. Foto: Alo Põldmäe.

JONIS 10. Juhan Simmile kuulunud tiibklaveri Astron firmamärk ja noodipult. Foto: Alo Põldmäe.

Tartu – klaveriehituse põhikeskus Eesti esimesel iseseisvusajal

1920. aastaks oli enam kui 40 Peterburis tegutsenud eesti klaverimeistrit opteerunud Eestisse. Pole siis ime, et meie klaveriehitus sai jalad alla juba kolme-nelja aastaga. Hulk meistreid asus Tartusse ja tänu neile sai Tartust kiiresti klaverilinn. 1922. aastal asu-

tati a/s Astron, mille kuuest aktsionärist üks oli klaverite peakonstruktor Ernst Hiis (Ihse, joonis 9).

20. mail 1923 korraldati Tartu Küttide Kodus⁹ Astroni ja Saksa firma Bechstein pianiinode võrdlus-võistlus-esitlus. Sellest kujunes oma aja mõjukaim omamaist klaveriehitust tutvustav avalik üritus. Sadakond kuulajat ja žürii,

⁹ Küttide kodud olid Vabadussõja järel, kui Kaitseliit likvideeriti, tegutsema jäänud kütisalkade kooskämise kohad erinevais Eesti paigus. Tõenäoliselt eksisteerisid kuni Kaitseliidu legaliseerimiseni 1925. aastal. 1924. aastal asus Tartu Küttide Kodu aadressil Lai t 30; kahjuks pole andmeid, kas klaverite võistumängimine 1923. aastal toimus samas. – Toim.

JOONIS 11. Dr. Piret Kuusk pojaga oma isa akadeemik Harald Keresi tiibklaveri C. Bechstein juures. Foto: Alo Põldmäe.

kuhu kuulusid heliloojad Heino Eller ja Juhan Aavik, dirigent-pianist Peeter Paul Lüdig ja muusikateadlane Eduard Visnapuu, tunnistasid, et Astron kõlas Bechsteinist paremini.

Kuut liiki kabinetklavereid ja pianiinosid saatis kiire edu ja 1940. aastani toodeti kokku enam kui 800 pilli.

Meenutamaks seda omapärast sündmust ja tähistamaks projekti «Tallinn – Euroopa kultuuripealinn 2011» koostööpartnerlust, toimus 3. detsembril 2010. aastal Tartu Saksa Kultuuri Instituudis taas Astroni ja Bechsteini võrdluskontsert. Selle ürituse algatas Eesti Rahvuslik Klaverimuuseum koostöös Saksa Kultuuri Instituudiga. Seekord olid laval korraga akadeemik Harald Keresele kuulunud tiibklaver Bechstein (mille deponeeris klaverimuuseumile H. Keresse tütar prof Piret Kuusk, joonis 11) ning helilooja ja koorijuht Juhan Simmille kuulunud tiibklaver Astron (joonis 10).

Eesti esimesel iseseisvusajal tegutsesid Tartus edukalt veel klaverifirmad Oskar Heine, Sprenk-Läte, J. Wihm ja J. Hermann.

Oskar Heine nimelise klaveri konstrueerinud ja tootnud Oskar Heine sündis 1892. aastal Kuressaares. Rikkalikke kogemusi sai ta töötades aastatel 1911–1914 Peterburi tuntud klaverifirmas Schröder. 1916. aastal sattus Heine mobilisatsiooniga Esimesse maailmasõtta ja Eestisse naastes Vabadussõtta, kus sai Petseri all

JONNIS 12. Koorijuht Uno Uiga oma pianino Oskar Heine juures. Foto: Alo Põldmäe.

raskesti haavata. Pärast sõda töötas Heine ühes Berliini klaverivabrikus. Eestisse tagasi tulnud, rajas ta 1922. aastal Tartusse J. Moritza töökoja alusel oma klaveritootmise, kus valmistas põhiliselt pianinosid ja vähesel hulgal kabinetklavereid (joonis 12). Heine lõi aktiivselt kaasa mitme organisatsiooni tegevuses. Ta oli 1928. aastal asutatud Tartu Muusikariistatöösturite Ühingu asutajaliige.

Sõja ajal jätkus tootmine 1944. aastani, siis põgenes Heine Läände, jõudis hiljem Kanadasse ja suri Torontos 1956. aastal. Üks Heine pianinodest asub Rakvere linnakodaniku muuseumis. See kuulus helilooja Arvo Pärldile Rakveres elamise ajal. Ka Tartu aukodaniku, koorijuhi Uno Uiga igapäevatöö pill on pianino Oskar Heine.

Sprenk-Läte klaverite taga on kaks meistrit, vennad Eugen Sprenk-Läte ja Aleksander Läte. Eugen Sprenk-Läte sündis Rõngus 1871. aastal. Ta õppis klaveriehitust Tartus J. Moritza juures. 1926. aastal asutas ta Tartus Aia t 65 oma klaveritööstuse, mille põhitoodanguks said pianinod, vähesel määral ka kabinet-tiibklaverid.

Eugen Sprenk-Läte suri 1932. aastal ja vabriku päris vend Aleksander. Väljapaistvast heliloojast ja muusikategelasest sai ka silmapaistev klaverimeister. A. Läte tegi mitu klaveri helikvaliteedi täiustust, osa täienduste eest sai ta ka patendi. Täiendustest on üksikasjaliselt juttu A. Läte koostatud raamatukeses «Kla-

JOONIS 13. Tartu ülikooli rektorile Karl Dehiole kuulunud Saksa tiibklaver C. Bechstein. Tartu Kõrgema Usuteadusliku Seminari omand. Foto: Alo Põldmäe.

verist ja selle ehitusest».¹⁰ See 18-leheküljeline brošüür on seni ainuke teadaolev eestikeelne eriväljaanne klaveritest. Märkimisväärne oli selles A. Läte püüd tähtsustada klaverit kui pilli. Näiteks tituleeris ta klaveri pillide kuningannaks.

Hea viimistlusega pianiinod valmisid aastail 1910–1940 meister Hermann Juraku käe all (joonis 16). Meister muutis oma klaveri nime eesnimekeskseks – J. Hermann. Ilmselt tingis selle nime Jurak ebameeldiv tähendusvarjund. H. Jurak valmistas pille üksinda, pöörates suurt tähelepanu klaverite kõlaomadustele ja välisviimistlusele. Ta katsetas kahekordset kõlalauda, liimides selleks kokku vastupidi jooksva toimega kuuselaudu. Nii õnnestus pillide kõlatugevust suurendada. Üks Juraku pianiiino on inspireerinud tuntud lauljat Tõnis Mägi välja andma CD «Vestlus Hermanniga», millel Mägi saadab oma laulu isiklikul pianiiinol J. Hermann.

Johannes Vihm sündis Tartus 1890. aastal. Lõpetanud Peterburis Jaani koguduse kirikukooli, töötas ta Tartus J. Moritza klaveritöökojas ja hiljem mitmes Peterburi klaverivabrikus. Opteerunud Eestisse, asutas ta 1925. aastal M. Ossi klaveritöökoja alusel oma tööstuse.

¹⁰ Aleksander Läte. Klaverist ja selle ehitusest: Sprenk-Läte leiutised ja uuendused klaveriehituse alal. Tartu 1934.

JOONIS 14. Pianiino Joh. Wihm firmamärk. Foto: Alo Pöldmäe.

JOONIS 15. Pianiino Vanemuine kaubamärk. Foto: Alo Pöldmäe.

J. Vihma põhitoodanguks olid pianinod (joonis 14). Meister pööras erilist tähelepanu materjali kvaliteedile. See tagas tema klaveritele edukuse. Kiidusõnu klaverite J. Wihm helikvaliteedi kohta on kuulda tänini.

Pärast Vihma surma 1938. aastal juhtis tööd meistri lesk. Nõukogude võimu tulekuga 1940. aastal töökoda suleti.

Nõukogude võim seiskas kõik klaveritööstused. Viimane katse Tartus klavereid toota tehti 1958. aastal, kui H. Juraku töökoja alusel hakati Tartu Linna Tööstuskombinaadis tegema pianinot Vanemuine (joonis 15).¹¹ Valmistati nii harilikke kui ka kontsertpianiinosid. Alustati kuue meistriga, kes kõik olid varem töötanud klaveritöökodades. Üks neist oli Jaan Räsä juures töötanud Johannes Pöörmann.

Algul valmis aastas 12 pilli, 1960. aastal toodeti 40 klaverit. Tänu pianinode heale vastupidavusele ja häälespüsimisele, mahedale ja laulvale toonile ning kergele klaviatuurile suurenes kiiresti ka nõudlus. 1968. aastaks oli toodang kasvanud 300 pillini.

Kõlalaua materjal tuli Karjala-Soomest, metallosad Leningradist, klaviatuur ja mehhanismid Leningradi klaverivabrikust Krasnõi Oktjabr, malmraam valati Tallinnas. 1961. aastal valmistas tööstuskombinaadi tööline Johannes Tens uue, kahekordse kõlalauaga pianino mudeli. Uuendus oli mõeldud kõla kandvuse suurendamiseks ja registrite kõla ühtlustamiseks. Komisjon koosseisus Artur Lemba, Artur Kurmet, Bruno Lukk ja Anna Klas andis klaverile hea hinnangu ning mudel läks tootmisse.

Tõusuteel olev klaveritootmine lõppes 1968. aastal. Põhjuseks toodi pillide kõrge hind – 890 rubla –, samal ajal kui mujal Nõukogude Liidus toodeti pianinosid hinnaga kuni 600 rubla (Belaruss, Krasnõi Oktjabr). Seiskamise põhjuseks võis olla ka juba täiel aurul tegutsev Tallinna Klaverivabrik ja nii väikeses vabariigis kui Eesti ei peetud otstarbekaks pidada kahte klaverivabrikut.

¹¹ Merike Vellend. Klaveriehituse ajalugu Eestis. Tallinna Riikliku Konservatooriumi klaveriosakonna diplomitöö. 1976. Käsikiri Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis.

Nimelised klaverid

Nn nimeliste klaverite tähtsustamine on Eesti Rahvusliku Klaverimuuseumi arvates oluline, sest Eesti väljapaistvatele inimestele kuulunud instrumentide kaudu avaneb laiapõhjalisem kultuurilooline taust. Lisaks klaverimargile saadakse ülevaade ka kunagise klaveriomaniku tegevusest. Väga erinevatel elualadel tegutsenud klaveriomanikud on tihti olnud head harrastusmuusikud. Nii võib muuseumis kujundada ainulaadse koosluse teadmistest, mille ühenduslüliks on klaver.

2010. aasta kevadel Vanemuise kontserdimaja klaverinäitusel oli nimelisi, Tartuga seotud tuntud inimeste klavereid mitu: helilooja Juhan Simmi, saksofonist Lembit Saarsalu, Tartu ülikooli rektori ja piiskopi Johan Kõpu ning helilooja Rudolf Tobiase klaver.

Lähtudes nimelistest klaveritest, avab klaverimuuseum koostöös Tartu Ülikooli ajaloo muuseumiga 14. aprillil 2011 ülikooli ajaloo muuseumis klaverinäituse «Tartu Ülikooli rektorite, doktorite ja akadeemikute klavereid». Sellega haakub sümposium «Tartu Ülikool ja klaver», millel antakse ülevaade klaveri osast ülikooli muusikaelu kujundamisel alates 19. sajandi algusest, kui valmis ülikooli aula ja muutus kohe Tartu olulisimaks kontserdipaigaks.

Näituse ettevalmistamine on toonud põnevaid klaveriavastusi. Nii on akadeemik Harald Keresele kuulunud Saksa tiibklaverit C. Bechstein juba esitletud Saksa Kultuuri Instituudis 3. detsembril 2010 (koos J. Simmi Astroniga). Lisaks eelnimetatuile on näitusel osaline ka Johan Kõpu tiibklaver J. Becker. Veel on kaalumisel mitme klaveri esitus – rektor Fjodor Klementile kuulunud tiibklaver R. Rathke, rektor Karl Dehiole kuulunud kontsertklaver Bechstein (joonis 13), dr Tõnu Lehtsaare omand – piano Perzina, dr Agu Laiski piano Spreng-Läte, dr Eduard Laugastele kuulunud tiibklaver Schröder, aka-

JOONIS 16. Vabadusvõitleja Mart Niklus oma piano J. Hermann juures. Foto: Alo Põldmäe.

deemik Paul Aristele kuulunud pianiino J. H. Zimmermann, akadeemik Johannes Voldemar Veski kuulunud tiibklaver Bechstein jt.

Päike – Tartu klaverite lemmikornament

Käies vaatamas ja pildistamas arvukaid Eesti klavereid, olen hakanud tähelepanelikumalt jälgima nende disaini. Mõnigi kord aitavad klaveri kujunduses sisalduvad erinevate kunstistiilide elemendid jõuda selgusele, millal pill on valmistatud. Kõige selle juures olen teinud endalegi ootamatu avastuse – Eesti esimese iseseisvusaja klaverite disaini üks olulisi sümboleid on juugendlike elementidega päike. Ja veel – päikese kujund esineb peaaegu kõikide Tartu selle aja klaverimeistrite pianiinode esipaneeli ornamentikas. Pole midagi toredamat kui klaverite disainist välja lugeda ja tunnetada Tartu klaveriehituse kõige päikselisemat, sisurikkamat ja helgemat ajastut.

Tartu's own piano

Alo Põldmäe

Summary

It is regarded as self-evident that everything related to the piano is one of the indicators of the cultural level of a country (or a city).

During the 232-year history of piano-building local masters have devised nearly seventy different kinds of pianos. The first written record about an Estonian-made piano dates back to 1779, when a German newspaper published in Tallinn announced that the master Johann Friedrich Gräbner built, besides other instruments, also pianos. Estonian-origin piano builders became dominant from the second half of the 19th century. The most well known masters in the late 19th-century Estonia were Jaan and Tõnis Olbrei, Jaan Räsä, Mihkel Oss, Robert Rathke, and Julius Tusti.

In 1918–1940 piano-building shops operated mainly in Tallinn and Tartu and achieved a remarkable level. This could be called the glorious period of Estonian piano-building.

From the point of view of piano-playing and piano-building, Tartu was influenced by the completion of the main building of Tartu University and its festive hall in 1809, where starting from 1813 frequent piano evenings took place.

The oldest known piano master in Tartu was Nicolaus Möhring; data about his pianos date back to the year 1789. The most renowned square piano builders were Otto David Wenzel, Friedrich Wilhelm Hasse and Ernst Kessler. In the second half of the 19th and early 20th centuries the most well known masters in Tartu were Robert Rathke, Johannes Moritz, Mihkel Oss and Jaan Räsä. R. Rathke continued his work in St. Petersburg, where he achieved a remarkable position in tough competition. Altogether, Rathke manufactured about 8000 pianos.

J. Räsä's upright pianos received several awards, the worthiest of which was *Grand prix* at the international exhibition in Brussels in 1907.

In the first Estonian independence period Tartu became the centre of national piano-building. In 1922 JSC Astron was founded. Piano models were elaborated by Ernst Hiis (Ihse), the grand old man of Estonian piano-building. Astron operated until 1940 and within this period more than 800 pianos were

manufactured. Piano manufacturers Oskar Heine, Sprenk-Läte, J. Wihm and J. Hermann also successfully operated in Tartu. The Sprenk-Läte pianos were made by two brothers – Eugen Sprenk and Aleksander Läte, the latter of whom had become famous as a composer. A. Läte worked out several improvements for pianos and obtained four patents in this field.

When Soviet rule was imposed on Estonia in 1940, all the piano-building shops in Tartu were shut down. The last attempt to build pianos here was made in 1958, when on the basis of Hermann Jurak's workshop the upright piano *Vanemuine* started to be manufactured at the Tartu City Industrial Combine. Although piano-building was on the upgrade, manufacturing was terminated in 1968. The reason was that the Tallinn Piano Factory was already operating in full swing and it was not considered expedient to have two piano factories in such a small republic as Estonia.

ANNALIS

Tartu Linnamuuseum aastal 2010

Merike Toomas

I. Ülevaade linnamuuseumi ja filiaalide tegevusest

2010. aasta oli Tartu Linnamuuseumi 55. tegevusaasta. Muuseumi kollektiiv töötas pingelise eelarvega maksimaalselt, pakkudes näituseelamusi, meelelahutust ja mõtteainet erinevate huvidega ja eri vanuses külastajatele. Kuna muuseumilt oodatakse ka suutlikkust ise majandada ja tulu teenida, tuleb programmi koostamisel arvestada mitmekülgusega ning erinevate külastajarühmade huvide ja ootustega, säilitades seejuures tasakaal ja muuseumi põhiväärtused. Linnamuuseum koos oma filiaalidega tuli sellega hästi toime – aasta parimaks teadusürituseks Eesti muuseumides tunnustati Tartu Linnamuuseumi linnaajaloopäev «Rahvused Tartus läbi ajaloo». Taas oli linnamuuseum edukas Eesti muuseumimeene EMMA konkursil – kahest väiksemast auhinnast ühe pälvis Tartu 19. sajandi linnakodaniku muuseumi kohalikust jõuluhehtetavast inspireeritud õnnepähkel.

2010. aasta pakkus hulgaliselt tähtpäevi, oli lugemisaasta ja rahvusliku teatri juubeliaasta ning kõik see kajastus ka meie muuseumide programmides. Tartu rahu 90. aastapäevaks uuendati linnamuuseumis vastavat ekspositsioonilõiku, mis võimaldab muuseumipedagoogilises töös senisest laiemalt käsitleda Tartu rahulepingule eelnenud ja järgnenud sündmusi. 220 aastat täitis linnamuuseumi peahoone, leitnant Woldemar Conrad von Pistohlkorsi aadlil elamu valmimisest. Selle tähistamiseks koostati hoone kirevat ajalugu tutvustav näitus «Aadlipaleest muuseumiks». 2010. aastal möödus 140 aastat rahvusliku teatri sünnist. Laulupeomuuseum pakkus sel puhul tegevust erinevatele külastajarühmadele: kooliõpilastele korraldati ülelinnaline viktoriin «Eesti rahvuslik teater 140», näitemänguhuvilised ja -harrastajad said nautida üheksa rahva- või külateatri etteasteid, kõiki külastajaid ootab aga uus püsiväljapanek «Keisermantliga mees», mis tutvustab Vanemuise Seltsi tegemisi Jaama tänavas «rahvateatrimehes» August Wiera juhtimisel aastail 1878–1903. O. Lutsu majamuuseum pakkus lugemisaastal kirjandushuvilistele mitu uut programmi: koolieelikutele ja algkooliealistele esitleti muinasjutukuul jaanuaris interaktiivseid draamalugusid, mälestustekuul veebruaris lisandus nukkudega mängitud «Lapsepõlvlood» Oskar Lutsu mälestuste põhjal ning kirjaniku mälestustest, virmalistest ja legendidest sündinud «Talvised teed».

Juba mõnda aega on Tartu Linnamuuseumi filiaalis KGB kongide muuseumis tuntud vajadust avarama ruumi järele. Ameerika Eesti Fondi toetusel, kes kandis remondi- ja esitlustehnika soetamise kulud, sai muuseum 45,4 ruutmeetrit lisapinda ürituste korraldamiseks ja pedagoogiliseks tegevuseks. Esimene seal pakutav muuseumitund käsitleb 1941.–1944. aasta sõjapurustusi Tartus, selle vastu on huvi tundnud nii koolid kui ka tavakülastajad.

Aasta jooksul tähistati mitme legendaarse tartlase sünniaastapäevi – Aleksander Läte 150, Adalbert Virkhau 130, Aleksander Kurvits 125 ja Juhan Simm 125. Peamiselt väliseestlaste seas tuntud muusikategelase Leo Virkhau si 100. sünniaastapäeva puhul korraldas Tartu Linnamuuseum Jaani kirikus kontserdi «Tiliseb, tiliseb aisakell...», mida kuulas ligikaudu 400 inimest, nende seas L. Virkhau si järeltulijad USAst. Kontserdi salvestas Eesti Rahvusringhääling ja seda esitati Klassikaraadio jõuluprogrammis.

Tartu Linnamuuseumis käis 2010. aastal 26 507 külastajat, s.o 2352 võrra rohkem kui 2009. aastal. Linnamuuseumis loendati 6995 külastust, laulupeomuuseumis 9816, O. Lutsu majamuuseumis 3042, 19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumis 2666 ja KGB kongide muuseumis 3988 külastust.

Tartu raekojas tutvus linna valitsemise ajalooga hinnanguliselt 10 000 huvilist.

II. Töö kogudega

Tartu Linnamuuseumi kogud täienesid 2010. aastal 5645 museaali võrra ja aasta lõpuks oli kogus 138 241 museaali. Aasta jooksul eksponeeriti väljaspool muuseumi 185 ja ajutistel näitustel muuseumis 261 museaali, uurijad tutvusid 1224 museaaliga. Teaduslikult inventeeriti 1761 museaali.

2010. aasta lõpuks oli veebipõhises andmebaasis MuIS 39 980 linnamuuseumi kogudesse kuuluva museaali kirjeldus. 2010. aastal sisestasid Kaie Jeaser, Aime Kärner, Teesi Kivivare, Eevi Kärkla, Ardi Siilaberg, Kristi Musteikis, Liivi Rosenvald ja Sirje Härmas retrospektiivselt 5768 museaali andmed.

Oluliseks tööks oli Ants Nilsoni laulupidudeteemalise negatiivide kogu skaneerimine, andmebaasi sisestamine ning andmete lisamine, mida tegid peavarahoidja Kaie Jeaser, tehnik Joonas Õunapuu ja teadur Kadi Kähär.

Aasta jooksul konserveeriti ja restaureeriti 1975 museaali. Konservator Maie Austa konserveeris 529 ja restaureeris 458 lehte ning puhastas 673 lehte ja 98 kunstikogu museaali. Konservator Sirje Härmas puhastas lihtkonserveerimise käigus 126 tekstiilikogusse kuuluvat museaali ning eksponeerimise ees-

märgil 51 ajaloolisesse kogusse kuuluvat museaali. Näitusele «Keisermantliga mees» valmistas Sirje Härmas August Wiera mantli ning Eesti Rahva Muuseumis asuva pärja lintide koopiad. Jätkuvalt jälgiti muuseumikogu säilitamistingimusi hoidlates. Tartu Ülikooli museoloogiaüliõpilased Kurmo Kansa juhendamisel analüüsisid säilitustingimusi Tähe t 127 asuvas hoidlaruumis. Kunstikogu inventeerisid Heivi Pullerits ja Kaie Jeaser, arhiivkogu Teesi Kivivare ja Eevi Kärdda. Osalise inventuuri tegi ajaloolises kogus Aime Kärner ning arheoloogiakogus Eero Heinloo.

19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumis tegid inventuuri Kaie Jeaser ja Kristi Musteikis. Jätkati linnakodaniku muuseumi deposiitide tagastamist.

O. Lutsu majamuuseumi kogu täienes 252 museaali võrra, aasta lõpuks oli kogus 5221 museaali. Teaduslikult inventeeriti 62 museaali, retrospektiivselt sisestati andmebaasi 50 museaali andmed.

MUUSEUM TÄNAB ANNETAJAID: Vello Halling, Riho Illak, Heinar Ivanov, Viktor Kamenik, Teesi Kivivare, Ilmar Koppel, Jüri Kulasalu, Madis Linnamägi, Ants Linnard, Heino Mardiste, Enno Mürsepp, Ants Nilson, Triinu Ojar, Kaido Otsing, Jaak Peebo, Jaanus Sinimäe, Silver Säga, Igor Šeremeta, Olav Ziehr, Kristel Tannik, Jüri Vahlberg, Udo Valner, Silja Paris, Jaan Viertek ja Albert Laurits.

O. Lutsu majamuuseumi kogu aitasid täiendada Lehte Kell, Helja Karo, Eha Arulepp, Malle Kutti, Ilme Sööt, Anu Tonts, Mati Tint, Juhan Koni ja Laura Tiitus.

III. Teadustöö

Artiklid

a) teaduslikud artiklid

Arvi Haak, Meelis Friedenthal, Tõnno Jonuks: «Värtnakeder, talisman või nõiaese – märkidega kiviketas Viljandimaalt Rattama talust» kogumikus «Ilusad asjad. Tähelepanuväärseid leide Eesti arheoloogiakogudest», Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Tallinn 2010, lk 269–286.

Arvi Haak: «Problems of defining ethnic identity in medieval Estonian towns on the basis of archaeological sources» kogumikus «Archaeology and Identity. Interarchaeologia, 4. Papers from the Fourth Theoretical Seminar of the Baltic Archaeologists (BASE) Held at the University of Helsinki, Finland, October 8–10..., 2009», Helsingi, ilmumas.

KGB kongide muuseumis avati märtsiküüditamise aastapäeval Ameerika Eesti Fondi toetusel remonditud ja sisustatud ruum ajutiste näituste ja pedagoogilise töö tarbeks. Foto: Joonas Üunapuu.

Арви Хаак, Маре Аун: «Керамика XI–XIII вв. в центрах Южной Эстонии: Тарту и Вильянди» kogumikus «Археология и история Пскова и Псковской земли. Псков», ilmumas.

Eero Heinloo: «Tartu välisilme dominandid 18. sajandi alguseni» Tartu Linnamuuseumi aastaraamatus 2010, Tartu 2010, lk 23–31.

Eero Heinloo, Rünno Vissak: «Archaeological investigations in Kääni and Vanemuise Streets in Tartu» kogumikus «Arheoloogilised välitööd Eestis 2009», Muinsuskaitseamet, Tallinn 2010, lk 123–134.

Kaie Jeaser: «Central Information System of the Estonian Museums» Rahvusvahelise Muuseumikomitee (ICOM) kogude- ja säilitustöö alakomitee CIDOC väljaandes CIDOC News No 1/2010.

Marge Rennit: «18. sajandi 1. poole Balti provintside kirjeldused Aubry de la Mottraye reisiraamatutes» Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamatus, ilmub 2011.

Ardi Siilaberg: «Nõukogude võimu naasmine. Harjumaa operatiivgrupi koosseisust ja tegevusest 1944. aastal» ajakirjas Akadeemia 2010, nr 8, lk 1429–1453.

b) tutvustavad ja aimeartiklid

Arvi Haak: «Lisandusi Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogule 2009. aastal» Tartu Linnamuuseumi aastaraamatus 2010, Tartu 2010, lk 202–207.

Arvi Haak, Marge Konsa: «Tudengite huvi garanteeritud. Arheoloogianäitus «Koolnud ja koolkonnad» Tartu Linnamuuseumis», ajakirjas Muuseum 2010, nr 1 (27), lk 30–32.

Kaie Jeesser: «Tartu Linnamuuseumi tulme 2009» Tartu Linnamuuseumi aastaraamatus 2010, lk 193–200.

Aime Kärner: «Hõbeda lummuses» Tartu Linnamuuseumi aastaraamatus 2010, Tartu 2010, lk 129–135.

Eevi Kärkla: «Perekonnaloo (perekond Pikandi) materjale arhiiv-, foto- ja ajaloolises kogus» Tartu Linnamuuseumi aastaraamatus 2010, Tartu 2010, lk 141–150.

Silja Paris: «Rohukõrred ja klaasseinad» ajakirjas Muuseum 2010, nr 2 (28), lk 42–46.

Heivi Pullerits, Kristiina Tael: «Laulupidude materjalid Tartu Linnamuuseumi kogudes» Tartu Linnamuuseumi aastaraamatus 2010, Tartu 2010, lk 162–165.

Marge Rennit: «Uurimistöo muuseuminäituste teenistuses» ajakirjas Muuseum 2010, nr 2 (28), lk 16–18.

Avo Rosenvald: «Oskar Lutsu «Kevade» kasvatas omal ajal meid kõiki» ajalehes Õpetajate Leht, 09.04.

Merike Toomas: «Tartu Linnamuuseum aastal 2009» Tartu Linnamuuseumi aastaraamatus, Tartu 2010, lk 171–189.

Tartu Linnamuuseumi 16. aastaraamatu rubriigi «Calendarium» ülevaated koostasid Teesi Kivivare, Eevi Kärkla, Aime Kärner, Kristi Musteikis, Heivi Pullerits ja Kristiina Tael.

Ettekanded

Arvi Haak: «Kuidas kajastuvad etnilised määratlused arheoloogilises aineses?» konverentsil «Rahvused Tartus läbi ajaloo» Tartu Linnamuuseumis 29.10; «Presenting the medieval heritage. The case of Tartu (Estonia) from a museum perspective», posterettekannet seminaril «In/Visible Towns: Archaeology and Cultural Heritage in Urban Areas» 15th workshop on cultural heritage and new technologies Viinis (Austria) 15.–17.11.

Arvi Haak: Archaeological investigations at sites of medieval and early modern period in Estonia in 2010; Arvi Haak, Mari Lõhmus, «Archaeological investigations at prehistoric sites in Estonia in 2010» konverentsil «The newest archaeological investigations» Šiauliais (Leedu) 26.–27.11.

Arvi Haak, Mare Aun: «Керамика XI–XIII вв. в центрах Южной Эстонии: Тарту и Вильянди» seminaril «Археология и история Пскова и Псковской земли» Pihkvas (Venemaa) 07.–09.04.

Arvi Haak, Helena Kaldre: «Arheoloogiline järelvalve Mustlas» Eesti Arheoloogiaseltsi aastakoosolekul Tallinnas 03.12.

Kaie Jeaser: «MuIS – kellele ja milleks» konverentsil «Mitu väravat on kombeks? Kultuuriportaamid Eestis» Eesti Rahvusraamatukogus Tallinnas 16.09.

Heivi Pullerits: «Helme konverents 1870. aastal» Helme kihelkonnapäeval 24.07; «Kodu-uurimine. Võlu ja valu» Valga muuseumis 05.11.

Marge Rennit: «Koduõpetajaks Eestimaal. Tüüringi meeste Johann Joachim Beltermanni ja Christian Hieronymus Schlegeli reisikirjeldused 18. sajandi 2. poolest» Akadeemilises Baltisaksa Kultuuriseltsis 19.01; «Balti provintside kirjeldus 18. sajandi 1. poole vähetuntud reisikirjas» Õpetatud Eesti Seltsis 10.03; «Imagoloogia rakendamisest Liivi- ja Eestimaa kuvandi uurimisel 18.–19. sajandi Briti reisikirjanduses» TÜ ajaloo ja arheoloogia instituudi doktorantide kevadkonverentsil 01.06; «Descriptions of Tartu in the 18th century travel literature» rahvusvahelisel konverentsil «Modus vivendi III» Tallinnas 05.10.

Avo Rosenvald: «Kasvatusest Lutsu arhetüüpsetele karakteritele toetudes» O. Lutsu majamuuseumis 23.03.

Näituse «Minu Tartu. Arhitekt Raul-Levroit Kivi» ülesseadmine. Näituse kuraator Eevi Kärkla ja kujundaja Tiina Viirelaid.
Foto: Tiia Reisner.

Liivi Rosenvald: «Kirjaniku lugemusest ja teda mõjutanud kirjandusest» ürituste sarjas «Klassik loeb» O. Lutsu majamuuseumis 07.03.

Loengud

Arvi Haak: «Keskaegne Tartu – hansalinn Liivimaa, esemeurija vaatenurgast» Antoniuse Gildi õuepäeval Tartus 04.09.

Heivi Pullerits: «Näituse kontseptsioon» Tartu Ülikooli museoloogiaüliõpilastele 08.04.

Uurimistöõ

2010. aastal avatud näituste ettevalmistamine

Eevi Kärkla: arhitekt Raul-Levroit Kivi elu ja tegevus («Minu Tartu. Arhitekt Raul-Levroit Kivi»).

Heivi Pullerits: eesti teatri algusperiood («Keisermantliga mees»), Vaike Uibopuu elu ja tegevus («Vaike Uibopuu 70») ja linnamuuseumi peahoone Narva mnt 23 ajalugu («Aadlipaleest muuseumiks»).

Alates septembrist sai linnakodaniku muuseumis näha fotonäitust «Würtspood» Tartu 19.–20. sajandi ärisiltidest ja reklaamidest (fotol vasakpoolses ruumis). Foto: Tiia Reisner.

Kristi Musteikis: fotod Tartu 19.–20. sajandi ärisiltidest ja -reklaamidest («Würtspood»).

Liivi Rosenvald: Tammelinna põliselanike mälestused («Kui meie omal ajal...»).

Näituste ettevalmistamine aastateks 2011–2013

Eero Heinloo: keskaegsed kõrtsid Eestis ja Euroopas («Poriveski kõrts», avatakse mais 2011).

Teesi Kivivare, Aime Kärner, Eevi Kärkla: Tartu ettevõtlus 20. sajandi esimesel poolel («Ettevõtlus Tartus 1920.–1930. aastatel», avatakse sügisel 2012).

Väljaanded

Arvi Haak koostas ja toimetas artiklikogumiku «Medieval textiles in Northern Europe» (ilmub juunis 2011) ning osales TÜ juubelialbumi «Arheoloogia lugu Tartu Ülikoolis 1920–2010» koostamisel.

Eero Heinloo koostas näitusega «Poriveski kõrts» kaasneva trükise (ilmub mais 2011).

Heivi Pullerits koostas näitusega «Keisermantliga mees» kaasneva trükise.

Marge Rennit koostas ja toimetas Tartu Linnamuuseumi 2010. aasta aastaraamatu nr 16 ning valmistas ette 2011. aasta aastaraamatu nr 17 (ilmub juunis 2011).

Eevi Kärdda koostas trükise «Tartu mälestusmärgid ja dekoratiivskulptuurid». Tartu 2011.

Eksperdiarvamused ja retsensioonid

Arvi Haak retsenseeris Kristiina Kulli (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut) bakalaureusetööd «13.–14. sajandi emailmaalingutega klaaspeekrid Eestis».

Kaie Jeaser koostas eksperdiarvamuse kultuuriministeriumi ja muuseuminõukogu väljakuulutatud muuseumide aastaauhinna nominentide (parim koguhoidja ja parim konservator) projektide hindamisel ning tegi Eesti muuseumide säilitustegevuse järelevalvet kultuuriministeriumi tellimusel.

Heivi Pullerits retsenseeris Eevi Kärdda (Tartu Linnamuuseum) koostatud trükise «Tartu mälestusmärgid ja dekoratiivskulptuurid» käsikirja.

Marge Rennit retsenseeris Säästva Renoveerimise Infokeskuse Tartu Ühenduse projekti «Sisekujundusprojekt ja ekspositsiooni kontseptsioon Aleksandri 41 krundi hoonestuse renoveerimiseks».

Ardi Siilaberg retsenseeris Roland Baumann (TÜ ajaloo ja arheoloogia instituut) bakalaureusetööd «EK(b)P KK 1950. aasta märtsipleenum ja Tartu Riikliku Ülikooli Ajaloo-keeleteaduskond».

Juhendamine ja konsultatsioonid

Arvi Haak osales Eesti Rahva Muuseumi uue püsinäituse kesk- ja uusaja osa ettevalmistavas sisurühmas.

Kaie Jeeser juhendas TÜ ajalooeriala üliõpilaste museoloogiapraktikat ning Eesti muuseumitöötajate täiendusõppekoolitust «Museaalide vastuvõtt ja kirjeldamine MuISis» ja «Kasutamist fikseeriv dokumentatsioon MuISis» Tallinnas kultuuriministeeriumi tellimusel.

Silja Paris konsulteeris Eesti Põllumajandusmuuseumi uut püsiväljapanekut «Põllumajanduse ja maaelu areng Eestis läbi sajandite».

Merike Toomas juhendas Tartu kutsehariduskeskuse turismikorralduse eriala õpilase Marilyn Ülema praktikat ja lõputööd «Tartu Linnamuuseum».

Arheoloogiliste kaevamiste aruanded, välitööd ja järelevalve

Eero Heinloo tegi arheoloogilist järelevalvet ja juhendas väljakaevamisi Tartus Küüni tänava keskküttetorustiku renoveerimise I ja II etapiga seoses, samuti koostas aruanded «Küüni tänava rekonstrueerimise käigus toimunud arheoloogiline järelevalve 2009. aastal» (kaasautor Rünno Vissak), «Küüni tänava keskküttetrassi renoveerimise käigus teostatud arheoloogiline järelevalve 2010. aastal» ja «Küüni tänava rekonstrueerimise II etapi käigus teostatud arheoloogilised kaevamised 2010. aastal. Vahearuanne».

Konverentsid ja ettekandepäevad

Linnamuuseum

02.02 Tartu rahu 90. aastapäevale pühendatud ettekandepäev, korraldas Ardi Siilberg.

Ettekanded: Ardi Siilberg, «Tartu kui rahulinn. Tartu rahu kajastamine Tartu Linnamuuseumis»; Reigo Rosenthal (Tartu Ülikool), «Eesti Vabadussõja mõjud naabermaadele»; Ago Pajur (Tartu Ülikool), «Tartu rahuleping: mida tähtsustasid kaasaegsed»; Ivo Juurvee (Tartu Ülikool), «Sõda pärast rahu».

Näituse tsunftide ja gildide dokumentidest koostasid Tiidu Oja ajalooarhiivist ning linnamuseumi kuraator Aime Kärner.
Foto: Joonas Ünapuu.

08.04 Ülevenemaalise A. Puškini muuseumi külaliskäituse «Puškini ja Gogoli Peterburi» avamisele järgnenud ettekandepäev, korraldas Silja Paris. Ettekanded: Raissa Iezuitova (Puškini muuseum), «Laupäevased kohtumised Žukovski juures»; Malle Salupere, «Puškini luuletuse «Pamjatnik» lugemise ja retseptsiooni probleemidest»; Timur Guzairov (Tartu Ülikool), ««Pugatšovi lugu» – «ei midagi uut». Puškini kavatsused ja lugeja ootused».

Ettekannete järel vaadati dokumentaalfilmi «Kuidas Gogol ja Puškin sugulasteks said» (Venemaa 2009) ja kuulati stsenaaristi, Puškini muuseumi direktori Sergei Nekrassovi kommentaare.

29.10 Tartu linnaajaloo päev «Rahvused Tartus läbi ajaloo», korraldas Marge Rennit.

Ettekanded: Arvi Haak (Tartu Linnamuseum), «Etnilise määratlemise probleemidest arheoloogilise materjali põhjal keskaegse Tartu näitel»; Tatjana Šor (Eesti Ajalooarhiiv), «Tartu vanausulised läbi aegade (Eesti Ajalooarhiivi dokumentide põhjal)»; Lea Leppik (TÜ ajaloo muuseum), «Ülikooli keele- ja kunstiõpetajad Tartu kultuuripildis 19. sajandil»; Olaf Mertelsmann (Tartu Ülikool), «Tartu elanikud pärast II maailmasõda»; Kaido Laurits (Eesti Riigiarhiiv), «Baltisakslased Tartus rahvusliku kulturomavalitsuse tingimustes (1925–1940)»; Mare Ainsaar (Tartu Üli-

Juri Kotšinevi tinasõdurite kollektsiooni eksponeeriti näitusel «Kahe keisri kaardivägi». Foto: Joonas Õunapuu.

kool), «Eestlased ja teised rahvused Tartus 1999–2009 – mida me sellest teame?».

Teaduspäev esitati kandideerima Eesti muuseumide 2010. aasta teadusauhinnale ja pälvis teadusürituste seas esikoha.

IV. Näitused, muuseumipedagoogika ja programmid

Linnamuuseum

Näitused

a) muuseumis

«Hõbedalummused» (koostaja Aime Kärner, kujundaja Jane Liiv) kuni 28.03;
 «Koolnud ja koolkonnad» (koostajad Tartu Ülikooli arheoloogiamagistrandid, juhendajad Arvi Haak ja Marge Konsa) 09.02–31.03; «Puškini ja Gogoli Peterburi», Ülevenemaalise A. Puškini muuseumi näitus 08.04.–22.05; «Kahe keisri kaardivägi. Juri Kotšinevi tinasõdurite kollektsioon» 23.05–25.09; «Kunst olla kutseoskusega. Näitus tsunftide ja gildide dokumentidest» (koostajad Tiiu Oja, Eesti Ajalooarhiiv, ja Aime Kärner, kujundaja Silja Paris) 28.05–11.09; «Enne valguse vaheaega. 1940–1946.

Näituse «Koolnud ja koolkonnad» koostanud Tartu Ülikooli arheoloogiamagistrandid koos juhendaja, doktorant Marge Konsa ja arheoloogiaprofessor Valter Langiga. Foto: Anna Kolossova.

Varane Varmo Pirk» (koostaja Enn Lillemets) 17.09–23.10; «Minu Tartu. Arhitekt Raul-Levroit Kivi» (koostaja Eevi Kärkla, kujundaja Tiina Viirelaid) 28.10–26.02.2011.

Lisaks uuendati ja täiendati püsinäitust «Vabadussõda ja Tartu rahu» (koostaja Teesi Kivivare, kujundaja Peeter Paasmäe), alates 02.02, ja näitust «Aadlipaleest muuseumiks» (koostaja Heivi Pullerits, kujundaja Silja Paris), alates 29.10.

b) väljaspool muuseumi

«Vanemuise sõnateater 140» (koostaja Heivi Pullerits, kujundaja Silja Paris) teatris Vanemuine 12.01–29.03; «Tartu rahu» Palamuse O. Lutsu Kihelkonnamuuseumis veebruaris; «Vabadussõda 1918–1920» H. Treffneri gümnaasiumis veebruaris; «Aleksander Tõnisson» Lille majas veebruarist novembrini; «Vaike Uibopuu 70» Tartu Ülikoolis 15.05 ja Tallinnas lauluväljaku klaassalis 23.05; «Ave koor ja Elvi Oolo» laulupeomuuseumis 18.04 ja TÜ ajaloo muuseumis 23.04; «Pilguheit muistsele Antoniuse õuele» Antoniuse Gildi välisseinal alates 15.07; «Ju Tartu teele koidu eel» Ülevenemaalises A. Puškini muuseumis Peterburis 09.04–09.05; «Koolnud ja koolkonnad» Tallinnas 08.04–10.09 ja Narva muuseumis 22.09–

Kevadel võis linnamuuseumis näha külalisenäitust Peterburist. Ülevenemaaline A. Puškini muuseum tõi Tartusse näituse «Puškini ja Gogoli Peterburi». Foto: Joonas Üunapuu.

09.01.2011; «Kangas hansalinnas» Narva muuseumis 22.09–09.01.2011 ja Pärnu muuseumis 04.06–11.09; «*Manu et mente / Käe ja mõistusega*» Padisel 19.08–10.10; Katariina galerii näitus Püssirohukeldris alates 03.12; «Tartu linnulennult», Malev Toome fotonäitus Tähtvere päevakeskuses, 30.04–30.06.

Muuseumitunnid, programmid ja üritused

Aasta jooksul juhatasid pedagoogid Astrid Madsen, Kersti Kivirüüt ja Pia Hanslep muuseumitunde «Meistrid, sellid, õpipoisid», «Veneetsia peeker», «Suur varandusejaht», «Keskaegne Tartu», «Kultuurkihtide joonistamine ja värvimine», «Räägime rahast» ning «Hõbeda lummuses». Laste sünnipäevaprogramme tehti 25 korral. Jätkusid juturetked Toomemäel ja korraldati «Seiklusmäng läbi ajaloolise Tartu».

Silja Paris ja Kersti Kivirüüt valmistasid pruutpaaridele ja nende külalistele ette programmi «Pulmareis läbi ajaloo» ning Kersti Kivirüüt ja Pia Hanslep koostasid uue jõuluprogrammi «Ajamasina mõistatus». Seoses ajutise näitusega «Minu Tartu. Arhitekt Raul-Levroit Kivi» valmis muuseumitund «Täiuslik linn» (Kersti Kivirüüt). Eritellimusel viidi õpilastega läbi majandusteemalist simulatsioonimängu «Räägime rahast» ja linnalegende kajastavat jututuba «Oh õudust!». Astrid Madsen koostas

Eesti Vabariigi 92. aastapäeval toimus Tartu koolide õpilastele linnamuuseumis viktoriin. Foto: Tiia Reisner.

muuseumitundide «Tartu 20. sajandi algusest kuni Tartu rahuni», «Tartu Eesti Vabariigi ajal 1920–1940», «Tartu linn II maailmasõjas» ja «Tartu Nõukogude okupatsiooni ajal» esitlusprogrammid. Uuendati muuseumitunde «Tartu Liivi sõjast Põhjasõjani» ja «Keskaegne Tartu» ja koostati uus tööleht ning osaleti traditsioonilises orienteerumismängus «Muuseumijaht» 20.05.

Eesti Vabariigi 92. aastapäeva puhul toimus Tartu koolide õpilastele viktoriin «Vabadussõda ja Tartu rahu» 19.02. Aasta jooksul korraldati kaks perepäeva (23.05, 30.10). Muuseumiööl «Öös on lugusid» 15.05 korraldati valguskandjate otsimise mäng ja esitati videoprogrammi «Vikervalgus».

Ajutiste näitustega kaasnesid loengud ja üritused: Mare Piho loeng «Setu ehetest» 22.02 ja Kaalu Kirme loeng «Ilusaid näiteid Tartu Linnamuuseumi hõbedakogust» 24.03 («Hõbeda lummuses»); David Vseviovi loeng «19. sajandi Peterburi» 24.04 ja Natalja Trošina kontsert «Vene romansse» 07.05 («Puškini ja Gogoli aegne Peterburi»); Enn Lillemetsa giiditunnid 24.09 ja 22.10 («Enne valguse vaheaega. 1940–1946. Varane Varmo Pirk»); Eevi Kärkla giiditund 16.12.2010 («Minu Tartu. Arhitekt Raul-Levroit Kivi»).

Ajaloo huvilistel oli võimalus osa saada Tartu Linnamuuseumi järjekordse aastaraamatu esitlusest linna päeval 29.06.

Jõuluprogramm linnakodaniku muuseumis. Õnnepähkli värvimine. Foto: Tiia Reisner.

19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseum

Näitused

«Würtspood» (kuraator Kristi Musteikis, kujundaja Silja Paris) alates 23.09.

Hansapäevadel 12.–18.07 eksponeeriti Otepäält leitud 13. sajandist pärinevat pasunat Tallinna Ülikooli ajalooinstituudi kogudest.

Muuseumitunnid, programmid ja üritused

Kuraator Kristi Musteikis juhendas jõuluprogramme «Jõulud linnakodaniku majas», adventitöötube ülelinnalise projekti «Jõululinn Tartu» raames ja korraldas lastehommikuid «Vanad aabitsalood vanas majas».

Muuseumiööl 15.05 teemal «Öös on lugusid» räägiti lugusid ja vaadati Piret Pääri filmi «Lugu tahab rääkimist». 20.05 leidis aset Tartu koolidevaheline võistlusmäng «Muuseumijaht». Tartu linna päeval 29.06 korraldati lastele ja peredele linnamäng «Orienteerumine ajaloolises Tartus».

Täiskasvanutele korraldati üritustesari «Õhtukõnelused romantismist» – 29.01 «Puškin ja Žukovski», külas Ljubov Kisseljova; 05.02 «Tšaikovski talveunelmad», Galina Kulikova; 12.02 «Caspar David Friedrich», Juta Keevallik; 17.11 «Sõnadeta laulud. Felix Mendelssohni elust ja loomin-

gust», Galina Kulikova; 25.11 «Äng ja eros. Delacroix ja Sardanipal», Juta Keevallik; 01.12 «Mööda mägesid ja fjarde. E. Griegi elust ja muusikast», Galina Kulikova; 14.12 «Leonorest Loreleini. Romantiline ballaad», Liina Lukas.

28.10 oli vestlusõhtu Tartu linnakunstniku Tiit Kaunissaarega ja linnas korraldati orienteerumine 19. sajandi kaardi järgi.

Koostöös TÜ ajalooringiga alustati vestlussarja Tartu ajaloo teemadel: 24.11 esines Andres Tvauri, «Muinas-Tartu. Kas keskaegne Tartu oli viikingiaegse linnusasula otsene järglane või mitte?», ning 08.12 Ain Mäesalu, «Keskaegse Tartu linnakodaniku relvastus».

Läbi aasta kord kuus toimusid muuseumis ansambli Sinimaniseele eestvõtetel õhtused regilaulutoad.

Laulupeomuseum

Näitused

«Peeter Pöld 130» (koostajad Mare Torm ja Marga Lvova, Tallinna Ülikooli Eesti pedagoogika arhiivmuuseum) 29.01–07.03; «Kunst-kunstkäsitöökäsitöö», Tartu Käsitööklubi näitus, 26.03–24.04; «SEE. Surnud Ehitised Eestis.ee», Tõnu Nooritsa ja Uku Põllumaa fotonäitus, 07.10–06.11; Adalbert Virkhausi sünniaastapäeva puhul eksponeeriti puhkpille Jaan Vierteki erakogust ja Otepäält leitud 13. sajandist pärinevat pasunat Tallinna Ülikooli ajalooinstituudi kogudest, 16.05–15.07; «Keisermantliga mees» (koostaja Heivi Pullerits, kujundaja Katre Villemson), August Wiera juhtimisel tegutsenud teatri ajalugu käsitlev püsinäitus, alates 22.06.

Muuseumitunnid, programmid ja üritused

Pedagoog Katrin Välja koostas uued teatri ajalugu kajastavad muuseumitunnid: «Kõik on staarid» nooremale ja «Kas tunned kodulinna teatri ajalugu? Vanemuise algusaastad Jaama tänaval» vanemale vanuserühmale.

Aasta jooksul viidi läbi muuseumitunnid ja programmid «Koidula = Lydia Jannsen», «Hümn», «Riie ei riku meest», «Kõik on staarid», «Elu Jaama tänaval» ja «Päkapikkudega kohtuma!», samuti sünnipäevaprogramme saalis ja pargis.

Korraldati koolidevaheline viktoriin «Eesti rahvuslik teater 140», laste joo-
nistusvõistlus «Minu suurim teatrielamus» ja etlusvõistluse «Koidulau-
liku valgel» Tartu maakonna eelvoor.

Täiskasvanutele olid mõeldud järgmised üritused: 22.01 Alo Põldmäe muu-
sikaline loeng «Aleksander Läte 150»; 04.03 Mare Tormi loeng «Peeter
Põld 130»; 26.03 koostöös Tartu Käsitööklubiga konverents «Kunsti pa-
rameetrid käsitöös»; 13.05 Tartu noorte luuleõhtu «Koidula armastuse-
ga».

15.05 tähistati perepäevaga Johann Voldemar Jannseni 191. ning pasuna-
kooride juhi Adalbert Virkhausi 130. sünniaastapäeva. Esines Väägvere
pasunakoor, puhkpille esitles kolleksionäär Jaan Viertek. Muuseumiööl
15.05 esitas oma loo Juhani Püttsepp ja eepost «Kalevipoeg» lugesid Eesti
Üliõpilaste Seltsi liikmed.

Tartu Linnamuuseumi 55. aastapäeva tähistati üritusega «Meie maja lugu»
29.10.

20.11 tähistati tuntud tartlase, koorijuht Uno Uiga 85. sünnipäeva. 23.11
toimunud adventikontserdil kohtusid Riia muuseumite noortekoor So-
nante ja Eesti mäluasutuste segakoor MaSk.

Sariürituse «Salongiõhtu: kes sa oled?» raames kohtusid huvilistega Hei-
no Pehk, Lennart Jõela, Eevi Oolo, Ants Nilson, Mare Lillak, Ants Sööt,
Uno Järvele, Valdur Helm ja George Carlisle.

Muuseumis ja pargis anti hulk teatrietendusi. Eesti rahvusliku teatri 140.
aastapäeva tähistati läbi aasta kestva sarjaga «Rahvateater tuleb külla».
Selles esinesid Kambja näitering Püünelind etendustega «Pärijad» ja
«Kalevi kojutulek», Assikvere külateater etendusega «Kosilane Rakve-
rest», Krabi külateater etendustega «Pinsipäiv» ja «Kepp ja küla», Vääg-
vere külateater mängis «Kalevipoega», Tõrva kultuurimaja näitering
«Vigaseid pruute», Assikvere külateater «Mulgipolkat», Krabi külateater
etendust «Muinasjutt – paremb enne müüda», MTÜ Kesk-Eesti Teatri-
trupp «Külatraagikut» ja Hummulu rahvamaja näitering etendust «Root-
si onu ehk Ka vaesed naeravad».

Emajõe Suveteater mängis lasteetendusi «Lolla» 26.05–03.06 ja «Kolm pör-
sakest ja hea hunt» 11.–15.08 ning etendust «Mask» 11.–19.06. Ühendus
R.A.A.A.M. etendas «Eesti asja» 28.06–11.07.

KGB kongide muuseum

Näitused

«Pikk teekond tundmatusse. Ühe pere lugu» (koostaja Mare Viiralt, Eesti Põllumajandusmuuseum) 25.03–31.12.

Muuseumitunnid ja üritused

Tarmo Piir koostas muuseumitunni «Tartu II maailmasõjas», slaidiprogramm annab ülevaate 1941.–1944. aasta sõjapurustustest Tartus.

25.03 meenutati märtsiküüditamist. Eesti Ajaloomuuseumi teadurid Olev Liivik ja Hiljar Tammela esitlesid artiklikogumikku «Uuemaid aspekte märtsiküüditamise uurimisest», Terje Anepaio (Eesti Rahva Muuseum) tutvustas audiovisuaalset dokumenteerimisprojekti ««Meie mäle(s)tame!» Represseeritute mälu kogukond Memento Rakvere ühingu näitel» ning Mart Kriit Eesti Põllumajandusmuuseumis koostatud näitust «Pikk teekond tundmatusse. Ühe pere lugu». Korraldas Tarmo Piir.

10.11 kohtusid muuseumis endised vastupanuorganisatsiooni Sini-Must-Valge liikmed ja tutvusid KGB kongide muuseumi 2011. aasta tegevus-
 plaaniga ja muuseumitunniga «Tartu II maailmasõjas». Korraldas Ardi Siilberg.

O. Lutsu majamuuseum

Näitused

«Eesti oma raamat», Tartu Kõrgema Kunstikooli nahadisaini üliõpilaste köidetud eesti autorite looming, 23.03–09.05; «Kasstoolid ja paberist trepid», Tartu Kunstikooli õpilaste pisiplastika, 14.05–30.06; «Juhan Simm 125» (koostaja Liivi Rosenvald, kujundaja Silja Paris) 12.08–11.09; «Eesti kirjanikud karikatuuris» (kuraarorid Kairi Toomet ja Maarja Vaino, teostus Velvet) 21.09–15.11; «Kui meie omal ajal...» (koostaja Liivi Rosenvald, kujundaja Joonas Õunapuu) 22.09–15.12.

Muuseumitunnid, programmid ja üritused

Liivi Rosenvald juhendas muuseumitunde «Nukitsamees», «Oskar Luts nooreestlaste ajastul», «O. Lutsu elust ja loomingust», O. Lutsu näiden-

Kirjanike muuseumide rändnäitust «Eesti kirjanikud karikatuuris» eksponeeriti O. Lutsu muuseumi õues 2010. aasta septembrist novembrini. Foto: Valdur Rosenvald.

ditest («Kapsapea»), filmitundi O. Lutsu teoste põhjal valminud filmidest ning õpitube «Kes laskis parve põhja?», «Tootsi mitu nägu» ja «Seda rehkendust ei tohi sa Imelikule näidata»; valmistas ette ja viis läbi uued muuseumitunnid «Eesti kirjanikud karikatuuris» ja lugemisaasta muinasjutumängu lasteaia- ja algklassilastele «Nukitsamees loeb».

Liivi Rosenvald koostas ja korraldas võistkondliku emakeelemängu «Nööbid on ära» koostöös O. Lutsu nimelise linnaraamatukoguga 25.02–05.03 ja jõuluprogrammi «Jõulueelne muinasjutumäng», juhendas draamalugusid «Kuidas lõpeb vanaema muistne jutt?» (lavastaja Anne Tärnpuu) ja «Talvised teed» ning muinasjutumängu «Nukitsamees loeb» ja draamalooga sünnipäevaprogrammi «Lapsepõlvelood».

08.02 esines Liivi Rosenvald Vara põhikoolis õpilastele loengu-õpitoaga muinasjutust «Nukitsamees».

Täiskasvanute üritused

07.01 O. Lutsu sünniaastapäeva teeõhtul «Klassik loeb I» kuulati Liivi Rosenvaldi ettekannet O. Lutsu lugemusest ja vaadati dokumentaalfilmi «Eestimaa kuulsad inimesed. Oskar Luts» (MTÜ Vene Muuseum, 2009).

23.03 O. Lutsu mälestuspäeval «Klassik loeb II» kuulati Avo Rosenvaldi ettekannet «Kasvatusest Lutsu arhetüüpsetele karakteritele toetudes» ja Marie Underi luulet Miina Härma gümnaasiumi (MHG) õpilaste esitu-

- ses (õpetaja Ivika Hein). Rutt Maantoa avas nahkköidete näituse «Meie oma raamat».
- 29.04 luuletunnis «Kuldsed kuuekümnendad» esitasid MHG õpilased (õpetaja Ivika Hein) Hando Runneli, Jaan Kaplinski ja Paul-Eerik Rummo luulet.
- 15.05 muuseumiöös räägiti lugusid Anne Törnpu eestvedamisel.
- 29.06 tähistati Tartu linna päeva üritusega «Täna õhtul loeme Lutsu» – O. Lutsu «Kapsapea» ühislugemine koos linnarahvaga.
- 12.08 tähistati helilooja ja dirigendi Juhan Simmi 125. sünniaastapäeva. Esinesid Tartu Akadeemiline Meeskoor, Eesti Meestelaulu Seltsi meeskoor ja Vanemuise Seltsi segakoor. Ettekande J. Simmist pidas Vivian Tordik, mälestusi jagasid Uno Uiga ja Kalle Loona.
- 24.09 toimus Tammelinna elanike vestlusring «Tamme pärimused» Maie Liplapi ja Tiina Konseni juhtimisel.
- 06.10 lugemisaasta üritusel «Klassik loeb III» kohtuti luuletaja Hando Runneliga.
- 12.11 tähistati sordiaretaja Aleksander Kurvitsa 125. sünniaastapäeva: kuulati Toivo Univeri loengut «Sort ja aretaja ajavoolus» ja vaadati videolõiku Tartus Riia t 46 asunud aretusaiast.

Laste ja perede üritused ja programmid

- O. Lutsu muuseumi aiapäevad 15.05–01.06: 18.05 jutupliiatsitundi ja aianäitusõpikoda «Tootsi peenar» juhtisid Pia Paris ja Mart Reiniku gümnaasiumi (MRG) algklasside õpetajad; 21.05 voolimisõpikoda juhendas kunstipedagoog Olivia Osik; 24.05 ringmängupäeva juhtis Katrin Reino, MRG 3. klass esitas näidendi «Lugu sellest, kuidas Buratino muinasjutte lappis» (õpetajad Terje Käärik ja Ave Rüüson); 28.05 teatripäeval esinesid Kivilinna gümnaasiumi, Descartes'i lütseumi, MRG ja Tamme gümnaasiumi õpilased; 01.06 lastekaitsepäeva kontserdil musitseerisid Mihkel Metsala ning Piret ja Tõnu Laikre.
- 13.12 lõpetas lugemisaasta kohtumine lastekirjanik Mika Keräneniga.

Koostöö partneritega ja toetajad

Oluline roll muuseumi tutvustamisel ning tuntuse ja külastatavuse kasvul on ühisturundusel. Siin aitab kaasa meie hea maine koostööpartnerite silmis ja jätkuvalt koostööaldis suhtumine eesti kultuuritegijate ettevõtmistesse. Linna muuseumi kaunis saalis toimus aasta jooksul üle 20 kontserdi ning leidis aset

Tootsi peenra rajamine O. Lutsu muuseumi aiandusõpikojas. Foto: Valdur Rosensvald.

mitmeid väljastpoolt muuseumi korraldatud üritusi, sh vastuvõtte, abielusõlmimisi, austamisõhtuid jms. Tartu muuseumid korraldavad ühiselt muuseumikuud, linnamuuseum ja filiaalid osalesid Tiigi seltsimaja kureeritud linnaosapäevade ja linna päeva programmides. Laulupeomuuseumis andsid etendusi teater Vanemuine, Emajõe Suveteatri Selts, ühendus R.A.A.A.M., Vanemuise Selts ja mitmed teised ühendused. Traditsiooniks on saanud laulupeomuuseumi koostöö Tartu Käsitööklubiga igakevadiste näituste korraldamisel, 2010. aastal korraldati lisaks näitusele ettekandepäev «Kunst-kunstkäsitöö-käsitöö». 19. sajandi Tartu linnakodaniku muuseumi õhtuid sisustas juba teist aastat regilauludega ansambel Sinimaniseele. O. Lutsu majamuuseumi vabatahtlikeks kaastöölisteks said paljud tammelinlased näituse «Kui meie omal ajal...» ettevalmistamisel. Jätkuvalt on Lutsu muuseumil hea meel Tartu koolide emakeeleõpetajate ja nende tublide õpilaste üle, kes annavad oma panuse muuseumi tegemistesse. KGB kongide muuseumi tegevusele elavad aktiivselt kaasa Memento ja Endiste Poliitvangide Tartu Ühenduse liikmed. 2010. aasta tõi sellele muuseumile kurbi sõnumeid: lahkusid muuseumi kaastöölistes, Endiste Õpilaskorraldajate Liidu liikmed Päivu Kull ja Aime Espenberg.

Muuseumi koostöö haridusasutustega on aastaid olnud tähtis tööloik. Muuseumi teadurid on andnud panuse õpilaste ja üliõpilaste uurimistöode ja praktikumide juhendamisel ning lõputööde retsenseerimisel. Meeleolukaks osutus Tartu Ülikooli arheoloogiamagistrantide koostatud näitus «Koolnud ja kool-

Igal aastal osaleb linnamuuseum hansapäevadel. Foto: Tiia Reisner.

konnad» (valmis koostöös kultuuriteooria tippkeskusega). Koostöö Tartu kutsehariduskeskusega jätkus ka 2010. aastal. Turismikorralduse eriala diplomand Merilyn Ülem valis oma praktikakohaks Tartu Linnamuuseumi. Lõputöös analüüsis ta praktika jooksul kogutud teabe põhjal linnamuuseumi turundust.

MUSEUM TÄNAB TOETAJAJD: Tartu õlletehas, Ameerika Eesti Fond, Tartu Kultuurkapital, Eesti Kultuurkapital, Eesti Kultuurkapitali Tartumaa ekspertgrupp, Hasartmängumaksu Nõukogu, Eesti Muuseumiühing, teater Vanemuine, Emajõe Suveteatri Selts, Tartu linnavalitsus jpt. Eriline tänu kuulub kirjastusele Koolibri ja Kalle Kaljurannale, kes annetasid raamatuid linnamuuseumi iga-aastase Eesti Vabariigi aastapäevale pühendatud viktoriini autasufondi.

Tartu City Museum in 2010

Merike Toomas

Summary

The year 2010 marked the 55th anniversary of the Tartu City Museum (TCM). Under tight budget conditions the museum offered abundant exhibition experiences, entertainment and contemplation topics for visitors with different interests and at different ages. The Tartu City Museum participated in several contests and achieved good results – the City History Day of the Tartu City Museum entitled “Nationalities in Tartu throughout History” (organizer Marge Rennit, Development Manager of the TCM) was nominated for the best scientific event of the year award in Estonian museums. Once again the City Museum excelled at the Estonian museum souvenir (EMMA) competition – one of the two smaller prizes was awarded to the fortune nut inspired by the local Christmas decoration tradition, which was presented by the Tartu 19th-Century Citizen’s Museum.

Museum activity in 2010 was connected with many important days in the calendar; also this was the Year of Reading and the jubilee year of the national theatre – all these events also found reflection in our museum programmes. For the 90th anniversary of the Tartu Peace Treaty the corresponding part of the permanent exposition was renewed, which now offers more extensive possibilities for treating the pre- and post-treaty events in the educational work of the museum. It was also the year when the main building of the City Museum – Lieutenant Woldemar Conrad von Pistohlkors’s manor – celebrated its 220th completion anniversary and for this occasion an exhibition entitled “From a Nobleman’s Palace into a Museum” introducing the colourful history of the building was staged. 2010 also marked the 140th anniversary of the Estonian national theatre. On this occasion the Song Festival Museum organized activities for different groups of visitors: a quiz for Tartu schoolchildren under the heading “Estonian National Theatre 140”, performances by nine amateur theatre groups for those interested in theatrical activities, and a new permanent exposition for all visitors entitled “Man in an Emperor’s Coat”, which introduces the activities of the Vanemuine Society in Jaama Street under the supervision of the “grand amateur theatre figure” August Wiera in the years 1878–1903. Within the framework of the Year of

Reading, the O. Luts Home Museum introduced several new programmes for literature lovers: in January (the fairytale month) interactive drama plays for kindergarten and primary school children; in February “Childhood Stories” based on O. Luts’s memories (with puppets and other requisites) was added as well as “Wintry Roads” born out of the writer’s childhood reminiscences of northern lights and legends about them.

A branch of the Tartu City Museum – the KGB Cells Museum – had the opportunity to expand with the support of the American Estonian Foundation, which covered the repairs and presentation equipment expenses; this way the museum acquired 45.4 sq meters of additional space for holding events and carrying out educational activities. The first museum class held here is dedicated to the war destructions of 1941–1944 in Tartu and it has aroused great interest both among groups from schools and ordinary visitors.

During the year birth anniversaries of several legendary citizens of Tartu were celebrated – Aleksander Läte 150, Adalbert Virkhaus 130, Aleksander Kurvits 125, Juhan Simm 125. To celebrate the 100th birth anniversary of Leo Virkhaus, a musician known mainly among émigré Estonians, a concert entitled “Sleigh Bells Ring” organized by the Tartu City Museum took place in St John’s Church. The concert had an audience of about 400 people, among them L. Virkhaus’s descendents from the USA. The concert was recorded by the Estonian Public Broadcasting and it was presented to the audience over the radio in the Christmas programme of *Klassikaraadio* (classical music station).

Throughout 2010 the Tartu City Museum was visited by 26,507 visitors; compared to the previous year attendance increased by 2352 people. The number of visitors at the City Museum and its branches was as follows:

the Tartu City Museum	6995 visitors;
the Song Festival Museum	9816 visitors;
the O. Luts Home Museum	3042 visitors;
the 19 th -Century Tartu Citizen’s Home Museum	2666 visitors;
the KGB Cells Museum	3988 visitors.

Estimably, the number of people who visited the permanent exhibition about the history of town governing in Tartu Town Hall amounted to 10,000 people.

In 2010 the collections of the Tartu City Museum increased by 5645 museals and by the end of the year the total number of museals amounted to 138,241. The collection of the O. Luts Home Museum was supplemented by 252 museals and amounted to 5221 by the end of the year. By the end of 2010 the web-based database MuIS (Estonian museums’ information system) included descriptions of 39,980 museals from the collections of the City Museum.

Tartu Linnamuuseumi kogude juurdekasv 2010. aastal

Kaie Jeesser

Kogumine ja kogutu säilitamine on ressursimahukas tegevus, seetõttu seavad kogumistööle omad piirid kogude haldamise võimalused. See sunnib muuseumi läbi mõtlema kogumisstrateegia ja kohandama seda oludele. 2010. aasta aktiivne kogumistegevus oli tagasihoidlik, kuid kogude juurdekasvu võib siiski nimetada märkimisväärseks. Aasta jooksul ei teostatud suuri kogumisprojekte, eelkõige tegeleti muuseumisse juba varem laekunud esemete vastuvõtuga. Nii jätkati Ants Nilsoni laulupeoteemalise fotonegatiivide kogu vastuvõtmist.

Tartu Linnamuuseumi filiaal laulupeomuseum on olnud annetajate seas populaarne. Sinna on aastatega laekunud laulupeoteemalist materjali nii eraisikutelt kui ka kooridelt. Suurem osa sellest on trükised, märgid ja suveniir-rätid, mis töid täiendust linnamuuseumi ajaloolisele ja arhiivimaterjalide kogule.

2011. aastaks kasvas linnamuuseumi kogu 138 241 säilitusühikuni. 2010. aasta juurdekasv oli 5645 museaali (vt tabel 1). Ostudena laekus neist 322 museaali, ostude kogusumma oli 25 156 krooni.

Tabel 1. Linnamuuseumi kogude juurdekasv 2010. aastal

Kogu	Juurdekasv	Üldarv 31.12.2010
Ajalooline kogu	112	12 316
Arheoloogiakogu	1404	48 207
Arhiivimaterjalide kogu	367	29 083
Audio-videokogu	9	39
Fotokogu	3731	40 282
Kunstikogu	1	1478
Numismaatikakogu	21	6836
Kokku	5645	138 241

Tartu linna tuletõrjes aastaid erinevatel ametikohtadel töötanud Heldur Raud andis muuseumile üle väärtusliku päästetöödega seotud esemete ja materjalide kogu. Selle tulemusel täienes ajalooline kogu tuletõrjuja riietusese- mete ja ametimärkidega, arhiivkogu tuletõrjuja ametitunnistuste, tuletõrjevõistlus-

JÕONIS 1. Tuletõrjeautode Opel ja ZIS-5 juures seisavad tuletõrjujad Heldur Raud ja E. Lukk. Foto 1955. aastast. TMF 1343: 5.

te diplomite ja aukirjadega ning fotokogu tuletõrje tööd ja tegevust kujutavate fotodega. Kogutud tuletõrjematerjal kajastab aastaid 1956–1998.

Järgnevalt ülevaade Tartu Linnamuseumi kogude juurdekasvust, tutvustades lähemalt 2010. aastal kogudesse vastu võetud väärtuslikumaid museaale.

Arheoloogiakogu

Arheoloogiakogusse võeti vastu 1404 museaali, mis on muuseumisse laekunud eelnevatel aastatel. Muuseumikogus vormistati nende vastuvõtt pärast esemete kohaloleku ning dokumentatsiooni ja esemete vastavuse kontrollimist.

Lõviosa 2010. aasta tulmest (1382 eset) moodustas Tartus Ülikooli t 8 hoo- vis tehtud arheoloogiliste uuringute leiukogu (TM 3251: 1–1382 A-77: 1–953). 1994.–1995. aastal Vallikraavi ja Ülikooli tänava nurgakrundile kontorihoone ehitamise tõttu tehtud päästekaevamisi juhatas arheoloog Peeter Piirits ja eel- uuringuid samal kinnistul Romeo Metsallik.

Kaevamistel uuriti peaaesjalikult kahte nimetatud krundil paiknenud vagu- must, milles oli säilinud mitmekesine leiumaterjal, sh orgaanilisest materjalist leide. Ühe vagumuse servalt leiti massiivne palk, mille kohta on oletatud, et see võis olla üle vallikraavi viinud silla alustugi.¹

¹ Ero Heinloo. Keskaegne Tartu Riia-eeslinn chitusjäänuste põhjal. – Tartu Linnamuseumi aastaraamat, 13. Tartu 2007, lk 73, joonis 7.

Leiumaterjali seas tuleb selgesti esile 13. sajandi keskpaigast 15. sajandi alguseni ning 17. sajandi lõpust 19. sajandi alguseni dateeritav materjal. Varasemas leiukompleksis oli savinõude katkete kõrval arvukalt nahkjatlatsite katkeid, vähemal määral luu- ja pronksitöötlemise jääke ning mõningaid raudesemeid. Märkimisväärselt vähe oli kogutud puitesemete katkeid. Hilisemas leiukogumis domineerisid savipiipude ja kahlite katked.

Paarkümmend varem arvele võtmata eset tuvastati ka 2010. aastal tehtud osalise inventuuriga, needki võeti nüüd kogusse ametlikult vastu.

JOONIS 2. Punaarmee talvemüts. TM 3290: 4. Foto: Peeter Paasmäe.

Ajalooline kogu

Muuseumi ajalooline kogu (esemekogu) kasvas 112 museaali võrra.

Riho Illak annetas kaheksa laulupeomärki ja 15 laulupidude suveniirrähti aastatest 1980–1995 (TM 3265: 1–23). Vastu võetud materjal kajastab koolinoorte ning Tartu linna ja rajooni üldtantsu- ja laulupidusid.

Huvitava annetusena saadi Pärnu Vanalinna põhikooli direktorilt Jaan Viertekilt metsasarv (TM 3268). See oli tänukingituseks laulupeomuseumile tema 137-esemelisest pillikollektsioonist suurepäraselt korraldatud Janseni päeva (15.05) eest.

Tartu Linnamuuseum sai 2010. aastal ka teise väärrika kingituse. Kullassepp Heinar Ivanov kinkis muuseumile 12 enda valmistatud rinnamärki (TM 3270: 1–12, joonised 6–9), mille koguväärtus on 14 250 krooni. Heinar Ivanovi ja linnamuuseumi vahel sõlmitud lepingu järgi oli rinnamärkide annetamise tingimuseks nende aastane eksponeerimine muuseumi püsiväljapanekus. Kogu 2010. aasta vältel oli külastajatel võimalus tutvuda nende kaunilt kujundatud ametirahade, aumärkide ja koolilõpumärkidega.

JOONIS 3. Saksa armee teraskiiver, mudel nr 16, ilma põhimiku ja rihmvarustusega. TM 3290: 1. Foto: Peeter Paasmäe.

JOONIS 4. Eesti rahvaväe suvemüts, kasutusel Vabadussõjas 1918. a. TM 3290: 2. Foto: Peeter Paasmäe.

JOONIS 5. Eesti rahvaväe suvemüts, kasutusel Vabadussõjas 1920. a. TM 3290: 3. Foto: Peeter Paasmäe.

JOONIS 6. Aumärgi Maarjamaa Rist proovieksemplar, valmistanud kullassepp H. Ivanov 1994. a. TM 3270: 2. Foto: Peeter Paasmäe.

Ajalooline kogu täienes kollektsionäär Ilmar Koppelilt saadud Vabadussõja-aegsete esemetega: topograafiline kaart, relvad ja sõjaväelaste peakatted (TM 3289: 1, 6; TM 3290: 1–5), mis said oluliseks täienduseks muuseumi püsinäituse Tartu rahu käsitlevale osale (joonised 2–5).

Arhiivkogu

2010. aastal arhiivkogusse vastu võetud materjalid pärinevad 20. sajandist, suurem osa neist on koorimusiikaga seotud.

Ants Nilsoni erakogust jõudsid muuseumisse Tartu Akadeemilise Meeskoori väljaanded ja meeskoori tegevust kajastavad trükised aastatest 1912–2007 (TM 3261: 1–25). Üle antud esemete hulka kuuluvad Alo Ritsingu ja Ants Nilsoni koostatud raamatu «Tartu Akadeemiline Meeskoor. Esinemised. 1912–2001» käsikiri ning nahakunstnik Endel Valk-Falgu köidetud fotoalbum, mis sisaldab mustvalgeid legendeeritud fotosid meeskoori esinemistest ja väljasõitudest.

Peeter Peedosaare vahendusel jõudsid muuseumisse tema ema Eda Peedosaare (neiupõlvenimi Kalkun) koostatud Vanemuise teatri üheksa kroonikaalbumit (1945–1953, TM 3296: 2–10). Tartu Tamme gümnaasiumi eesti keele ja kirjanduse õpetaja Eda Peedosaar oli isapoolse suguvõsa poolt tihedalt seotud eesti teatri algusaastatega. Peeter Peedosaar an-

netas muuseumile ka ema koostatud suguvõsaalbumi (TM 3296: 1), milles võib leida nii mõnegi teatrilavalt tuntud inimese, näiteks Karl Kalkuni foto.

Arhiivkogu täiendas Juhan Simmi 70 aasta juubelit meenutav fotoalbum «Fotoläätsega kontserdil ja koosviibimisel» (TM 3300). Albumi koostas Silver Säga Tartus 1955. aastal.

Kolleksionäär Udo Valdneri vahendusel jõudsid muuseumisse 20. sajandi algul Tartus toimunud kino- ja piduõhtute ning Vanemuise teatri etenduste piletid ja piletikontsud (TM 3262: 1–56).

Lisaks laekus arhiivkogsusse tuletoorjuja Heldur Raua töö ja tegevusega seotud dokumente aastatest 1956–1998, kokku 64 museaali (TM 3284: 1–9; TM 3286: 4–58). Kogutu hulgas on nii ametitunnistusi, aukirju kui ka kutsevõistluste diplomeid. Tuletoorjuja amet nõuab head füüsilist vormi ja tehnilisi ametioskusi, seetõttu oli osavõtt iga-aastastest sportlikest kutsevõistlustest tuletoorjuja tööülesannete kohustuslik osa. Vastu võetud dokumentatsioon annab mitmekülgse ülevaate tuletoorjuja ametist.

Fotokogu

Fotokogu kasvas 2010. aastal 3731 ühiku võrra, enamik tulmest olid Ants Nilsoni kogusse kuuluvad negatiivid. Nilsoni kogus on 17 214 negatiivi, 2010. aastal võeti neist fotokogusse vastu 3171.

Fotode autor Ants Nilson on alates 1960. aastatest viibinud kaameraga peaaegu kõigil laulupidudel üle Eesti. Tema huvi ei piirdunud suurte üldlaulupidu-

JONNIS 7. Tartu päästekompanii märk, valmistanud kullassepp H. Ivanov. TM 3270: 7. Foto: Peeter Paasmäe.

JONNIS 8. Tartu aukodaniku hõbemärk, valmistanud kullassepp H. Ivanov 1980. a. TM 3270: 9. Foto: Peeter Paasmäe.

JONNIS 9. Kaitseliidu Tartu Tamme malevkonna liikmemärk, valmistanud kullassepp H. Ivanov. TM 3270: 6. Foto: Peeter Paasmäe.

JOONIS 10. Tamme staadioni tribüünihoone nurgakivi panek 28. juunil 2010. Silindrit sulgeb SA Tartu Sport juhatuse esimees Meelis Jukk, kõrvalt jälgivad Tartu linnapea Urmas Kruuse ja olümpiavõitja Gerd Kanter. Foto: Toomas Taros. TMF 1379: 5.

dega, vaid hulgaliselt on ülesvõtteid ka väiksematelt, piirkondlikelt laulupidudelt ja -päevadelt. 2010. aastal vastu võetud materjal kajastab aastatel 1959–1987 peetud laulupidusid ja -päevi: XV–XX üldlaulupidu, VI koolinoorte laulupidu 1987. aastal, poistekooride laulupidu 1981. aastal ning mitmed sega-, mees-, nais- ja valikkooride laulupäevad ja kohalikud laulupeod, eeskätt Tartu linna ja toonase Tartu rajooni laulupeod. Üksikud fotod on laulupidudega samal ajal korraldatud tantsupidudest. Fotodel on kujutatud laulupidude rongkäike, koo-re ja esinejaid laval, dirigente ja publikut. See kirev materjal on uurijale suurepärane ajalooallikas kajastamaks laulupidude ajalugu.

Negatiivid anti muuseumile üle 2006. aastal. 2009. aastast käib nende digiteerimine ja kirjeldamine. Pärast fotokogusse vastuvõttu on need huvilistele kättesaadavad ka veebi vahendusel. Muuseumil on hea meel, et meil on kõneluse materjali algversioon – fotode negatiivid.

Tuletõrjuja Heldur Raua põhjalikult legendeeritud fotod kajastavad tuletõrjes töötanud mehe tegemisi läbi nelja aastakümne (1956–1998; TMF 1341; 1343: 1–32, joonis 1).

Reeglipäraselt täieneb fotokogu meie kaasaega kajastavate fotodega. Fotograaf Tiia Reisner on muuseumi fotokogu kuraatori Eevi Kärkla tellimusel jäädvustanud Tartut ja 2010. aasta sündmusi Tartus (TMF 1380: 1–200).

Fotograaf Toomas Taros jäädvustas Tartu Tamme staadioni tribüünihoone nurgakivi paneku 28.06.2010 (TM F 1379: 1–11, joonis 10). 1980. aastatel põlenud ajaloolise tribüünihoone asemele kerkib uus. Nurgakivi panekul allkirjastasid koostöölepingu hoone ehitaja Nordecon ja kettaheitja Gerd Kanter.

Lõpetuseks

2010. aastal vastu võetud materjal on kättesaadav veebi vahendusel aadressil www.muis.ee, kus avaneb Eesti muuseumide infosüsteemi (MuIS) veebivärv. Seal kuvatakse 52 MuISiga liitunud muuseumi kogud, nende seas ka Tartu Linnamuuseumi infosüsteemi sisestatud kogud.

Head tutvumist!

Increase of collections at the Tartu City Museum in 2010

Kaie Jeesser

Summary

Collection work and the preservation of collections is a resource-consuming activity and therefore collection work is restricted by the collection management potential. So the museum has to devise the collection strategy and adapt it to current circumstances. Active collection work in 2010 was rather modest; however, the increase of collections can still be considered as remarkable. No extensive collection projects were carried out during the year; above all, the museum was engaged in handling the items that had already come in earlier.

In 2010 the museum collections increased by 5645 museals. By the beginning of 2011 the museum collections amounted to 138,241 museals. Historic, archival and photographic collections were supplemented mostly by materials relating to Song Festivals and choral music, the historic collection received items connected with the War of Independence. The archaeological collection registered finds from excavations carried out at 8 Ülikooli Street.

An overview of the material received in 2010 is available on the internet in the museums' public portal at www.muis.ee. This address opens the website of the Estonian museums' information system (MuIS), displaying the collections of fifty-two museums that have joined the MuIS, including the collections of the Tartu City Museum.

Kasutatud lühendid

CIDOC	Committee for Documentation of the International Council of Museums (rahvusvahelise muuseumide nõukogu ICOM dokumenteerimise alakomitee)
EAA	Eesti Ajalooarhiiv
EMMA	Eesti muuseumimeene auhind
ERA	Eesti Riigiarhiiv
ERAF	Eesti Riigiarhiiv (endine Partearhiiv)
ERM	Eesti Rahva Muuseum
EÜS	Eesti Üliõpilaste Selts
LVVA	Latvijas Valsts Vēstures Archīvs
MHG	Miina Härma gümnaasium
MRG	Mart Reiniku gümnaasium
MuIS	muuseumide infosüsteem
SKT	sisemajanduse kogutoodang
TM	Tartu Linnamuuseum
TMF	Tartu Linnamuuseumi fotokogu
TMMM	Tartu Mänguasjamuuseum
TMMM TAI	Tartu Mänguasjamuuseumi teadusliku arhiivkogu intervjuud
TMMM TAM	Tartu Mänguasjamuuseumi teadusliku arhiivkogu muud materjalid
TPI	Tallinna Polütehniline Instituut
TRÜ	Tartu Riiklik Ülikool
TÜ	Tartu Ülikool
ÕES	Õpetatud Eesti Selts
ГАРФ	Государственный архив Российской Федерации
РГАЭ	Российский государственный архив экономики

